

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)
**Υποθέσεις ανθρωποκτονίας στον Αντιφώντα
Φαρμακείας κατά τῆς Μητρυιάς
Περί τοῦ Ἡρώδου φόνου
Περί τοῦ Χορευτοῦ**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της

Σύρμα Ελένης

Διπλωματούχου Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου,
2016

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Βολονάκη Ελένη, επίκουρη καθηγήτρια του Πανεπιστημίου
Πελοποννήσου

Συνεπιβλέποντες : Κωνσταντινόπουλος Βασίλειος, αναπληρωτής καθηγητής του
Πανεπιστημίου Πελοποννήσου
Ευσταθίου Αθανάσιος, αναπληρωτής καθηγητής του Ιονίου
Πανεπιστημίου

Καλαμάτα, Οκτώβριος 2016

Ευχαριστώ πολύ την κυρία Ελένη Βολονάκη
για την πολύτιμη καθοδήγησή της

Στα παιδιά μου, Μαρία, Παναγιώτη, Αγγελική και Ξενοφόντα

Με την ευχή να ακολουθούν τα όνειρά τους

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή	3-4
2. 1. Το έργο του Αντιφώντα.....	5-7
3. 1. 1. Η επιχειρηματολογία του Αντιφώντα.....	6-7
4. 1. 2. Άτεχνες πίστεις	7-10
5. 1. 3. Έντεχνες πίστεις.....	10
6. 1. 3. 1 Πάθος.....	10-13
7. 1. 3. 2. Ήθος.....	13-16
8. 1. 3. 3. Επιχείρημα εικός.....	16-18
9. 1.4. Ύφος.....	19-21
10. 1.5. Η αντιμετώπιση της ανθρωποκτονίας (Δίκη Φόνου, Απαγωγή).....	21-27
11. 1.6. Είδη ανθρωποκτονίας.....	27-28
12. 1.7. Τα δικαστήρια της ανθρωποκτονίας.....	28-30
13. 2. Κατά της μητρυιάς.....	30-33
14. 2. 1. Προοίμιο (1-4).....	33-34
15. 2. 2. Προκατασκευή (5-13).....	35-37
16. 2. 3. Δήγηση (14-20).....	37-39
17. 2. 4. Επιχειρηματολογία (πίστις: 21-30).....	39-41
18. 2. 5. Επίλογος (31).....	41
19. 2. 6. Αποτίμηση του λόγου.....	41-43
20. 3. Περί Ήρώδου φόνου.....	43
21. 3. 1. Εισαγωγή.....	43-45
22. 3. 2. Προοίμιο.....	45-46
23. 3. 3. Κύριο μέρος.....	46-48
24. 3. 4. Δήγηση.....	48-49
25. 3. 5. Πίστις	49
26. 3. 5 1. Εικότα.....	49-50
27. Οι Μάρτυρες.....	50-52
28. 3. 6. Το κίνητρο.....	52-54

29. 3. 7. Η συμμετοχή του πατέρα του Ευξίθεου στην αποστασία της Μυτιλήνης (74-80).....	54-55
30. 3. 8. Θεϊκά σημάδια.....	55
31. 3. 9. Επίλογος (85-96).....	55-56
32. 3. 10. Αποτίμηση του λόγου.....	56-57
33. 4. Περί του Χορευτού.....	57-60
34. 9. 1. Προοίμιο 1-6.....	60-62
35. 9. 2. Προοίμιο επί της υπόθεσης §7-10.....	62-65
36. 9. 3. Δήγηση.....	65
37. 9. 3. 1. Πρώτο μέρος (κυρίως κατηγορία, §11-32).....	65-72
38. 9. 3. 2. Δεύτερο μέρος (Αντικατηγορία, 33-51).....	72-78
39. 9. 4. Επίλογος (§ 51).....	78
40. 9. 5. Αποτίμηση του λόγου.....	78-79
41. 10. Συμπεράσματα.....	79-82
42. Βιβλιογραφία.....	83-84

Εισαγωγή

Το αρχαίο ελληνικό δίκαιο έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον των ερευνητών τα τελευταία χρόνια. Οι περισσότεροι συμφωνούν ότι κάθε πόλη είχε το δικό της δίκαιο και ότι υπήρχαν τόσα δικαιικά συστήματα όσες ήταν και οι πόλεις κράτη. Όμως το κοινό πολιτισμικό υπόβαθρο όλων αποτελούσε το συνεκτικό κρίκο αυτών των επιμέρους δικαίων. Στην πραγματικότητα το ενδιαφέρον των μελετητών επικεντρώθηκε σχεδόν αποκλειστικά στο αττικό δίκαιο. Και αυτό συμβαίνει για δύο κυρίως λόγους: πρώτα, λόγω της πολιτικής καλλιτεχνικής και φιλοσοφικής υπεροχής της Αθήνας στον ελλαδικό χώρο και ύστερα, επειδή, μάλλον συμπτωματικά, το μεγαλύτερο μέρος των σωζόμενων πηγών του ρητορικού υλικού αναφέρεται κυρίως στην Αθήνα της κλασσικής εποχής.

Ένα χαρακτηριστικό του νομοθετικού συστήματος της Αρχαίας Αθήνας και εν γένει ολόκληρου του ελλαδικού χώρου είναι η έλλειψη μιας θεωρίας δικαίου, η απουσία δηλαδή κάθε συστηματικής προσπάθειας επεξεργασίας των νομικών καταστάσεων και των εννοιών, κάτι που για πρώτη φορά επιχείρησαν οι Ρωμαίοι. Ο Biscardi¹ υποστηρίζει ότι λόγω του γεγονότος ότι το αρχαίο ελληνικό δίκαιο δεν ξεπέρασε ποτέ το στάδιο της πρακτικής, το καθιστά σε μεγάλο βαθμό άξιο μελέτης και σημειώνει ότι η απουσία της συστηματικής μελέτης του δεν σημαίνει έλλειψη δικαιοϊκής συνείδησης. Αντίθετα μάλιστα, γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, το θέμα “δίκαιο” απασχολούσε όλους τους πολίτες, ταυτιζόταν με αυτό που συνηθίζουμε να ονομάζουμε “κοινό περί δικαίου αίσθημα” και προβαλλόταν μέσω αυτών των ίδιων των εκδηλώσεων της ζωής τους. Γι' αυτό το αρχαίο ελληνικό δίκαιο δεν μπορεί να μελετηθεί ξεχωρα από τα διάφορα φιλολογικά έργα.

Η έλλειψη ωστόσο μιας συστηματικής μελέτης του δικαιοϊκού συστήματος στην αρχαία Αθήνα δεν απέκλεισε τις προσπάθειες από την πλευρά των ρητόρων και γενικά των πνευματικών ανθρώπων της αρχαιότητας να προσεγγίσουν θεωρητικά την ρητορική τέχνη, την τέχνη που ασκούσαν οι επαγγελματίες λογογράφοι στα δικαστήρια. Ήδη από τον πέμπτο αιώνα η ρητορική συνδέθηκε με την πολιτική και την πειθώ. Ο δραματουργός Εύπολις στα μέσα του πέμπτου αιώνα έγραφε ότι η πειθώ καθόταν στα χείλη του Περικλή, αναφερόμενος στη δύναμη του Περικλή να πείθει τους πολίτες. Η πρώτη απερίφραστη ταύτιση της πειθούς με τη ρητορική γίνεται στον πλατωνικό Γοργία, όπου αποδίδεται από τον ίδιο τον Σωκράτη η ρητορική ως “πειθούς δημιουργός” (453a2). Ο Αριστοτέλης στο θεωρητικό του εγχειρίδιο *Συναγωγή Τεχνών*, επιχειρεί μια επισκόπηση της ιστορίας της Ρητορικής στην αρχαία Ελλάδα, με συλλογή υλικού από τα εγχειρίδια (*τέχναι*), που ήταν διαθέσιμα. Το έργο, δυστυχώς, δεν έχει σωθεί όμως υπάρχουν αναφορές γι' αυτό σε μεταγενέστερους συγγραφείς. Ο Κικέρων αναφέρει ότι ο Αριστοτέλης αναγνώριζε ως ευρετές της ρητορικής τέχνης τους συρακόσιους Κόρακα και Τεισία, οι οποίοι έγραψαν την πρώτη ρητορική τέχνη (ρητορικό εγχειρίδιο). Πάλι σύμφωνα με την ίδια πηγή, ο Αριστοτέλης συνέδεε τις απόπειρες περιγραφής της τεχνικής μιας δημόσιας ομιλίας

---

1 Biscardi (2004), 40-41

με την ανάδειξη της Δημοκρατίας και πίστευε ότι στοιχεία ρητορικής μπορούσαν να ανιχνευτούν σε εγχειρίδια και λόγους του πέμπτου αιώνα, αλλά και αρκετά νωρίτερα σε λόγους που απέβλεπαν στο να πείσουν.²

Επανερχόμενοι τώρα στις πηγές των πληροφοριών μας για το αρχαίο ελληνικό δίκαιο τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας, σχετίζονται κατεξοχήν με τους αττικούς δικονομικούς θεσμούς και ανευρίσκονται κατά κύριο λόγο στο έργο των αττικών ρητόρων, που παρέχουν αξιολογότερο υλικό για τις δίκες που διεξάγονταν τότε στα αθηναϊκά δικαστήρια. Οι ρήτορες και, ειδικά, οι επαγγελματίες λογογράφοι διασώζουν μέσω των λόγων τους πολύτιμο υλικό για το νομικό και δικαστικό σύστημα της αρχαίας Αθήνας και κατ' επέκταση, με κάποιες διαφοροποιήσεις, ολόκληρης της Ελλάδας.

Ένας από αυτούς, ο πρώτος, σύμφωνα με τον κανόνα των δέκα αττικών ρητόρων των αλεξανδρινών, ήταν ο Αντιφών ο Ραμνούσιος. Υπήρξε ο πρώτος επαγγελματίας λογογράφος και, παράλληλα, του αποδίδεται η συγγραφή εγχειριδίου ρητορικής. Οι τρεις ολόκληροι σωζόμενοι λόγοι ανθρωποκτονίας του Αντιφώντος αποτελούν το θέμα της παρούσας εργασίας. Οι τρεις αυτοί λόγοι εκφωνήθηκαν στα αθηναϊκά δικαστήρια ως λόγοι υπεράσπισης ή κατηγορίας αντίστοιχα. Ο λόγος Κατά Μητριάς είναι λόγος κατηγορίας που εκφωνήθηκε από το γιο του θύματος εναντίον της μητριάς του, που δηλητηρίασε τον πατέρα του, ενώ οι άλλοι δύο λόγοι είναι λόγοι υπεράσπισης: ο λόγος περί του Ηρώδου φόνου αφορά στην υπεράσπιση του Μυτιληναίου Ευξίθεου, που κατηγορείται για το φόνο του Ηρώδη, του Αθηναίου κληρούχου στη Λέσβο, ενώ ο λόγος περί του Χορευτού είναι η υπεράσπιση χορηγού που κατηγορείται για αμέλεια που προκάλεσε τον θάνατο του νεαρού χορευτή που εκπαιδευόταν στο σπίτι του. Και οι τρεις αυτοί λόγοι, λόγω της πρωιμότητάς τους μας δίνουν πολύτιμες πληροφορίες για το νομικό και δικαστικό σύστημα της Αθήνας των αρχών του πέμπτου αιώνα.

Επιχειρείται μια κειμενοκεντρική προσέγγιση των λόγων, η οποία αποκαλύπτει μέσα από το ίδιο το κείμενο τις θέσεις, τις προθέσεις, το σκεπτικό και τα επιχειρήματα του ρήτορα. Με αυτόν τον τρόπο αναδεικνύεται η τέχνη αυτού του σημαντικού λογογράφου μέσα από τη ζωντάνια των λόγων του και, παράλληλα, γίνεται προσπάθεια ανάδειξης των νομικών θεμάτων και ιδιαιτεροτήτων της αθηναϊκής κοινωνίας, όπως αυτά προκύπτουν από την πρωτογενή πηγή, το έργο του ρήτορα. Η πορεία που ακολουθείται είναι παραγωγική, καθώς της αναλύσεως των συγκεκριμένων λόγων προηγείται μια γενική εισαγωγή που στόχο έχει να παρουσιάσει κάποιες βασικές πληροφορίες σχετικά με τον ρήτορα Αντιφώντα, που εστιάζουν στην τέχνη του και στον τρόπο που αξιοποιούσε τα μέσα πειθούς. Αλλά επιχειρείται και μια γενικότερη αναφορά στην ρητορική τέχνη και στην φονική δικονομία της αθηναϊκής κοινωνίας.

---

2 Kennedy (2005), 21-22

1. Το έργο του Αντιφώντα

Ο Αντιφών ο Ραμνούσιος, γεννημένος στο δήμο Ραμνούντα της Αιαντίδος φυλής γύρω στο 480 π.Χ, γόνος παλιάς αριστοκρατικής οικογένειας των Αθηνών³, ο αρχαιότερος από τους δέκα αττικούς ρήτορες, είναι κατά πάσα πιθανότητα ο πρώτος που ασχολήθηκε με τη συγγραφή ρητορικών λόγων. Η έρευνα υποδεικνύει ότι έγραψε και «ρητορική τέχνη» ως ρητοροδιδάσκαλος και ιδιοκτήτης ρητορικής σχολής, όπως οι πρώτοι ρήτορες Κόραξ και Τεισία, αλλά κυρίως έγραψε δικανικούς λόγους χάριν των πελατών του, εγκαινιάζοντας με αυτόν τον τρόπο το σύστημα των Αττικών λογογράφων και κερδίζοντας τον τίτλο του πρώτου δικηγόρου του κόσμου από τους νεώτερους μελετητές. Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι δεν έχει βρεθεί στην ιστορία της λογοτεχνίας κανένα ίχνος παλαιότερου του Αντιφώντος δικανικού λόγου, αλλά και από τις πολλές μαρτυρίες των μεταγενέστερων γραμματικών και κριτικών, όπως του Ερμογένη, του Ψευδοπλούταρχου, του Διοδώρου, του Φιλοστράτου και του Κοϊντιλιανού. Αυτοί ονομάζουν ρητά τον Αντιφώντα πρώτο συγγραφέα ρητορικών λόγων⁴.

Σύμφωνα με τον Κοϊντιλιανό και την κατάταξη του Blass⁵, βασικού εκδότη του Αντιφώντα, από τους 39 σωζόμενους λόγους του ρήτορα, ολόκληρους ή αποσπάσματα, οι 29 είναι δικανικοί και από αυτούς οι 14 φονικοί. Η παρούσα εργασία επιχειρεί να προσεγγίσει τους τρεις κύριους από αυτούς τους φονικούς λόγους: Κατὰ Μητρυιάς (I), Κατηγορίς φαρμακείας κατὰ Μητρυιάς, Περί τοῦ Ἡρώδου φόνου (V) και Περί τοῦ χορευτοῦ (VI).

Οι τρεις τετραλογίες του ρήτορα (Τετραλογία Α΄, Τετραλογία Β΄ και Τετραλογία Γ΄) δεν αποτελούν πραγματικούς λόγους, που απαγγέθηκαν στο δικαστήριο, αλλά σχέδια λόγων, πιθανότατα σχολικά γυμνάσματα για τους μαθητές του. Κάθε τετραλογία περιέχει 4 λόγους, οι οποίοι είχαν τη μορφή των λόγων που εκφωνούνταν στα Αθηναϊκά δικαστήρια : κατηγορία-απολογία και δεύτερος λόγος απολογίας και κατηγορίας. Πρόκειται για περίτεχνες κατασκευές, στις οποίες ο Αντιφώντας έχει μοναδικό αντίπαλο τον εαυτό του και με έξυπνα και πειστικά επιχειρήματα γράφει με το ίδιο θέμα την κατηγορία και την υπεράσπιση. Ο προφανής στόχος αυτών των γυμνασμάτων είναι να προσφέρουν παραδείγματα επιχειρηματολογίας, η οποία θα μπορούσε να προσφέρει πολύτιμη εκπαίδευση για την ποικιλία των υποθέσεων που ήταν δυνατόν να αντιμετωπίσει κανείς στα δικαστήρια. Γι΄ αυτόν τον λόγο οι τετραλογίες αυτές μοιράζονται κάποια κοινά χαρακτηριστικά: η διήγηση παραλείπεται ή περιορίζεται στα εντελώς απαραίτητα για την κατανόηση της υπόθεσης, ενώ δεν υπάρχουν καταθέσεις μαρτύρων. Κυρίως η προσοχή εστιάζεται στην επιχειρηματολογία, η οποία εξελίσσεται πολύπλοκη καθώς

---

3 Blass, Τομ. Α΄, 83

5 Blass, Τομ. Α΄

κάθε επιχείρημα απαντάται από αντεπιχείρημα, που και αυτό με τη σειρά του δέχεται μια νέα απάντηση.

1. 1. Η επιχειρηματολογία του Αντιφώντα

Η δύναμη του Αντιφώντα ως λογογράφου εντοπίζεται στην επιχειρηματολογία του. Με σημερινούς όρους είναι ένας εξαιρετικός συνήγορος για όποια υπόθεση αναλαμβάνει. Καταφέρνει να επινοεί πειστικότερα επιχειρήματα υπέρ των πελατών του, προσαρμοσμένα στις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε υπόθεσης, είτε πρόκειται για λόγο υπεράσπισης είτε για λόγο κατηγορίας. Μπορεί να υπολείπεται στην ακρίβεια της έκθεσης σε σχέση με τον Λυσία και στη συναισθηματική ένταση σε σχέση με τον Δημοσθένη ή να μην ενδιαφέρεται για να προβάλει τον χαρακτήρα του ομιλητή του (ήθος), όπως κάνει ο Λυσίας, ο οποίος καταφέρνει να κρύβει τον λογογράφο κάτω από τον λόγο και να μιλά όπως θα ήταν φυσικό να μιλήσει ο πελάτης του, ανάλογα με τον χαρακτήρα του και την κοινωνική του θέση, όμως είναι εξαιρετικός στην συσσώρευση διαφορετικών ειδών επιχειρημάτων στους λόγους του⁶.

Η οξύνοια του Αντιφώντα ως καλού συνηγού φαίνεται κυρίως στις Τετραλογίες του, όπου έχει να ανταγωνιστεί μόνο τον εαυτό του και εφαρμόζει την τέχνη του “*τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν*”, την οποία έμαθε από τους σοφιστές. Εκεί πειραματίζεται με τη νέα σοφιστική μέθοδο των Αντιλογιών ή των δισσών λόγων, που επινοήθηκε από τον Πρωταγόρα και ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής στους σοφιστές. Παρά το γεγονός ότι οι Τετραλογίες μιμούνται πραγματικές δίκες, εντούτοις διαφέρουν αρκετά από αυτές. Τοποθετούν σε ένα πλαίσιο την επιχειρηματολογία καθώς επιτρέπει και στις δύο πλευρές να εστιάσουν σε συγκεκριμένα ζητήματα και τύπους επιχειρημάτων. Τα μεμονωμένα επιχειρήματα στους αντιθετικούς (δισσούς) λόγους μπορούν να απαντούν απευθείας το ένα στο άλλο, πράγμα που δεν γίνεται στους λόγους που εκφωνήθηκαν στο δικαστήριο. Ο στόχος των τετραλογιών δεν είναι να πείσουν τους ενόρκους, αλλά να διατυπώσουν ενδιαφέρουσες νέες ιδέες στα θέματα που εγείρονται σε συγκεκριμένους τύπους υποθέσεων. Γι' αυτό τον λόγο οι αναγνώστες δεν καλούνται να αξιολογήσουν τη μια πλευρά ως σωστή και την άλλη ως λάθος, αλλά να θεωρήσουν ότι και οι δύο αντίθετες πλευρές έχουν κάποιο βαθμό εγκυρότητας και να αντλήσουν και από τις δύο πληροφορίες για την βαθύτερη κατανόηση του υπό εξέταση θέματος.⁷

Το ίδιο πειστική αλλά διαφορετικά οργανωμένη είναι η επιχειρηματολογία στους λόγους που πραγματικά εκφωνήθηκαν στα δικαστήρια. Είναι φυσικό οι δικανικοί λόγοι να αξιοποιούν διαφορετικές μεθόδους με την έννοια ότι κάθε ένας από αυτούς τους τρεις σωζόμενους λόγους (*Κατά της φαρμακίας Μητριάς, Περί του Ηρώδου φόνου, Περί του Ηρώδου φόνου*) μεταφέρει τη μια πλευρά της υπόθεσης και ισχυρίζεται ότι είναι η αληθινή, ενώ για την αντίπαλη πλευρά ότι είναι λάθος. Επίσης

---

⁶ Gagarin (1997), 16-21

⁷ Gagarin (2002), 171-172

περιλαμβάνουν όλο το φάσμα των θεμάτων και των επιχειρημάτων που μπορούν να στηρίξουν την υπόθεση. Παρ' όλα αυτά, οι δικανικοί αυτοί λόγοι αποκαλύπτουν επιρροή στην επιχειρηματολογία από τα άλλα έργα του Αντιφώντα. Αυτό φαίνεται από τις ομοιότητες στην επιχειρηματολογία ανάμεσα στην πρώτη Τετραλογία και στον λόγο *Περί του Ηρώδου φόνου*. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις ο Αντιφών χρησιμοποιεί το επιχείρημα του εικότος αλλά και αναγνωρίζει τη μεγαλύτερη σημασία των γεγονότων όταν αυτά υπάρχουν.⁸

Χαρακτηριστικό στοιχείο της επιχειρηματολογίας του Αντιφώντα είναι η προσαρμοστικότητα. Την παραδοσιακή τετραμερή διαίρεση του ρητορικού λόγου, που καθιέρωσε ο Τεισίας, σε Προίμιον, Διήγησιν, Πίστιν και Επίλογο, την ακολουθεί μόνο χαλαρά, καθώς τον ενδιαφέρει να προσαρμόζει τη δομή του λόγου του στις ανάγκες της υπόθεσης. Για παράδειγμα η Διήγησις στον λόγο *Κατά φαρμακίας μητριάς* είναι μεγαλύτερη από ότι στους άλλους δύο και η επιχειρηματολογία ασθενέστερη. Αυτό συμβαίνει γιατί ο πρώτος, ως λόγος κατηγορίας, οφείλει να κάνει την πρώτη έκθεση των πραγματικών περιστατικών, αλλά και γιατί λείπουν από τον ομιλητή τα στοιχεία που θα στηρίξουν την επιχειρηματολογία του. Ο Αντιφώντας συνηθίζει να αφαιρεί τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στα μέρη του ρητορικού λόγου ακόμα δε και στην περίπτωση που μετακινείται από τη διήγηση των γεγονότων της υπόθεσης στην απόδειξη, στην πραγματικότητα εξακολουθεί να αναμειγνύει αυτά τα δύο. Για παράδειγμα στους λόγους *Περί του Ηρώδου φόνου* και *Περί του χορευτού* Διήγησις και Πίστις συνυπάρχουν.⁹

1. 2. Άτεχνες πίστεις

Στη *Ρητορική* ο Αριστοτέλης διακρίνει δύο είδη αποδείξεων (*πίστεων*) που χρησιμοποιούνται στους ρητορικούς λόγους: τις άτεχνες και τις έντεχνες πίστεις (1355b35-56a4). Ορίζει δε ως άτεχνες όλα τα τεκμήρια που δεν εκπορεύονται από την δεινότητα του ρήτορα αλλά υπάρχουν εξ αρχής, όπως οι μάρτυρες, οι βάσανοι, τα συμβόλαια και τα συναφή, ενώ ως έντεχνες εκείνες που οφείλονται στην ρητορική ικανότητα του λογογράφου· από αυτές οι πρώτες πρέπει απλά να χρησιμοποιηθούν ενώ οι δεύτερες να επινοηθούν. Ο Αριστοτέλης συγκαταλέγει στο περιεχόμενο των έντεχνων πίστεων τα εξής: επιχειρήματα, ήθος και πάθος. Η διάκριση που κάνει ο Αριστοτέλης είναι πραγματική διότι υπάρχει μια σαφής διαφορά τόσο στη μορφή όσο και στο περιεχόμενο ανάμεσα στα έγγραφα, όπως οι διαθήκες και τα συμβόλαια που εκφωνούνταν από τον υπάλληλο μπροστά στο δικαστήριο στα διαλείμματα, και στα αποδεικτικά στοιχεία που υπάρχουν στον ίδιο τον λόγο, που είναι επιχειρήματα και που παρουσιάζονται από τον ρήτορα και στηρίζουν την δική του πλευρά, τον ηθικό

---

8 Gagarin (2002), 173-174

9 Gagarin (1997), 18, Gagarin-MacDowell (1998), Carawan (2007), 229-246

χαρακτήρα του ρήτορα, που παρουσιάζεται ως μια αξιόπιστη πηγή πληροφοριών και απόψεων, και τα πάθη (συναισθήματα) που προκαλούνται στο ακροατήριο προκειμένου να του δημιουργήσουν επιείκεια για τον ομιλητή και δυσaráσκεια για τον αντίπαλο. Η διαφορά αυτή γίνεται ακόμα μεγαλύτερη αν λάβουμε υπόψη μας τον περιορισμένο ρόλο που είχαν αυτές οι άτεχνες πίστεις στα αθηναϊκά δικαστήρια, σε σχέση με τον κυρίαρχο ρόλο που έχουν στα σύγχρονα δικαστήρια. Ενώ στα σύγχρονα δικαστήρια τα αποδεικτικά στοιχεία, όπως για παράδειγμα οι καταθέσεις των μαρτύρων, έχουν ισοδύναμο ρόλο με την επιχειρηματολογία, στα αθηναϊκά δικαστήρια, το περιεχόμενο των σημερινών μαρτυρικών καταθέσεων παρουσιάζεται από τον διάδικο στη Διήγηση του λόγου, με αποτέλεσμα, η κατάθεση του μάρτυρα, όταν γίνεται, να έχει απλά έναν ρόλο επιβεβαίωσης των ισχυρισμών του διαδίκου.¹⁰

Σχετικά με τον ρόλο των άτεχνων πίστεων ο Kennedy θεωρεί ότι “η πρόμιμη ρητορεία βασιζόταν περισσότερο στα αποδεικτικά στοιχεία, όπως οι καταθέσεις των μαρτύρων, παρά στην επιχειρηματολογία. Όμως κατά τη διάρκεια του πέμπτου αιώνα, η ανάπτυξη του επιχειρήματος του εικότος ενθάρρυνε τους διαδίκους να εγκαταλείψουν τις υποθέσεις που βασίζονταν σε τέτοιου είδους αποδεικτικά στοιχεία. Η παλιά πρακτική υπάρχει στους λόγους του Ανδοκίδη, ο οποίος ελάχιστα χρησιμοποιεί το επίχειρημα του εικότος, ενώ η καινούργια στους λόγους του Αντιφώντα, ο οποίος χρησιμοποιεί συχνότατα το εικότος, αν και σε κάποιες περιπτώσεις το κάνει μηχανικά.¹¹

Εντούτοις η χρήση των άτεχνων πίστεων, όπως των μαρτύρων ή των όρκων απαντάται συστηματικά στους δικανικούς λόγους του Αντιφώντα και συνυπάρχει με το εικότος. Αυτό οδήγησε κάποιους παλαιότερους μελετητές σε παρανοήσεις. Για παράδειγμα, ο Solmsen μελετώντας τη συχνή παρουσία των όρκων και την ανάκριση των σκλάβων με βάσανο στους λόγους του, οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι η επιχειρηματολογία του Αντιφώντα περιορίζεται κυρίως στη χρήση άτεχνων πίστεων. Υποστήριξε μάλιστα ότι οι άτεχνες πίστεις, τις οποίες ο Αριστοτέλης αντιδιαστέλλει στις έντεχνες πίστεις, που απαιτούν τη δεξιοτεχνία του ρήτορα, μπορούσαν από μόνες τους και χωρίς προσπάθεια του ρήτορα να κρίνουν την υπόθεση. Σήμερα αυτή η άποψη δεν είναι αποδεκτή. Οι σύγχρονοι μελετητές υποστηρίζουν ότι οι άτεχνες πίστεις δεν είχαν αυτήν τη δύναμη την εποχή του Αντιφώντα, αλλά και ότι η χρήση τους δεν ήταν τόσο απλή υπόθεση, αφού για να είναι αποτελεσματικές έπρεπε να τύχουν επεξεργασίας από τον ρήτορα, προκειμένου να ενταχθούν ομαλά στον λόγο και να προσαρμοστούν στις ανάγκες της υπόθεσης.

Ως προς τη λειτουργία τους, οι άτεχνες πίστεις (μαρτυρικές καταθέσεις ελεύθερων πολιτών, βάσανοι δούλων και όρκοι) ήταν σε πολλές περιπτώσεις ένας τρόπος να λυθεί το θέμα εξωδικαστικά, στην περίπτωση που οι καταθέσεις και οι όρκοι γίνονταν πριν την έναρξη της δίκης, ενώ μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από τους αντιδίκους και κατά τη διάρκεια της δίκης ως αποδεικτικά στοιχεία. Όμως ο

---

10 Carawan (2007), 229-230, Worthington (1994), 26, Dorjahn (1937), 345-346

11 Carawan (2007), 229-230, Ballemge (2009), 2-5

πραγματικός σκοπός για τον οποίο χρησιμοποιούνταν πολλές φορές ήταν για να δώσουν σε αυτόν που προκαλούσε τη χρήση των μαρτύρων στο δικαστήριο ένα ηθικό πλεονέκτημα, αφού η κλήτευση των μαρτύρων βασιζόταν στην ελπίδα ότι ο αντίπαλος θα αρνηθεί την πρόκληση. Σε αυτήν την περίπτωση ο διάδικος που καλούσε τον μάρτυρα στο δικαστήριο ισχυριζόταν ότι η άρνηση του αντιπάλου του να εξεταστούν οι μάρτυρες αποδεικνύει την ενοχή του και ενισχύει την θέση του ιδίου.¹²

Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει στην περίπτωση της βασάνου των δούλων. Στους σωζόμενους ρητορικούς λόγους υπάρχουν πολλές προκλήσεις για βάσανο. Οι προκλήσεις αυτές γίνονταν κανονικά πριν η υπόθεση φτάσει στο δικαστήριο. Ο Gagarin στο άρθρο του *The torture of slaves in Athenian law*¹³ περιγράφει τη διαδικασία της βασάνου ως εξής: “εάν ένας διάδικος ήθελε να εισάγει τη μαρτυρία των υπηρετών στο δικαστήριο, το πρώτο που έκανε ήταν να εκδόσει μια πρόκληση (κλήτευσις) με την οποία προσέφερε τους δικούς του σκλάβους ή ζητούσε τους σκλάβους του αντιπάλου για ανάκριση. Η πρόκληση θα έδινε συχνά συγκεκριμένες λεπτομέρειες σχετικά με το πότε και που θα λάμβανε χώρα η ανάκριση και ποιες ακριβώς θα ήταν οι ερωτήσεις. Η μαρτυρία του σκλάβου περιοριζόταν στη μονολεκτική απάντηση “ναι” ή “όχι”, και αυτές οι απαντήσεις θα μπορούσαν προφανώς να αναφερθούν αργότερα ή να διαβαστούν δυνατά στο δικαστήριο. Η άλλη πλευρά μπορούσε να αποδεχτεί ή να απορρίψει την *Πρόκληση*. Όταν συμφωνούσαν και οι δύο πλευρές, ο δούλος, παρουσία του κυρίου του ανακρινόταν από τον αντίδικο. Αν η μαρτυρία του σκλάβου ήταν καθοριστική, οι δύο πλευρές μπορούσαν να έρθουν σε κάποια συμφωνία, έτσι ώστε η υπόθεση θα διευθετηθεί εκτός δικαστηρίου, αλλά συνήθως η βάσανος δεν ήταν δυνατό να κλείσει από μόνη της μια δικαστική υπόθεση.”

Αυτή είναι συνοπτικά η διαδικασία της ανάκρισης των δούλων και, ενώ οι ρήτορες αναφέρουν πολλές περιπτώσεις κλήτευσης δούλων, δεν γνωρίζουμε σήμερα ούτε μία περίπτωση που να ολοκληρώθηκε η διαδικασία με υλοποίηση της ανάκρισης. Σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις ο αντίδικος έχει αρνηθεί να καταθέσει ο δούλος του μετά από βάσανο.¹⁴ Ο Αντιφώντας και στους τρεις υπό εξέταση λόγους του κάνει χρήση της προκλήσεως σε βάσανο, χωρίς βέβαια να γίνεται καμία αποδεκτή από τον αντίδικο. Όμως, ενώ και στους τρεις αυτούς λόγους γίνεται αναφορά στη βάσανο, μόνο στον λόγο *Περί του Ηρώδου φόνου* διαδραματίζει έναν κυρίαρχο ρόλο. Οι λόγοι αποκαλύπτονται όταν εξετάζει κανείς τη φύση της υπόθεσης εναντίον του ομιλητή, Ευξίθεου. Εκεί διαπιστώνει ότι οι συγγενείς του Ηρώδη βάσισαν ουσιαστικά εξ αρχής την υπόθεσή τους στην μαρτυρία ενός σκλάβου που βασανίστηκε και ομολόγησε ότι ήταν συνεργός του Ευξίθεου στον φόνο. Ακολούθως η υπεράσπιση του Ευξίθεου περιλαμβάνει τόσο γεγονότα, τα οποία αφηγείται και καλεί μάρτυρες να

---

12 Gagarin (1997), 18-19, Carawan (2007), 230-231, Cartledge, Millett, Todd (1990), 19-38

13 Gagarin (2011), 4

14 Carawan (2007), 247-268, 3-7

τα υποστηρίξουν, όσο επιχειρήματα της πιθανότητας (εικότα), που θέτουν υπό αμφισβήτηση την ομολογία του δούλου¹⁵. Αντίθετα, στον λόγο *Περί του χορευτού*, η βάσανος έχει δευτερεύοντα ρόλο: μετά την άρνηση των αντιδίκων να εξετασθούν οι μάρτυρες του με τη μέθοδο της *βασάνου*, οι πληροφορίες που γνώριζαν οι σκλάβοι παρουσιάστηκαν στο δικαστήριο ενισχύοντας την επιχειρηματολογία του Χορευτή χωρίς να βασανιστούν οι μάρτυρες.¹⁶

Γενικά, στους τρεις σωζόμενους λόγους του Αντιφώντα που εκφωνήθηκαν στα δικαστήρια, από το σύνολο των άτεχνων πίστεων, όπως προσδιορίζονται από τον Αριστοτέλη, δεν αναφέρεται κανένας νόμος, ενώ οι όρκοι εμφανίζονται, μόνο όταν ορκίζονται οι αντίδικοι ή οι μάρτυρες κατά τη διαδικασία της δίκης. Η σημασία των όρκων για μια δίκη υπογραμμίζεται στον λόγο *Περί του Ηρώδου φόνου*, χωρίς όμως να θεωρείται ότι οι όρκοι καθορίζουν τα επιχειρήματα, αλλά ούτε και το αποτέλεσμα της δίκης. Αλλά ούτε ο ίδιος ο Αντιφώντας δίνει ιδιαίτερη έμφαση στους μάρτυρες: δεν καλεί κανένα μάρτυρα στον πρώτο λόγο (*Κατά της φαρμακείας μητρύας*), έμιας στον *Περί του Χορευτού* και μόνο στον τρίτο λόγο (*Περί του Ηρώδου φόνου*) οι μάρτυρες καλούνται να καταθέσουν με τη συχνότητα με την οποία καλούνται σήμερα.¹⁷

1. 3. Έντεχνες πίστεις

Ας δούμε τώρα τη χρήση των έντεχνων πίστεων στο έργο του Αντιφώντα. Στην *Ρητορική* του (1356a) ο Αριστοτέλης διακρίνει τρία μέσα πειθούς, που απαρτίζουν τις έντεχνες πίστεις και που μπορεί να χρησιμοποιήσει ο ρήτορας: πρόκειται για τα επιχειρήματα, το ήθος του ομιλητή και τη διάθεση που δημιουργείται στο ακροατήριο. Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι τα επιχειρήματα σχετίζονται με τη ρητορική τέχνη, ενώ τα άλλα δύο αποτελούν παράπλευρα αποτελέσματα, που σχετίζονται με φύση του ακροατηρίου. Θεωρεί δε ότι το ήθος και το πάθος διαδραματίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην Αττική Ρητορεία και γι αυτό το λόγο αναφέρεται εκτενώς σε αυτά στη *Ρητορική* του.

1. 3. 1 Πάθος

Τα πάθος σύμφωνα με τον Αριστοτέλη ορίζεται ως μέσο που δημιουργεί μια συγκεκριμένη διάθεση στο ακροατήριο. Και δεν ήταν ο μοναδικός ρήτορας που τόνισε της σημασία του πάθους. Ο Γοργίας, για παράδειγμα στο *Ελένης Εγκώμιον* αποδίδει μεγάλη σημασία στην συναισθηματική δύναμη του προφορικού λόγου, ενώ ο Θρασύμαχος πραγματεύτηκε το συναίσθημα του οίκτου στο έργο του *Ελένη*. Αυτή η συναισθηματική απήχηση δεν είναι προϊόν της Αθηναϊκής Δημοκρατίας ή της διδασκαλίας των σοφιστών, αλλά προϋπήρχε στο οπλοστάσιο του ομηρικού αγορητή και ήταν χαρακτηριστικό της πολιτικής ρητορείας του Σόλωνα και του Αλκαίου.

---

15 Ό.π., 226-2260

16 Gagarin (1997), 21-22

17 Carawan (2007), 225

Επίσης, και στην περίπτωση της φονικής δικονομίας το πάθος δεν είναι επινόηση της σοφιστικής ρητορικής αλλά προϋπήρχε. Για παράδειγμα ο Ησίοδος στο έργο του *Έργα και ημέραι*, στη διαμάχη με τον αδελφό του Πέρση, προσπαθεί να εκφοβίσει τους δικαστές με τις προειδοποιήσεις που τους απευθύνει. Αλλά και στις Ευμενίδες του Αισχύλου φαίνεται ότι ο συναισθηματικός επηρεασμός του ακροατηρίου είχε ήδη καθιερωθεί από το 450 π.Χ..¹⁸

Κοινή σε όλους τους ρήτορες είναι η ανάγκη τους να εξασφαλίσουν την εύνοια των ακροατών. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο ο ομιλητής στο προοίμιό του συχνά προβάλλει ποιότητες σεβαστές από το ακροατήριο ή τονίζει τη μειονεκτική του θέση προκειμένου να προκαλέσει τη συμπάθεια των ακροατών του. Έτσι, ο ομιλητής δίνει έμφαση στο σοβαρό κίνδυνο που αντιμετωπίζει, στο κακό που έχει υποστεί, στην έλλειψη ρητορικής εμπειρίας στα δικαστήρια, ή στην άγνοιά του για το νομικό σύστημα. Με αυτούς τους τρόπους τοποθετεί τον εαυτό του σε μειονεκτική θέση και επιδιώκει την συμπάθεια των ακροατών του.¹⁹

Κοινή τακτική όλων των ομιλητών στα δικαστήρια ήταν η ανάγκη να εξασφαλίσουν την εύνοια του ακροατηρίου. Ήδη στο προοίμιο φροντίζουν ή να τονίσουν τα θετικά σημεία του χαρακτήρα τους που θα αρέσουν στο ακροατήριο ή να υπογραμμίσουν τη μειονεκτική τους θέση προκειμένου να κερδίσουν τη συμπάθεια. Για παράδειγμα, ο Αντιφώντας στον λόγο του *Κατά της μητριάς* προσπαθεί ήδη από το ξεκίνημα του λόγου του να κερδίσει την εύνοια των δικαστών όταν αναφέρεται στο νεαρό της ηλικίας του που τον καθιστά εντελώς άπειρο στη ρητορική και στα νομικά σύστημα : «*Νέος μὲν καὶ ἄπειρος δικῶν ἔγωγε ἔτι, δεινῶς δὲ καὶ ἀπόρως ἔχει μοι περὶ τοῦ πράγματος...*».

Επιπροσθέτως, η εύνοια του ακροατηρίου σε κάποιες περιπτώσεις περνάει μέσα από την προσπάθεια του ρήτορα να εξουδετερώσει την εχθρότητα που υπάρχει εναντίον του ομιλητή. Αυτή η εχθρότητα μπορεί να έχει προκληθεί από προηγούμενους ομιλητές, οι οποίοι μιλώντας πρώτοι φροντίζουν να προκαταλάβουν αρνητικά το ακροατήριο. Άλλες φορές η εχθρότητα γεννάται από τη φύση της ίδιας της υπόθεσης ή το πολιτικό κλίμα. Ειδικά στις περιπτώσεις που κάποιος δίωκε δικαστικά συγγενικά του πρόσωπα η εχθρότητα ήταν αναπόφευκτη σε μια κοινωνία που έδινε μεγάλη αξία στο δέσιμο της οικογένειας. Σε αυτές τις περιπτώσεις είναι αναγκαίο να εξαλείψει ο ρήτορας την προκατάληψη είτε τονίζοντας τη σοβαρότητα της υπόθεσης είτε μεταφέροντας την εχθρότητα στους αντιπάλους παρουσιάζοντας την καταφυγή στην δικαστική δίωξη των συγγενών ως απόρροια της αδιαλλαξίας των αντιπάλων. Αυτό κάνει και ο Αντιφώντας στον λόγο του *Κατά της μητριάς* (Αντιφών 1. 1-4) όταν αναφέρεται στην άρνηση των ετεροθαλών αδελφών του να τιμήσουν τη μνήμη του πατέρα τους και να τιμωρήσουν τους δολοφόνους του και στην επιλογή τους να στηρίξουν τη μητέρα τους, η οποία ουσιαστικά είναι υπεύθυνη για τον

---

¹⁸ Carey (1994), 26-27

¹⁹ Worthington (1994), 26-30

θάνατό του.²⁰

Μέχρι τώρα για το θέμα της εύνοιας έχουμε εστιάσει στο προοίμιο του δικανικού λόγου, καθώς εκεί την επικεντρώνουν τα κλασικά εγχειρίδια της ρητορικής (η Ρητορική και η Ρητορική και η Ρητορική προς Αλέξανδρον). Εξάλλου είναι αλήθεια ότι ο πρόλογος κάθε λόγου πρέπει να εδραιώσει μια σχέση εμπιστοσύνης ανάμεσα στον ομιλητή και το ακροατήριο. Ωστόσο, η πρόκληση εύνοιας του ακροατηρίου δεν περιορίζεται μόνο στο προοίμιο, αλλά έχει συχνά θέση στη διήγηση ή την απόδειξη. Επιτυγχάνεται με προβολή της προσωπικότητας του ομιλητή ώστε να γίνει συμπαθής στο ακροατήριο. Ειδικά στις δίκες εγκλημάτων παράλληλα με την εύνοια λειτουργεί και η προσπάθεια του ενάγοντος ή του εναγόμενου να προκαλέσει αρνητικά συναισθήματα για τον αντίπαλο. Ιδιαίτερα ο κατηγορος όμως κάνει χρήση αυτής της μεθόδου εφόσον πρέπει σε πρώτη φάση να οδηγήσει τους δικαστές στην καταδίκη του κατηγορουμένου και έπειτα να τους κατευθύνει ενδεχομένως στην επιβολή συγκεκριμένης ποινής. Η χρήση των λέξεων *οργή, μισείν, άγανακτείν* είναι χαρακτηριστικές. Στην ουσία ο ρήτορας έχει στόχο να βάλει τους ακροατές στη θέση να αισθανθούν ότι έχουν θιγεί προσωπικά από τον κατηγορούμενο. Αυτό είναι ιδιαίτερα εύκολο στην περίπτωση των δημόσιων δικών, καθώς ο εναγόμενος κατηγορείται για προσβολή του κοινού συμφέροντος. Όμως και σε δίκες που δεν έχουν πολιτική διάσταση γίνεται προσπάθεια από τους ρήτορες να παρουσιάσουν την κατηγορία ως προσβολή σε αξίες που είναι σημαντικές για την πόλη και να οδηγήσουν τους ενόρκους να βιώσουν συναισθήματα που θα είχαν αν ήταν οι ίδιοι στη θέση του θύματος. Έτσι η απόδειξη ή ακόμη και η διήγηση μπορεί να περιλαμβάνει αξιολογικές κρίσεις αναμεμιγμένες με τα γεγονότα της υπόθεσης, ώστε δημιουργήσει προκατάληψη απέναντι στον αντίπαλο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο λόγος Κατά της Μητριάς (Αντιφών 1, 23): «*Ο συνήγορος θα κάνει έκκληση σε σας για λογαριασμό της μητέρας του, που ζει και που ζέκανε τον πατέρα μου χωρίς ενδοιασμούς και τύψεις· θα ζητήσει από εσάς, αν μπορέσει να σας πείσει, να μη τιμωρηθεί για όσα αδικήματα έχει κάνει· εγώ από τη μεριά μου απευθύνομαι σε σας για λογαριασμό του νεκρού πατέρα μου και ζητώ να τιμωρηθεί αυτή με κάθε τρόπο. Όσο για σας, ο λόγος για τον οποίο γίνετε δικαστές και πήρατε αυτόν τον τίτλο, είναι για να τιμωρούνται όσοι αδικούν. [24] Την κατηγορώ λοιπόν, για να πετύχω την τιμωρία της για τα αδικήματα που έχει κάνει, για να εκδικηθώ τον πατέρα μου και για να υπερασπίσω τους νόμους σας. Έτσι, αν λέω την αλήθεια, αξίζει να με υποστηρίξετε όλοι σας. Αντίθετα, αυτός εδώ ανέλαβε την υπεράσπισή της για να μην τιμωρηθεί για όσα εγκλήματα έχει διαπράξει».²¹ Είναι φανερό η προσπάθεια του κατηγορούμενου να κερδίσει ο ίδιος την εύνοια των δικαστών, ως ένας γιος που τιμά τη μνήμη του πατέρα του, αλλά και να προκαλέσει αρνητικά συναισθήματα για τον αντίπαλό του, ο οποίος υπερασπίζεται τη μητριά που ευθύνεται για τον θάνατό του. Θέτει δε τους δικαστές προ των ευθυνών τους, καθώς αυτοί με την απόφασή τους θα τιμήσουν και*

---

²⁰ Ο.π., 27-29 της

²¹ Carey (1994), 26-30

το λειτούργημά τους. Αποκαλεί μάλιστα την μητριά φόνισσα και την ταυτίζει με την Κλυταιμνήστρα, τη μητέρα του Ορέστη, αφήνοντας τους δικαστές να κάνουν τους συνειρμούς και να αντιμετωπίσουν με τη δέουσα αυστηρότητα τη συζυγοκτόνο.

Παράλληλα ένα σχετικό συναίσθημα που συνήθως επιδιώκει να προκαλέσει ο κατηγορος στο ακροατήριο είναι ο φόβος. Στα πλαίσια αυτού του συναισθήματος γίνεται προσπάθεια να επηρεάσει τους ενόρκους είτε προτείνοντας ότι οι θεοί θα αντιδράσουν αρνητικά σε μια λάθος κρίση ή ότι οι δικαστές θα χάσουν την υπόληψη των αγαπημένων τους, της πόλης ή της υπόλοιπης Ελλάδας. Και στους τρεις υπό εξέταση λόγους ο ομιλητής ζητά από τους δικαστές να λάβουν μια δίκαιη και ορθή απόφαση που θα τους καταξιώσει ως λειτουργούς της δικαιοσύνης.²²

1. 3. 2. Ήθος

Κατά τον Αριστοτέλη το ήθος ως μέσο πειθούς είναι ουσιαστικά η προσπάθεια του ρήτορα να δημιουργήσει έναν χαρακτήρα που θα κερδίσει την εμπιστοσύνη των ακροατών. Στην πράξη το ήθος και το πάθος είναι στενά συνδεδεμένα αφού το ήθος στοχεύει και αυτό όπως και το πάθος να προκαλέσει την εύνοια του ακροατηρίου. Εξάλλου ένα αποτέλεσμα της διαβολής είναι να υπονομεύσει την αξιοπιστία του αντιπάλου αλλά και να προκαλέσει εχθρότητα, υποστηρίζοντας ότι ο τρόπος της ζωής του είναι τέτοιος που τον καθιστά αναξιόπιστο.

Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι το ήθος είναι περισσότερο αποτελεσματικό στους συμβουλευτικούς λόγους ενώ το πάθος στους δικανικούς. Αυτή η άποψη αντανάκλαται στον κατάλογο των επιθυμητών χαρακτηριστικών, κατά τον Αριστοτέλη πάντα, που πρέπει να συνθέτουν το ήθος: σοφία, αρετή και καλή προαίρεση προς το ακροατήριο. Η ανάγκη να δημιουργηθεί στα πλαίσια ενός συμβουλευτικού λόγου ένας αξιόπιστος χαρακτήρας ήταν ιδιαίτερα σημαντικό στο πλαίσιο της αθηναϊκής πολιτικής σκηνής που ευνοούσε την επίδειξη της ατομικής επιρροής.²³

Όμως, το ήθος ως μέσο πειθούς ήταν εξίσου σημαντικό και στα δικαστήρια. Παράλληλα με την ανάγκη να προβληθεί μια αξιόπιστη προσωπικότητα, η τάση των Αθηναίων ήταν να αντιμετωπίσουν τη δίκη ως κομμάτι της κοινωνικής τους ζωής και όχι ως μεμονωμένο περιστατικό έκανε την αναφορά σε δραστηριότητες της καθημερινής και δημόσιας ζωής αναπόφευκτη. Ο απλούστερος τρόπος για τη δημιουργία του επιθυμητού ήθους του διαδίκου ήταν η λεπτομερής αναφορά στις υπηρεσίες που κάποιος είχε προσφέρει στην πόλη και που είναι ανάλογες με την κοινωνική θέση του ομιλητή: εκπλήρωση των στρατιωτικών του υποχρεώσεων, συνεπής εκπλήρωση των οικονομικών υποχρεώσεων (*είσφοραι*), ή των καθηκόντων

---

²² Ο.π. 31-34

²³ Ο.π. 35-36

(λειτουργία), πίστη στη δημοκρατία κατά την περίοδο των τριάκοντα, καλοπροαίρετη διάθεση.

Πιο διακριτική προς αυτήν την κατεύθυνση είναι η χρήση αξιολογικών κρίσεων και γενικών παρατηρήσεων. Προβάλλοντας συγκεκριμένες απόψεις που είναι σύμφωνες με τις κοινά αποδεκτές αντιλήψεις μπορεί ο ομιλητής με συγκαλυμμένο τρόπο να παρουσιάσει στοιχεία του χαρακτήρα του. Έτσι ο Αντιφών στον 1.1. με την αναφορά στην δεινή θέση την οποία βρίσκεται αφήνει να διαφανούν στοιχεία του χαρακτήρα του που θα κερδίσουν την εύνοια των δικαστών: *«Είμαι νέος, κύριοι, και δεν έχω ακόμη πείρα από δικαστήρια· γι' αυτό βρίσκομαι σε φοβερά δύσκολη θέση με αυτήν την υπόθεση· να μην καταδιώξω τους δολοφόνους του πατέρα μου, ενώ αυτός μου άφησε ρητή παραγγελία, ή καταγγέλλοντάς τους ν' αναγκασθώ να γίνω εχθρός με πρόσωπα που πολύ λίγο ταίριαζε· με τα αδέρφια μου, που μας γέννησε ο ίδιος πατέρας και με τη μητέρα αυτών των αδελφών»*. Στο παραπάνω απόσπασμα διακρίνουμε μια απλότητα χαρακτήρα η οποία φανερώνεται στη δήλωση απειρίας του κατηγορούμενου να μιλάει δημόσια αλλά και στην άγνοια των νόμων για τη λειτουργία των δικαστηρίων. Η αδυναμία του νεαρού ομιλητή εδώ λειτουργεί υπέρ του σε μια κοινωνία, όπως η αθηναϊκή, όπου η καταφυγή στα δικαστήρια πρέπει είναι η ύστατη λύση και όχι η πρώτη επιλογή.²⁴

Από την άλλη μεριά, ιδιαίτερα αποτελεσματική είναι η επίθεση στο ήθος του αντιπάλου και μάλιστα όταν αυτό γίνεται κατά τη διάρκεια της παρουσίασης των γεγονότων της υπόθεσης. Σε αυτήν την περίπτωση φαίνεται η δυνατότητα της Διήγησης να λειτουργήσει και ως απόδειξη, αν και οι θεωρητικοί της ρητορικής, αρχαίοι αλλά και σύγχρονοι, φαίνεται να μην έχουν αναγνωρίσει αυτήν τη δυνατότητα, όπως επισημαίνει ο Carey.²⁵ Η παρουσίαση των γεγονότων εκεί δίνει την ευκαιρία στον ομιλητή να αφήσει υπαινιγμούς που θα αποκαλύπτουν τη δική του αρετή αλλά και την κατωτερότητα του αντιπάλου. Το πλεονέκτημα αυτής της τακτικής είναι ότι η παρουσίαση των χαρακτήρων γίνεται έμμεσα και αφήνεται στον ακροατή του λόγου η δυνατότητα να εξαγει αβίαστα τα δικά του συμπεράσματα. Αυτό γίνεται για παράδειγμα στον λόγο Περί του Χορευτού, όταν ο κατηγορούμενος περιγράφει τη συμπεριφορά των κατηγορών του κατά το διάστημα μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης μήνυσης (6, 40-41): *«Και το πλέον εκπληκτικό, τώρα τελευταία, ω Δία κι όλοι οι θεοί μαζί! – αυτός εδώ ο Φιλοκράτης μέσα στο βουλευτήριο μπροστά στη βουλή ήρθε και στάθηκε κοντά μου επάνω στο βήμα και βάζοντας το χέρι στον ώμο μου συνομιλούσε μαζί μου καλώντας με τ' όνομά μου κι εγώ με το δικό του, ώστε να φανεί φοβερό στη βουλή, όταν έμαθε πως μου είχαν απαγγείλει στέρηση των ιερών δικαιωμάτων αυτοί οι ίδιοι, τους οποίους έβλεπαν την προηγούμενη μέρα να με πλησιάζουν και να μου μιλούν. Σκεφτείτε, κύριοι, αυτά που σας λέω και βάλτε τα καλά στο νου σας, γιατί αυτά δεν θα σας τα αποδείξω μόνο με μάρτυρες, αλλά και από τα ίδια τα έργα, που έκαναν οι κατήγοροί μου, εύκολα θα*

---

²⁴ Carey (1994), 36-39

²⁵

καταλάβετε ότι σας λέω την αλήθεια.» Ο κατηγορος φαίνεται εδώ να προσαρμόζει τη συμπεριφορά του απέναντι στον κατηγορούμενο ανάλογα με το συμφέρον του χωρίς να κρατά μια συνεπή και έντιμη στάση. Αυτό αποκαλύπτει την ποιότητα του χαρακτήρα του στα μάτια των δικαστών και επηρεάζει τη στάση τους απέναντί του.

Άλλη περίπτωση προσπάθειας να φανεί ο ομιλητής συμπαθής λόγω της δύσκολης θέσης στην οποία λόγω των αντιδίκων του έχει περιέλθει, είναι στον 5.75, όταν υποχρεώνεται να απολογηθεί για πράξεις που ο ίδιος δεν ευθύνεται. Έτσι εξομολογείται τις επιφυλάξεις του να παρουσιάσει την εμπλοκή του πατέρα του στην αποστασία των Μυτιληναίων: *«τώρα όμως που με αναγκάζει να τον υπερασπιστώ σε μια υπόθεση από την οποία είμαι πολύ νεότερος και τη γνωρίζω μόνο από διαδόσεις, δεν θεωρεί ότι συμβαίνει κάτι τρομερό. Αλλά βέβαια στον βαθμό που γνωρίζω δεν θα προδώσω τον πατέρα μου που κακολογείται άδικα ενώπιόν σας. Ίσως θα κάνω λάθος, αν όσα εκείνος έκανε σωστά στην πράξη, δεν μπορέσω να τα πω ορθά με τα λόγια: θα το διακινδυνεύσω ωστόσο».*

Υπάρχει και μια άλλη εκδοχή στην χρήση του ήθους ως μέσου πειθούς, η δραματική. Σε κάθε νομική ακροαματική διαδικασία ο ακροατής πάντα περιμένει να ανιχνεύσει στοιχεία που προδίδουν προσποίηση στο λόγο. Στα αθηναϊκά δικαστήρια ο διάδικος οφείλει να παρουσιάσει τον εαυτό του και αυτή η παράδοση καθιστά το ταίριασμα ανάμεσα στον ομιλητή και τον εκφωνούμενο λόγο ιδιαίτερα σημαντικό. Και σε αυτή την περίπτωση παρατηρείται αλληλοεπικάλυψη ανάμεσα στο πάθος και το ήθος, από τη στιγμή που η αποδοκιμασία του επαγγελματισμού στα δικαστήρια καθιστά ιδιαίτερα συμπαθή στους δικαστές έναν ομιλητή που παρουσιάζει τον εαυτό του ως έναν εντελώς άπειρο αρχάριο που εκφράζει ανεπιτήδευτη την αλήθεια με τον δικό του τρόπο.

Ο Αριστοτέλης, ως θεωρητικός, έχει συλλάβει μερικώς τη σημασία της δυναμικής του ήθους με αυτήν τη θεατρική του διάσταση. Συγκεκριμένα, στη *Ρητορική* 1408a πραγματεύεται σύντομα αυτήν την πτυχή του χαρακτήρα των ομιλητών όταν αναφέρεται στο *πρέπον*. Εκεί υποστηρίζει ότι η χρήση κατάλληλης γλώσσας για την ηλικία, το φύλο, την εθνικότητα ή τον τρόπο ζωής παραπέμπει στο ήθος. Αλλά και στο χωρίο *Ρητορική* 1408a, όπου συνηγορεί υπέρ της προσθήκης στη διήγηση στοιχείων ήθους προκειμένου να καταστεί αυτή *ηθική* έχει στο μυαλό του όχι μόνο τον ηθικό χαρακτήρα αλλά και την αληθοφάνεια. Και αυτό το εκφράζει καλύτερα στο κεφάλαιο 15 της *Ποιητικής*: «Επίσης οι χαρακτήρες πρέπει να είναι οι αρμόζοντες διότι είναι πιθανό μια γυναίκα να έχει χαρακτήρα με ανδρικά στοιχεία, αλλά δεν είναι δυνατόν να είναι υπερβολικά ανδροπρεπής». Στο ίδιο κεφάλαιο υπάρχει μια ακόμη διευκρίνιση που αφορά στα δικαστήρια, ότι δηλαδή ο χαρακτήρας θα έπρεπε να είναι *όμαλός*, δηλαδή συνεπής. Η απουσία ανάλογων αναφορών στην *Ρητορική* υποδεικνύει ότι ο Αριστοτέλης δεν είχε σκεφτεί σε θεωρητικό επίπεδο τις επιπτώσεις της έννοιας του χαρακτήρα ως δραματική κατασκευή.

Οι επαγγελματίες λογογράφοι επίσης συνειδητοποίησαν αργά τη σύνδεση του ήθους με την κατασκευή δραματικών χαρακτήρων. Ο πρώτος λογογράφος, ο Αντιφώντας, στις τετραλογίες του αλλά και στους λόγους που εκφωνήθηκαν σε

πραγματικές δίκες, παρά το γεγονός ότι γνωρίζει τη σημασία της παρουσίας ενός ηθικού χαρακτήρα, σε αντίθεση με τον Λυσία, ο οποίος στους σωζόμενους λόγους του κατασκευάζει επιμελώς το πορτραίτο ενός ζωντανού χαρακτήρα, φαίνεται να μην έχει καμία αντίληψη της δύναμης του ήθους με τη δραματική του διάσταση. Για παράδειγμα ο ομιλητής στον πέμπτο λόγο του, ο Ευξίθεος, ο οποίος είναι νέος σε ηλικία, παραπονιέται για την ανεπάρκειά του ως ομιλητής να παρουσιάσει την υπόθεση πειστικά, αλλά το κάνει με ύφος που είναι ιδιαίτερα επηρεασμένο από την γοργία ισορροπία και ομοιομορφία. Οι διάδοχοί του, ωστόσο, φαίνεται να συνειδητοποιούν ότι ο τρόπος της έκφρασης θα έπρεπε να αντικατοπτρίζει το status και τις συνθήκες του ομιλητή. Όταν γράφουν έναν λόγο για κάποιον ιδιώτη αποφεύγουν το επιτηδευμένο ύφος που σε κάθε περίπτωση θα υπονόμει τον ισχυρισμό του ομιλητή ότι είναι ένας απλός συνηθισμένος άνθρωπος²⁶.

1. 3. 3. Επιχείρημα εικός

Ένα σημαντικό κεφάλαιο της επιχειρηματολογίας του Αντιφώντα, όπως και των άλλων εκπροσώπων της πρώιμης ρητορείας είναι το επιχείρημα της πιθανότητας, το εικός. Για να κατανοήσουμε όμως καλύτερα τη σημασία και την ουσία αυτού του τύπου της επιχειρηματολογίας πρέπει να πάρουμε τα πράγματα από την αρχή. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η επίσημη μελέτη της ρητορικής τέχνης ξεκίνησε περίπου στα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ. προφανώς στη Σικελία με τον Κόρακα και τον Τεισία. Παράλληλα καλλιεργήθηκε και από τους σοφιστές στην Αθήνα, τον Γοργία, τον Πρωταγόρα και αργότερα τον Θρασύμαχο και άλλους. Οι απόψεις αυτών των στοχαστών βρήκαν ένα ιδιαίτερα δεκτικό κοινό στην Αθήνα, όπου οι μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη και του Περικλή οδήγησαν στην αύξηση του ενδιαφέροντος για τα λαϊκά δικαστήρια. Το πιο φανερό αποτέλεσμα αυτού του νέου ενδιαφέροντος στη ρητορική ήταν το αυξημένο ενδιαφέρον για τη λογική επιχειρηματολογία και συγκεκριμένα για το επιχείρημα του εικότος.

Το επιχείρημα της πιθανότητας αλλά και η ικανότητα των σοφιστών “τὸν ἦσσανα λόγον κρείττονα ποιεῖν” οδήγησε τον Πλάτωνα σε μια πολεμική εναντίον της τέχνης των σοφιστών, δηλαδή της ρητορικής. Ο Πλάτων στον Διάλογο *Φαίδρος* (*Φαίδρος* 267a) γελοιοποιεί τη δουλειά των παλαιότερων και σύγχρονών του ρητόρων: «Θα αφήσουμε τον Κόρακα και τον Τεισία να αναπαυθούν εν ειρήνι, που μας έδειξαν ότι το εικός έχει μεγαλύτερη αξία από την αλήθεια, και κάνουν τα μεγάλα πράγματα να φαίνονται μικρά και τα μικρά μεγάλα με τη δύναμη του λόγου.» Από την άλλη μεριά ο Πλάτωνας δεν τεκμηριώνει με κανένα στοιχείο την άποψή του για την αξία του εικότος.

Ο Gagarin επιχειρεί την υπεράσπιση του εικότος και γενικότερα των σοφιστών. Ισχυρίζεται, λοιπόν, ότι ο Πλάτωνας έχει επηρεάσει αρκετούς σύγχρονους μελετητές για την τοποθέτησή τους απέναντι στο εικός, ανάμεσα στους οποίους και

---

26 Ό.π. 39-40

τον Kennedy. Αναφέρει ότι ο Kennedy παραφράζοντας τον Αριστοτέλη στη Ρητορική (1376a17-23) ισχυρίζεται: «Όσον αφορά στους μάρτυρες, όταν κάποιος δεν έχει καθόλου μάρτυρες για τη στήριξη της θέσης του στο δικαστήριο, θα εμπιστευτεί το επιχείρημα του εικότος και θα υποστηρίξει ότι αυτό δεν μπορεί να δωροδοκηθεί ή να ψευδομαρτυρήσει. Όμως αυτός που έχει στο πλευρό του μάρτυρες τη στιγμή που ο αντίπαλος δεν έχει, αυτός μπορεί να υποστηρίξει ότι το επιχείρημα του εικότος δεν έχει καμιά αξιοπιστία». Έτσι, ο Αριστοτέλης προτείνει να προτιμά κανείς το εικότος από τους μάρτυρες, όταν οι μάρτυρες είναι εναντίον του, όταν όμως είναι υπέρ του, σαφώς και πρέπει να προτιμά την μαρτυρία τους. Κατά τον Gagarin ο Πλάτωνας έχει γενικά επηρεάσει τους σχολιαστές αρνητικά απέναντι στη Ρητορική τέχνη. Κανείς δε φαίνεται να μπήκε στον κόπο να ελέγξει τους ισχυρισμούς του ενάντια στο επιχείρημα του εικότος της πρώιμης ρητορικής. Ένας τέτοιος έλεγχος θα αποδείξει ότι στην πραγματικότητα οι ρήτορες δεν θεωρούσαν το εικότος περισσότερο αξιόπιστο από την αλήθεια και ο ισχυρισμός δεν επαληθεύεται.²⁷

Κατά τον Gagarin, το επιχείρημα του εικότος δεν επινοήθηκε από τον Κόρακα και τον Τεισία, αφού το πρώτο παράδειγμα τέτοιου επιχειρήματος βρέθηκε στον Ομηρικό ύμνο στον Ερμή. Η αλήθεια είναι ότι ανέπτυξαν μια νέα μορφή αυτού του επιχειρήματος: το αντίστροφο εικότος. Αυτό αποδίδεται από τον Αριστοτέλη (Ρητορική 1402a17-28) στον Κόρακα. Σε μια μάχη ανάμεσα σε έναν αδύνατο και έναν δυνατό άντρα, ο αδύνατος δίνει το κλασικό επιχείρημα του εικότος: δεν είναι πιθανό αυτός, ένας αδύναμος, να επιτεθεί σε έναν δυνατό. Ο δυνατός απαντά με ένα αντίστροφο εικότος επιχείρημα: δεν είναι πιθανό να επιτέθηκε στον αδύναμο, καθώς ως δυνατός θα ήταν ο πρώτος ύποπτος για το έγκλημα.²⁸

Στην πρώτη Τετραλογία του Αντιφώντα, πού, όπως όλες, γράφτηκε για διδακτικούς σκοπούς, βρίσκουμε το μοναδικό παράδειγμα του αντίστροφου εικότος του 5^{ου} αιώνα, που αποδεικνύει κατά την άποψη του Gagarin ότι οι πνευματικοί άνθρωποι του 5^{ου} αιώνα αναγνώριζαν την περιορισμένη αξία επιχειρημάτων της πιθανότητας σε αντίθεση με τον Πλάτωνα. Το θέμα της Τετραλογίας είναι φόνος και το ερώτημα πολύ συγκεκριμένο: Σκότωσε ο κατηγορούμενος το θύμα ή μήπως το έκανε κάποιος άλλος; Ο μοναδικός μάρτυρας, ένας σκλάβος που πέθανε αργότερα, μαρτυρά κατά του κατηγορουμένου. Έτσι ο Αντιφώντας αναζητά άλλα επιχειρήματα που αφορούν άλλους πιθανούς υπόπτους. Ο κατηγορός ισχυρίζεται ότι δεν υπάρχουν άλλοι ύποπτοι καθώς ο κατηγορούμενος είχε κακές σχέσεις με το θύμα. Υποστηρίζει λοιπόν ότι είναι ένοχος γιατί τόσο τα αποδεικτικά στοιχεία όσο και η πιθανότητα οδηγούν σε αυτόν. Ο κατηγορούμενος απαντά ότι τα αποδεικτικά στοιχεία είναι αμφίβολα γιατί ο δούλος του θύματος είχε προσωπικό συμφέρον να ψευδορκήσει. Επίσης πολλοί άλλοι είναι περισσότερο πιθανοί ένοχοι σε σχέση με αυτόν. Επιπροσθέτως, είναι απίθανο να έχει σκοτώσει τον άνθρωπο, διότι γνώριζε ότι οι υποψίες θα στρέφονταν αμέσως εναντίον του. Στην πραγματικότητα αν ήξερε από

---

27 Ο. π., 46-51

28 Carawan (2007),224-227, Worthington (1994), 50

πριν ότι κάποιος σκόπευε να σκοτώσει το θύμα, θα προσπαθούσε να τον εμποδίσει ξέροντας ότι ο ίδιος θα ήταν ο πρώτος ύποπτος.

Στη δευτερολογία του κατηγορουμένου εγείρεται το ερώτημα για την σχετική αξία του εικότος σε σύγκριση με τα αποδεικτικά στοιχεία (τα έργα). Ισχυρίζεται ότι τη νύχτα του φόνου βρισκόταν στο σπίτι του και οι σκλάβοι του μπορούν να το μαρτυρήσουν. Η εισαγωγή του επιχειρήματος του άλλοθι στο τέλος επιβεβαιώνει ότι η γνώση των γεγονότων ξεπερνά τα εικότα· αυτά έχουν αξία μόνο όταν δεν υπάρχει γνώση των πραγματικών γεγονότων. Ο διδακτικός στόχος λοιπόν της *Τετραλογίας* είναι να διερευνήσει τρόπους αποκάλυψης της αλήθειας σε μια υπόθεση και να ασκήσει στη χρήση του εικότος. Σε καμιά περίπτωση δεν αναδεικνύει το εικότος ως περισσότερο σημαντικό από τα πραγματικά στοιχεία το αντίθετο μάλιστα: τα επιχειρήματα της πιθανότητας αποκτούν αξία με την απουσία αποδεικτικών στοιχείων, τα οποία είναι προτιμητέα όταν υπάρχουν²⁹.

Ο Αντιφώντας στον λόγο του *Περί τοῦ Ἡρώδου φόνου*, που εκφωνήθηκε σε πραγματική δίκη, κάνει μια σαφή διάκριση ανάμεσα στα γεγονότα (τὰ γενόμενα) και στις πιθανότητες (τὰ εικότα). Το ότι αφιερώνει μεγαλύτερο χρόνο στα εικότα οφείλεται στο γεγονός ότι αυτά απαιτούν πολύ περισσότερη τεκμηρίωση στη συγκεκριμένη υπόθεση και όχι ότι τα θεωρεί πιο σημαντικά. Το άλλοθι του ομιλητή θεωρείται το πιο ισχυρό σημείο της συγκεκριμένης υπεράσπισης, όμως στην πραγματικότητα μεταχειρίζεται τα γεγονότα και τα εικότα ως δύο συμπληρωματικά μέσα υποστήριξης της αλήθειας.³⁰ Συγκεκριμένα, σε αυτήν την υπόθεση, οι συγγενείς του Ηρώδη έχουν βασίσει το κατηγορητήριό τους στη μαρτυρία ενός σκλάβου που βασανίστηκε. Αυτός ομολόγησε ότι ήταν συνένοχος του Ευξίθεου στον φόνο και έδωσε τις λεπτομέρειες του εγκλήματος. Η υπεράσπιση του Ευξίθεου συμπεριλαμβάνει τόσο τα γεγονότα, τα οποία παρουσιάζονται στη διήγηση και υποστηρίζονται από μάρτυρες, όσο και επιχειρήματα του εικότος, τα οποία θέτουν υπό αμφισβήτηση την κατάθεση του σκλάβου. Επίσης, προκειμένου να αποδυναμώσει την ομολογία του δούλου, αμφισβητεί αδιάκοπα την ορθότητα της ανάκρισης που διενήργησαν οι κατήγοροι αλλά και την αποδεικτική αξία κάθε στοιχείου που προέκυψε από αυτήν. Για αυτό το σκοπό, ο Ευξίθεος πέρα από τα εικότα χρησιμοποιεί και γενικά επιχειρήματα που αμφισβητούν την ισχύ τέτοιων στοιχείων. Όμως σε όλα αυτά δεν υπάρχει τίποτα το καθοριστικό ή το ανορθολογικό σχετικά με την ανάκριση, ούτε έχει καμιά ιδιαίτερη αποδεικτική αξία σε σχέση με τα υπόλοιπα στοιχεία που χρησιμοποιεί. Η ανάκριση είναι τόσο σημαντική για τον Ευξίθεο, διότι πολύ απλά η επιχειρηματολογία της πολιτικής αγωγής σε αυτήν τη συγκεκριμένη υπόθεση βασίζεται στη *βάσανο* του δούλου. Συνεπώς, αν το επιχείρημα για την ανάκριση είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένο εδώ από ότι σε άλλους λόγους, αυτό οφείλεται στη φύση της υπόθεσης καθώς και στην έλλειψη άλλων στοιχείων.

---

29 Worthington (1994), 52, Carawan (2007),

30 Worthington (1994), 55

1. 4. Ύφος

Πολύς λόγος έχει γίνει για το ύφος των λόγων του Αντιφώντα. Οι μικρότερες μάλιστα ή μεγαλύτερες υφολογικές διαφοροποιήσεις που έχουν σημειωθεί στα έργα που έχουν σωθεί με το όνομά του (τετραλογίες, σοφιστικές πραγματείες και λόγοι που εκφωνήθηκαν στα δικαστήρια) έχουν οδηγήσει κάποιους, ιδιαίτερα τους γερμανούς φιλολόγους, να υποθέσουν την ύπαρξη δύο ιστορικών προσώπων με το όνομα Αντιφών, τον σοφιστή και τον ρήτορα³¹. Κάποιοι άλλοι (γάλλοι φιλόλογοι) αποδίδουν τις υφολογικές διαφοροποιήσεις στην θεματολογική και ειδολογική διαφορά των έργων.

Ανεξάρτητα από αυτές τις απόψεις, είναι αλήθεια ότι ο ίδιος ο Αντιφών έδινε πολύ μεγάλη σημασία στο ύφος. Στα πρώτα του έργα χρησιμοποίησε ένα σύνθετο, αναλυτικό ύφος, σε γενικές γραμμές ακατάλληλο για προφορική απόδοση, το οποίο έμελλε να επηρεάσει τον μαθητή του Θουκυδίδη. Όταν αργότερα κλήθηκε να γράψει δικανικούς λόγους προορισμένους να εκφωνηθούν στα δικαστήρια, καθώς ήταν ο πρώτος, δεν είχε κάποιο πρότυπο να ακολουθήσει παρά μόνο την εμπειρία του από τις αυτοσχέδιες προφορικές ομιλίες που είχε ακούσει εκεί. Έτσι έπρεπε να κατασκευάσει λόγους κατάλληλους αυτή τη φορά για προφορική απαγγελία, διαφορετικούς από τις θεωρητικές του πραγματείες. Το αποτέλεσμα αυτής της προσπάθειας έδωσε λόγους που μπορεί να μην έχουν τη ζωντάνια των λόγων του Λυσία, διαθέτουν όμως καθαρές διηγήσεις και δυνατή επιχειρηματολογία³².

Στην πραγματικότητα ο Αντιφών είναι ο πρώτος σημαντικός εκπρόσωπος του αττικού πεζού λόγου. Επηρεάστηκε φυσικά από την ομιλούμενη γλώσσα της εποχής του και τις δύο λογοτεχνικές γλώσσες της, της ιωνικής πεζογραφίας, όπως εκπροσωπείται από τον Ηρόδοτο, την ιατρική της εποχής του και τα περισσότερα έργα των σοφιστών, όπως του Πρωταγόρα, και την αττική διάλεκτο των διαλόγων της Δραματικής ποίησης. Έτσι δημιούργησε ένα δυναμικό και πολύπλευρο ύφος, το οποίο συναντάμε σε διαδόχους του, όπως ο Θουκυδίδης, ο Λυσίας και ο Ισαίος.³³

Το ύφος του Αντιφώντα αλλά και του συγχρόνου του Γοργία χαρακτηρίστηκε ποιητικό. Πρόκειται για μία εκτίμηση των μεταγενέστερων, διότι για τους συγχρόνους του, που ήταν εξοικειωμένοι με την πρώιμη προφορική ρητορεία, η οποία προφανώς είχε παρόμοια χαρακτηριστικά, το ύφος του δεν εκτιμούνταν ως τόσο ποιητικό. Η ενσωμάτωση ποιητικών στοιχείων στο έργο του αποκαλύπτει τη συνειδητή προσπάθειά του να δώσει στο πεζό του κείμενο έναν περισσότερο καλλιτεχνικό τόνο. Δεν είναι σωστό να υποστηρίξουμε ότι ο Αντιφώντας γράφει έτσι επειδή είναι παγιδευμένος στον ποιητικό τρόπο γραφής των συγχρόνων του, διότι ήδη

---

31 Gagarin (2002), 170-171

32 Ο.π., 171-172

33 Gagarin (1997), 24-25

μισό αιώνα νωρίτερα ο Εκαταίος ο Μιλήσιος είχε δημιουργήσει πεζά κείμενα, τα οποία σύμφωνα με τον Ερμογένη χαρακτηρίζονταν από καθαρότητα, σαφήνεια και λιγότερη ποιητικότητα από τα έργα του Ηροδότου. Συνεπώς, ο Αντιφώντας ενσωμάτωσε ποιητικά χαρακτηριστικά στο έργο του από επιλογή και όχι από ανάγκη.³⁴

Ο Αντιφώντας γράφει κατά τη διάρκεια της διαμόρφωσης του αττικού πεζού λόγου και γι' αυτόν τον λόγο το έργο του παρουσιάζει διαλεκτικές διαφορές, στην πλοκή, στην μορφολογία και στην σύνταξη. Στα πρώτα έργα του, στα οποία ανήκουν οι Τετραλογίες, ο Αντιφώντας γλωσσικά επηρεάζεται περισσότερο από την Ιωνική διάλεκτο, που κυριαρχούσε στην επικοινωνία των μορφωμένων ανθρώπων. Το ύφος του εδώ είναι τραχύ, αμήχανο και περίπλοκο, όπου η πολυπλοκότητα της σύνταξης, η συχνή χρήση της περίφρασης και η άφθονη χρήση του άρθρου παραπέμπουν στον μαθητή του, τον Θουκυδίδη. Με το πέρασμα του χρόνου και στους όψιμους λόγους του που εκφωνήθηκαν στα δικαστήρια, ο Αντιφώντας απέφευγε συστηματικά να χρησιμοποιεί τύπους της Ιωνικής διαλέκτου και αποποιήθηκε το εξεζητημένο ύφος. Οι περίοδοι του λόγου είναι λιγότερο σύνθετοι σε σχέση με τις τετραλογίες, τα σύνολα των επιθετικών μετοχών, που είναι χαρακτηριστικά στις Τετραλογίες, είναι σαφώς λιγότερα, ενώ αντίθετα κυριαρχούν τα στοιχεία του προφορικού λόγου.³⁵

Όπως και να έχει όμως, ο Αντιφώντας ως χαρακτηριστικός πεζογράφος της πρώτης περιόδου συντηρεί ένα αρχαϊκό ύφος. Αυτό συνεπάγεται μια ευπρέπεια και σεμνότητα του λόγου και ένα συγκρατημένο πάθος στην έκφραση. Αποτυπώνει βραχυλογικά και περιεκτικά τις έννοιες, χιτίζοντας ένα ύφος πυκνό και μεστό.³⁶ ενώ επιμένει στην λεπτή διαφορά των εννοιών, φτάνοντας μέχρι την ασάφεια, πράγμα που κάνει κάποιες φορές τον λόγο του στριφνό και δύσκολο. Αυτό τον καθιστά το αντίστοιχο του Θουκυδίδη στη ρητορική. Στην τέχνη του λόγου έχει ισχυρή την επίδραση των σοφιστών, καθώς η χρήση γενικών αρχών, η τάση προς τη φιλοσοφική εξήγηση, η αντιδιαστολή των εννοιών, η διάκριση και η λεπτή διαφορά των συνωνύμων θυμίζουν την ορθόεπεια των σοφιστών.³⁷

Πιο συγκεκριμένα, ο Αντιφώντας ως ο πρώτος του κανόνος των δέκα αττικών ρητόρων, λόγω της πρώιμης παρουσίας του στη ρητορική τέχνη, γράφει σε μια πρώιμη μορφή της Αττικής διαλέκτου και ως προς αυτό μοιάζει με τον Θουκυδίδη. Έτσι, συνήθως προτιμά το αρχαιότερο σύμπλεγμα -σσ- αντί -ττ-, χρησιμοποιεί εναλλακτικά τις προθέσεις ξύν- και συν- και γράφει εάν, άν και ήν, επίσης προτιμά το -ης στην ονομαστική του πληθυντικού αντί του -εις.³⁸ Ως προς τη σύνταξη, ο

---

34 Ο.π., 25

35 Gagarin (2002), 171-172, Gagarin (1997), 24-26

36 Carey (1997), 20, Κωνσταντινόπουλος (2010), 84-92

37 Κωνσταντινόπουλος (2010), 84-92

38 Gagarin (1997), 26

Αντιφώντας κινείται ανάμεσα στην ειρομένη λέξη του Ηροδότου, δηλαδή την παρατακτική σύνταξη, και την υποτακτική περιοδολογική σύνταξη των διαδόχων του. Συνδέει τις προτάσεις συμπλεκτικά ή αντιθετικά. Η αντίθεσή του στις περισσότερες περιπτώσεις έχει τρία και περισσότερα μέρη, ενώ δεν ακολουθεί τους ομαλούς συντακτικούς κανόνες. Αυτό σε συνδυασμό με τη χρήση της βραχυλογίας κάνει συχνά τη σύνταξή του απροσδόκητη. Παράλληλα, η εναλλαγή του μικροπεριόδου με τον μακροπερίοδο λόγο προσδίδει ενάργεια και ελκυστικότητα στον λόγο.

Στα πλαίσια των συντακτικών δομών ο Αντιφώντας υιοθετεί ασυνήθιστες συντάξεις. Έτσι, παραλείπει το μόριο *άν* από τη δυνητική ευκτική ή την απόδοση του υποθετικού λόγου του αντίθετου του πραγματικού, με αποτέλεσμα οι εκδότες συχνά λανθασμένα να το συμπληρώνουν στο κείμενο χωρίς να υπολογίζουν ότι πρόκειται για μια πρακτική που δείχνει τη στενή σχέση του Αντιφώντα με τους ποιητές. Επίσης κάνει συχνή χρήση της επιρρηματικής μετοχής, ειδικά στις Τετραλογίες, όπου συσσωρεύει επιρρηματικές μετοχές γύρω από το ρήμα για να δηλώσει πολλές επιρρηματικές σχέσεις. Συνηθίζει ακόμη στη θέση ενός ρήματος να χρησιμοποιεί περίφραση που αποτελείται από ουσιαστικό, επίθετο ή μετοχή και ρήμα (π.χ. *Τήν καταφυγήν ποιήσεται=καταφεύζεται, οὔσαν ἄπαρνον=ἀπαρνοῦσαν* κ.λ.π). Κατά τον ίδιο τρόπο αντικαθιστά το ουσιαστικό με τη μετοχή ως κατηγορούμενο και το *εἰμί*, χάριν μεγαλύτερης ακριβολογίας, όταν το ουσιαστικό δεν εκφράζει αυτό ακριβώς που θέλει ο συγγραφέας. Και οι δύο αυτές επιλογές έχουν το αποτέλεσμα να εστιάζει την προσοχή σε μια κατάσταση που μπορεί να αναλυθεί παρά σε μια πράξη που απλά την αφηγείται. Αυτό οδηγεί σε μια πιο αναλυτική εκδοχή της πράξης και εκπροσωπεί την τάση του 5ου αιώνα “από τον μύθο στον λόγο”. Παράλληλα δίνει στους λόγους που εκφωνήθηκαν στα δικαστήρια δυνατότητα για μεγαλύτερη σαφήνεια.³⁹

Παράλληλα, ως προς τη σειρά των λέξεων κάνει συχνή χρήση του υπερβατού, ενώ στην έκφραση υιοθετεί την *variatio*, που είναι ιδιαίτερα συνηθισμένη στον Θουκυδίδη. Αυτό το κάνει συνήθως στις αντιθέσεις και σύμφωνα με τον Parry ο Αντιφώντας βρίσκεται κάπου ανάμεσα στην ήπια διαβεβαίωση της καθαρής συμμετρικής αντίθεσης του Γοργία και στο πιο σύνθετο ύφος του Θουκυδίδη στο οποίο οι καθαρές δομές καταρρέουν και η ανθρώπινη διάνοια (λόγος, γνώμη) αποδεικνύεται ανίσχυρη να διευθύνει την πραγματικότητα (το έργο). Επιπλέον ο Αντιφώντας κάνει χρήση και άλλων σχημάτων λόγου, όπως του πλεονασμού, των επαναλήψεων, του ανακόλουθου και του χιαστού.⁴⁰

1.5. Η αντιμετώπιση της ανθρωποκτονίας (Δίκη Φόνου, Απαγωγή)

Όπως προαναφέρθηκε, το αντικείμενο του παρόντος πονήματος αποτελούν οι τρεις κύριοι λόγοι ανθρωποκτονίας του Αντιφώντος. Για την πληρέστερη όμως κατανόηση και ερμηνεία αυτών, είναι σκόπιμο να γίνει μια αναφορά στο φονικό

---

39 Gagarin (1997), 27-29

40 Gagarin (1997), 30-32, Κωνσταντινόπουλος (2010), 84-92

δίκαιο της Αθηναϊκής νομοθεσίας και γενικά στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπιζόταν η ανθρωποκτονία στην αθηναϊκή κοινωνία.

Μια γενική αρχή που πρέπει να έχει κανείς στο μυαλό του όταν προσεγγίζει τέτοιες υποθέσεις είναι ότι το φονικό δίκαιο στην Αθηναϊκή νομοθεσία και γενικά στην Αρχαία Ελλάδα είχε απόλυτα θεοκρατικό χαρακτήρα και αποτελούσε μέρος του ιερού δικαίου. Η ανθρώπινη ζωή θεωρούνταν θεϊκό δώρο και γι' αυτόν τον λόγο ο δολοφόνος διέπραττε αμάρτημα που επηρέαζε αρνητικά την κοινωνία με δύο τρόπους: αρχικά ασεβούσε απέναντι στο θεό και η πράξη του αποτελούσε ιεροσυλία, αφού μόλυνε την πόλη. Σε αυτήν την περίπτωση απαιτούνταν εξαγνισμός (ο Πλάτων αποδίδει στο Μαντείο των Δελφών και στη λατρεία του Απόλλωνα την καθιέρωση της αρχής της μιαιρότητας των ανθρωποκτόνων και τη ρύθμιση του τυπικού καθαρμού τους⁴¹) γιατί ο φόνος προκαλούσε μiasma, το οποίο είχε την τάση να απλώνεται από τον δολοφόνο σε όσους τον συναναστρέφονταν και σε ολόκληρη την πόλη. Γι' αυτόν τον λόγο εισηγητής και πρόεδρος των φονικών δικών ήταν ο άρχων βασιλεύς, ο οποίος ήταν ανώτατος θρησκευτικός άρχοντας. Οι εξηγητές των ιερών γνωμοδοτούσαν για την τέλεση της δίκης, ο δολοφόνος θανατωνόταν για να επιτευχθεί ο εξαγνισμός της πόλης, ενώ τα δικαστήρια ήταν ναοί των θεών στους οποίους κατέφευγαν οι δολοφόνοι για να προστατευτούν από την κοινωνικά αποδεκτή και επιβεβλημένη εκδίκηση των συγγενών του θύματος⁴².

Όμως ο δολοφόνος αδικούσε και την οικογένεια της οποίας το μέλος αφαιρούσε και αποσπούσε από τη λατρεία των προγόνων. Κατά τους παλαιότερους χρόνους κατά τους οποίους δεν υπήρχε φονική νομοθεσία, εκδικούνταν οι συγγενείς για το νεκρό τους, ανταποδίδοντας το φόνο. Η ποινή (τα *άποινα* στον Όμηρο) ήταν η τιμή του αίματος, που έπαιρναν οι συγγενείς του θύματος από τους συγγενείς του δράστη, προκειμένου να μην τον καταδιώξουν. Αυτό όμως δε συνέβαινε στην κλασσική Αθήνα, όπου δεν υπήρχε πληρωμή για εξαγορά εγκλήματος, διότι ήταν το ίδιο το θύμα και όχι η οικογένειά του που ζητούσε ικανοποίηση⁴³.

Σιγά- σιγά με την εξέλιξη των πολιτειών, η επιβολή και η εκτέλεση της ποινής έγινε έργο της πολιτείας. Ένα σωζόμενο κείμενο, που περιλαμβάνει νομοθέτημα του Δράκοντα, αποδεικνύει ότι το κράτος τον 7^ο αιώνα π.Χ. είχε πια αναλάβει οριστικά το έργο να τιμωρεί κατ' αποκλειστικότητα τους φονείς και να μην αφήνεται το θέμα στην ικανοποίηση της βεντέτας. Η ανθρωποκτονία δηλαδή πήρε τη μορφή του σημερινού εγκλήματος, μιας πράξης απαγορευμένης και υποκείμενης σε ορισμένη ποινή που επιβάλλεται από τα αρμόδια όργανα του κράτους⁴⁴. Ο νόμος του Δράκοντα, αμφίβολο αν αποτέλεσε την πρώτη προσπάθεια κολασμού της ανθρωποκτονίας μέσα σε ένα θεσμικό πλαίσιο ή αν προηγήθηκαν άλλες, εντάσσεται

---

41 Πλάτωνος, Νόμοι, IX, 865 B

42 Biscardi (2004), 431-44, MacDowell (2003), 171-173

43 MacDowell (2003), 171-172, Biscardi (2004), 436-444

44 Biscardi (2004), 437, Βολονάκη (2012), 32-33, Mosse (15-29)

παρ' όλα αυτά στα πλαίσια μιας γενικότερης κίνησης που παρουσιάστηκε τον 7ο αιώνα και ώθησε τις ελληνικές πόλεις να αποκτήσουν γραπτή νομοθεσία.

Οι Αττικοί ρήτορες αναφερόμενοι στους αθηναϊκούς νόμους περί ανθρωποκτονίας, τους θεωρούν τέλειους διότι διαθέτουν τρία χαρακτηριστικά: θεϊκή προέλευση, παλαιότητα αφού είναι οι αρχαιότεροι του κόσμου και σταθερότητα. Οι σχολιαστές σε γενικές γραμμές δέχονται ότι οι πρώτοι νόμοι του Δράκοντα (620 π.Χ.) αντικαταστάθηκαν όλοι από τον Σόλωνα γύρω στο 590 π.Χ., εκτός από το νόμο περί ανθρωποκτονίας. Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό ότι οι νόμοι περί ανθρωποκτονίας υπήρξαν οι αρχαιότεροι των νόμων του Δράκοντος και του Σόλωνα και αποτέλεσαν τη βάση του Αθηναϊκού νόμου μέχρι την εποχή του Αντιφώντα. Η ιδιαίτερη εκτίμηση των αρχαίων απέναντι στο φονικό δίκαιο πιστοποιείται από αναφορές που κάνουν οι ίδιοι οι ρήτορες μέσα στους λόγους τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο λόγος του Αντιφώντα *Περί του Ηρώδου Φόνου*, που χρονολογείται γύρω στο 420 π.Χ., όπου ο κατηγορούμενος Ευξίθεος κατηγορώντας τον αντίπαλό του ότι προσπαθεί να αλλάξει τους κείμενους νόμους περί ανθρωποκτονίας υπογραμμίζει την αξία τους: “*Καίτοι τούς γε νόμους οἱ κείνται περὶ τῶν τοιούτων, πάντας ἂν οἶμαι ὁμολογήσαι κάλλιστα νόμων ἀπάντων κεῖσθαι καὶ ὀσιώτατα. ὑπάρχει μὲν γε αὐτοῖς ἀρχαιοτάτοις εἶναι ἐν τῇ γῆ ταύτῃ, ἔπειτα τοὺς αὐτοὺς ἀεὶ περὶ τῶν αὐτῶν, ὅπερ μέγιστόν ἐστι σημείον νόμων καλῶς κειμένων· ὁ γὰρ χρόνος καὶ ἡ ἐμπειρία τὰ μὴ καλῶς ἔχοντα ἐκδιδάσκει τοὺς ἀνθρώπους. ὥστε οὐ δεῖ ὑμᾶς ἐκ τῶν τοῦ κατηγοροῦ λόγων τοὺς νόμους καταμανθάνειν, εἰ καλῶς ὑμῖν κείνται ἢ μή, ἀλλ' ἐκ τῶν νόμων τοὺς τοῦ κατηγοροῦ λόγους, εἰ ὀρθῶς καὶ νομίμως ὑμᾶς διδάσκουσι τὸ πρᾶγμα ἢ οὐ*” (Αντ. 5.14). Την ίδια άποψη βρίσκουμε και στον μεταγενέστερο λόγο του Δημοσθένη *Κατὰ Αριστοκράτους*, που χρονολογείται το 352 π.Χ.. Ο λόγος αναφέρεται σε Γραφή παρανόμων και σε ένα εκτεταμένο απόσπασμα (Δημ. 23.70-79) γίνεται ένας συγκριτικός έπαινος των φονικών νόμων από τον κατηγορο Ευθυκλή με αναφορά σε όλα τα θεσμικά όργανα που ήταν διαθέσιμα στην Αθήνα για τις υποθέσεις ανθρωποκτονίας.⁴⁵

Κατά το τέλος του πέμπτου αιώνα είχαν επέλθει τόσες πολλές προσθήκες και τροποποιήσεις στους αθηναϊκούς νόμους, ώστε να καταστεί αναπόφευκτο να γίνει ένα ξεκαθάρισμα και καταγραφή των έγκυρων νόμων από τους νομοθέτες. Η διαδικασία αυτή ονομάστηκε *αναγραφή* και από τους πρώτους νόμους που καταγράφηκαν στα πλαίσια αυτής της διαδικασίας το 409/408 π.Χ. ήταν ο νόμος του Δράκοντος περί ανθρωποκτονίας. Απόσπασμα αυτού του νόμου, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, σώζεται σε μαρμαρίνη στήλη, που βρέθηκε το 1843 κατά τη διάρκεια εκσκαφών που έγιναν για τη θεμελίωση της Μητρόπολης Αθηνών. Η στήλη είχε χαραχτεί το έτος 409-408 από τους αναγραφείς που είχαν εκλεχτεί να αναδημοσιεύσουν τους ισχύοντες τότε νόμους. Από αυτό το εύρημα και από άλλες

45 Volonaki, (2000), 148-149, Wohl (2010), 288-292

πηγές., κυρίως τους ρήτορες και την *Αθηναίων Πολιτεία* του Αριστοτέλη, μπορούμε σήμερα να αναδομήσουμε τα βασικά χαρακτηριστικά του νόμου περί ανθρωποκτονίας⁴⁶.

Η δικαστική λοιπόν διαδικασία που ακολουθούνταν σε υποθέσεις ανθρωποκτονίας ήταν ιδιαίτερη εξαιτίας της σοβαρότητας του εγκλήματος και της θρησκευτικής παράδοσης και αποδίδεται στο αθηναϊκό νομοθετικό σύστημα με τον όρο *δίκη φόνου*.. Η δίωξη του δολοφόνου ξεκινούσε την ημέρα της κηδείας του θύματος. Ένας ευρύτατος κύκλος συγγενών είχε ευθύνη για τη δίωξη του δολοφόνου, στην πράξη όμως ο πλησιέστερος ενήλικος άρρενας συγγενής αναλάμβανε την πρωτοβουλία. Αν το θύμα ήταν δούλος, αναλάμβανε δράση το αφεντικό του. Στην περίπτωση που κάποιος ελεύθερος άνθρωπος ήταν θύμα ανθρωποκτονίας και δεν είχε συγγενείς στην Αθήνα δεν είναι ξεκάθαρο τι γινόταν, ο MacDowell⁴⁷ όμως υποστηρίζει ότι ο νόμος σε αυτές τις περιπτώσεις δεν απαγόρευε να υποβάλλουν μήνυση για ανθρωποκτονία και μη συγγενείς. Την ημέρα λοιπόν της ταφής οι συγγενείς του νεκρού κάρφωναν πάνω στον τάφο του δόρυ προκειμένου να δηλώσουν ότι ο θάνατός του ήταν βίαιος. Συγχρόνως, κατονόμαζαν δημόσια τον φονιά (*πρόρρησις*) Η πρόρρησις, δηλαδή η διακήρυξη του δολοφόνου στην αγορά έδινε εντολή στον δολοφόνο “να απέχει από τα πράγματα που καθόριζε ο νόμος” (εἴργετο τῶν νομίμων). Επειδή ο δολοφόνος θεωρούνταν ιερόσυλο πρόσωπο δεν μπορούσε να μπαίνει στα ιερά και να πλησιάζει στις θυσίες.

Μετά τη διαδικασία της *προρρήσεως* οι συγγενείς του θύματος πήγαιναν στον άρχοντα βασιλέα, τον άρχοντα δηλαδή που ασχολούνταν ιδιαίτερα με τα θρησκευτικά ζητήματα, και του υπέβαλλαν μήνυση κατά του δολοφόνου. Όταν ο βασιλεύς δεχόταν την κατηγορία ανθρωποκτονίας και γινόταν η διακήρυξη κατά του φερομένου ως δολοφόνου, το επόμενο καθήκον του ήταν η κήρυξη τριών *προδικασιών*. Αυτές έπρεπε να πραγματοποιηθούν σε τρεις διαφορετικούς μήνες, ενώ η δίκη τον τέταρτο. Το περιεχόμενο αυτών των προδικασιών παραμένει άγνωστο πέρα από το γεγονός ότι εκφωνούνταν λόγοι και από τις δύο πλευρές (κατήγορο-κατηγορούμενο). Ίσως ο λόγος που γίνονταν αυτές ήταν να δοθεί στον βασιλέα η δυνατότητα να αποφασίσει ποιο δικαστήριο ήταν αρμόδιο για την εκδίκαση της υπόθεσης ή για να αναγκασθούν οι διάδικοι να διαθέσουν αρκετό χρόνο για να ηρεμήσουν και να σκεφτούν αν πραγματικά χρειαζόταν να γίνει η δίκη. Όλη αυτή η διαδικασία έπρεπε σύμφωνα με τον νόμο να διενεργείται από τον ίδιο αξιωματούχο και ως εκ τούτου μια διαδικασία ανθρωποκτονίας δεν μπορούσε να αρχίσει κατά τους τρεις τελευταίους μήνες του έτους, όταν ο βασιλιάς δεν είχε χρόνο να ολοκληρώσει όλες του τις ενέργειες, προτού εγκαταλείψει το αξίωμα (είχε ενιαύσια θητεία). Ο λόγος του Αντιφώντα *Περί του*

---

46 Gagarin (2002), 135, Gagarin-MacDowell (1998), xxi, Biscardi (2004), 445, Gagarin (2011), 115, Sealey (1994), 116-132, Wohl (2010), 288-292

47 MacDowell (2003), 173

Χορευτού αποτελεί κύρια πηγή πληροφοριών αυτής της διαδικασίας, όπως θα διαπιστώσουμε στην ανάλυση του λόγου.⁴⁸

Στην αρχή κάθε δίκης φόνου ο μηνυτής μιλούσε πρώτος· ακολουθούσε η παρουσίαση της υπόθεσης από κάθε πλευρά σε συνεχή λόγο, ο οποίος εμπλουτιζόταν με αποδεικτικά στοιχεία με τη μορφή καταθέσεων μαρτύρων, νόμων, συμβολαίων, διαθηκών και άλλων εγγράφων. Η έμφαση δινόταν σταθερά στον τρόπο που οι διάδικοι παρουσίαζαν την ερμηνεία τους για τα γεγονότα και τα επιχειρήματά τους, ενώ οι καταθέσεις και τα υπόλοιπα στοιχεία έπαιζαν έναν συμπληρωματικό ρόλο. Ο Carey⁴⁹ αναγνωρίζει ότι αυτός ο τρόπος με τον οποίο οι διάδικοι παρουσίαζαν τη θέση τους απέναντι στα γεγονότα, δηλαδή με διακοπές για την παρεμβολή των αποδεικτικών στοιχείων, φαίνεται προβληματικός για τα σημερινά δικαστήρια, δεδομένου ότι ο συνεχής λόγος χωρίς διακοπές δίνει τη δυνατότητα στον διάδικο να διαμορφώσει τα επιχειρήματά του όπως θέλει και να προσαρμόσει την υπόθεση στις ανάγκες του. Θεωρεί όμως ότι, επειδή τόσο ο λόγος όσο και τα μέσα πειθούς ήταν σταθερά καθιερωμένα στην δημόσια ζωή της αρχαίας Αθήνας, το κοινό ήταν συνηθισμένο και στα δύο και τα θεωρούσε εξίσου φυσικά και αναπόφευκτα.

Κάθε πλευρά, λοιπόν, εκφωνούσε δύο λόγους εναλλάξ. Στο τέλος του πρώτου λόγου επιτρεπόταν στον κατηγορούμενο να φύγει στην εξορία αν ήθελε, αποφεύγοντας την ενδεχόμενη καταδίκη του σε θάνατο. Ήταν όμως υποχρεωμένος να μείνει στην εξορία για το υπόλοιπο της ζωής του. Ενώ αυτή η δυνατότητα φαίνεται να δημιουργεί ένα πλαίσιο επιείκειας απέναντι στον κατηγορούμενο ανθρωποκτονίας, εντούτοις η απόφαση για να ακολουθήσει τον δρόμο της εξορίας ήταν ιδιαίτερα διλημματική και βασανιστική, διότι έπρεπε να ληφθεί προτού εκδοθεί η απόφαση του δικαστηρίου. Η ρύθμιση λοιπόν εμπειρείχε κάποιο ρίσκο για τον κατηγορούμενο. Συνεπώς ο κανόνας αυτός δεν οφειλόταν σε κάποια ανθρωπιστική πεποίθηση της επίσημης αθηναϊκής πολιτείας, αλλά στο γεγονός ότι στα πρώιμα χρόνια δεν ήταν εφικτό να καταδιωχθεί κανείς πέρα από τα σύνορα της πολιτείας, σε συνδυασμό ίσως με την πεποίθηση ότι η πολιτεία δεν μολυνόταν από έναν ανδροφόνο ο οποίος την είχε εγκαταλείψει.

Μετά το τέλος των αγορεύσεων το δικαστήριο ψήφιζε και ο βασιλιάς, που προέδρευε στη δίκη, προέβαινε στην επίσημη απαγγελία της απόφασης. Επί ισοψηφίας, ο κατηγορούμενος έπαιρνε της αθωωτική ψήφο της Αθηνάς⁵⁰.

Παράλληλα με τη δίκη φόνου, άρχισε να βρίσκεται σε ισχύ, από τα μέσα του 5ου έως τα μέσα του 4ου αιώνα, μια άλλη νομική διαδικασία, η *απαγωγή*. Πρόκειται για μια συμπληρωματική νομική διαδικασία, η οποία οφείλεται στην διάθεση των

---

48 Ό.π.), 171-175, 183-184, Harris Rubinstein (2004), 125-126, Biscardi (2004), 445-45, Gagarin (2002), 135-136

49 Carey (2005), 14

50 Carey (2005), 13-14, Gagarin (2002), 135-139, MacDowell (2003), 183-187

Αθηναίων να εμπλουτίσουν τον αρχαιότατο νόμο της ανθρωποκτονίας του Δράκοντα, χωρίς όμως να τον αλλάξουν επί της ουσίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι η απαγωγή δεν εφαρμοζόταν αποκλειστικά στην περίπτωση της ανθρωποκτονίας, αλλά επεκτεινόταν και στην κλοπή, τη λωποδυσία, και την ανδροληψία. Ως δημόσια διαδικασία την ενεργοποιούσε ο βουλόμενος προκειμένου να κινητοποιήσει μια νομική διαδικασία εναντίον μια δολοφονικής ενέργειας. Συμπεριλάμβανε τη σύλληψη του κατηγορουμένου, τη γραπτή καταγγελία η οποία έπρεπε να εγκριθεί από τους Έντεκα καθώς και την αναφορά της υπόθεσης στην Ηλιαία. Συνήθως η απαγωγή συνδεόταν με τον νομικό όρο *έπ' αὐτοφόρω*, που σημαίνει βέβαια τη σύλληψη του δράστη την ώρα της πράξης. Συνήθως της απαγωγής προηγούνταν η *ένδειξις*, που κατά τον Hansen αποτελούσε στάδιο της ίδιας νομικής διαδικασίας, καθώς η ένδειξις ήταν η επίσημη καταγγελία του δράστη, ενώ η απαγωγή η σύλληψή του.⁵¹

Τα πλεονεκτήματα που πρόσφερε η απαγωγή σε σχέση με την προϋπάρχουσα και παράλληλη προς αυτήν διαδικασία της δίκης φόνου ήταν σημαντικά. Κατ' αρχάς δεν λειτουργούσε δεσμευτικά ως προς τον χρόνο που αυτή η διαδικασία μπορούσε να ενεργοποιηθεί, όπως συνέβαινε στην περίπτωση της δίκης φόνου, η οποία απαγόρευε στον άρχοντα βασιλιά να δεχτεί μήνυση για ανθρωποκτονία τον όγδοο μήνα της θητείας του. Επίσης δεν απαιτούσε τη λήψη όρκων από τους διαδίκους αλλά και τους μάρτυρες. Σε μια δίκη φόνου οι όρκοι ήταν ιδιαίτερα περίπλοκοι. Στην αρχή της δίκης τόσο ο μηνυτής όσο και ο κατηγορούμενος ορκίζονταν σχετικά με την αλήθεια των ισχυρισμών τους, ενώ στο τέλος της δίκης ο νικητής ορκιζόταν ότι είχε πει την αλήθεια και ότι η απόφαση των δικαστών ήταν σωστή. Οι μάρτυρες από την πλευρά τους έπρεπε να ορκιστούν για την αλήθεια των καταθέσεών τους σχετικά με τις πράξεις του κατηγορουμένου. Τέλος, οι διαφορές της απαγωγής αφορούσαν και στο δικαστήριο που εκδικαζόταν μια υπόθεση αλλά και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες διασφαλιζόταν η παρουσία του δράστη από την αρχή ως την ολοκλήρωση της δίκης.⁵²

Οι αρχαίες πηγές αναφέρουν δύο είδη απαγωγής στις περιπτώσεις ανθρωποκτονίας, την *απαγωγή φόνου* και την *απαγωγή κακούργων*. Στην πρώτη περίπτωση η νομική διαδικασία αφορούσε τη σύλληψη των δολοφόνων που σύχναζαν στην αγορά και τα ιερά, ενώ στη δεύτερη οι δολοφόνοι συλλαμβάνονταν και δικάζονταν ως κακούργοι. Κατά την άποψη του Hansen, στην κατηγορία των κακούργων εκτός από τους κλέπτες τους λωποδύτες και τους ανδραποδιστές, εντάσσονταν και οι αντροφόνοι. Υπάρχουν δύο σωζόμενοι λόγοι που είναι υποθέσεις απαγωγής: ο *Περί του Ηρώδου φόνου* του Αντιφώντα (Αντιφών, 5), περίπτωση *απαγωγής κακούργων*, και ο κατά είκοσι χρόνια μεταγενέστερος λόγος του Λυσία, *Κατά Αγοράτου* (Λυσίας, 13). περίπτωση *απαγωγής φόνου*.⁵³

---

51 Volonaki (2012), 34-36

52 Volonaki (2000), 150-153, Βολονάκη (2012), 34-36, MacDowell (2003), 183-187, Harris & Rubinstein (2004), 125

53 Volonaki (2000), 150-153, Βολονάκη (2012), 34-36, Harris (2006), 373-390

Ειδικότερα ο λόγος *Περί του Ηρώδου φόνου*, ο οποίος αναλύεται παρακάτω, είναι *απαγωγή* κατόπιν *ενδείξεως*. Όπως θα δούμε, στον συγκεκριμένο λόγο εγείρεται από την υπεράσπιση ένα θέμα περί ορθότητας της νομικής διαδικασίας που ακολουθήθηκε. Υποστηρίζεται συγκεκριμένα ότι η απαγωγή δεν είναι η κατάλληλη διαδικασία, αφού ο κατηγορούμενος δεν μπορεί να υπαχθεί σε νόμο που αφορά κακοποιούς, αφού υποτίθεται ότι διέπραξε ανθρωποκτονία, αλλά πρέπει να δικαστεί με την παραδοσιακή διαδικασία της δίκης φόνου.(§9, 10-12). Ως κακούργος ο κατηγορούμενος, Ευξίθεος, έπρεπε σύμφωνα με τον νόμο να καταδικαστεί σε θάνατο, ενώ ο ίδιος ισχυρίζεται ότι θα έπρεπε να δικαστεί με δίκη φόνου, προσπαθώντας στο μεγαλύτερο μέρος του λόγου του να πείσει όχι ότι δεν είναι κακούργος αλλά ότι δεν είναι δολοφόνος.⁵⁴

1.6. Είδη ανθρωποκτονίας

Η βασική διάκριση των φόνων είναι τριμερής: φόνος εκούσιος, φόνος ακούσιος και δίκαιος φόνος. Η αλήθεια είναι ότι η διαφορετική αντιμετώπιση του προμελετημένου και του απρομελέτητου φόνου αναγράφεται στον νόμο του Δράκοντα, που αναδημοσιεύτηκε το 409 από τους αναγραφείς και διακρίνει την ανθρωποκτονία σε τρεις τύπους: τον *φόνον εκ προνοίας* (φόνος προμελετημένο), τον *φόνον μη εκ προνοίας* (φόνος απρομελέτητο) και τον *ακούσιον φόνον* (τον εξ αμελείας). Κατά την κλασική εποχή προστέθηκε και ένας τέταρτος: ο *δίκαιος φόνος* (ο νόμιμος φόνος), δηλαδή η θανάτωση κάποιου κάτω από ειδικές συνθήκες, τέτοιες που να μην απαιτείται η τιμωρία του φονέα. Για παράδειγμα όταν κάποιος σκότωνε κάποιον στον πόλεμο. Επίσης δεν θεωρούνταν ένοχος ούτε ο γιατρός που ενώ φρόντιζε τον ασθενή τον έχανε, ούτε αυτός που σκότωνε αυτόν που του έκανε επίθεση. Επίσης *δίκαιο φόνος* διέπρατε όποιος σκότωνε τον εραστή της γυναίκας του, της μητέρας, της αδελφής ή της κόρης του και αυτός που φόνευε όποιον συνελάμβανε στην αθηναϊκή επικράτεια, ενώ είχε καταδικαστεί σε εξορία για ανθρωποκτονία⁵⁵.

Ανάμεσα στους μη νόμιμους φόνους η σημαντικότερη διάκριση είναι σε ακούσιους και εκούσιους. Ο Αριστοτέλης για να δείξει τις διαφορές αυτής της διάκρισης, υπογραμμίζει στα Μεγάλα Ηθικά (1188 β 29-38): "οποτεδήποτε ένα άτομο χτυπά ή σκοτώνει κάποιον άλλο ή κάνει οτιδήποτε αυτού του είδους χωρίς προμελέτη, λέμε ότι το έκανε ακούσια, διότι η πρόθεση βρίσκεται στην προμελέτη". Χρησιμοποιεί δε ως παράδειγμα μια περίπτωση που μας θυμίζει τον λόγο *Κατά της μητριάς*: κάποια στιγμή μια γυναίκα έδωσε σε κάποιον άνδρα να πει ένα ερωτικό φίλτρο και ο άνδρας πέθανε· η γυναίκα όμως αθώωθηκε από τον Άρειο Πάγο, όπου τη συγχώρεσαν όχι για κανέναν άλλο λόγο, παρά μόνο επειδή δεν το είχε κάνει εσκεμμένα. Γιατί του το έδωσε για να την αγαπήσει, δεν κατόρθωσε όμως να πετύχει αυτόν τον σκοπό· έτσι έκριναν ότι η πράξη δεν έγινε σκόπιμα, διότι η γυναίκα δεν

---

54 Volonaki (2000), 153-155

55 MacDowell (2003), 177-178, Harris Rubinstein (2004), 121-122, Biscardi (2004), 273-276

του έδωσε το φίλτρο με πρόθεση να τον σκοτώσει. Εδώ λοιπόν το σκόπιμο μπαίνει στην ίδια κατηγορία με το προμελετημένο⁵⁶. Είναι βέβαια προφανής η ομοιότητα με τον λόγο του Αντιφώντα *Κατά της μητριάς*, ακόμα και στις λεπτομέρειες, σε σημείο που κάποιοι θεωρούν ότι ο Αριστοτέλης αναφέρεται σε αυτήν.

Η διάκριση της ανθρωποκτονίας στα παραπάνω είδη ανάλογα με τη ψυχολογική κατάσταση του δράστη, επέσυρε, σύμφωνα με την πρόβλεψη του Δράκοντα, διαφορετικές ποινές. Ο φόνος μη εκ προνοίας, κατηγορία στην οποία ανήκει τόσο η ηθελημένη αλλά όχι προμελετημένη ανθρωποκτονία όσο και η ανθρωποκτονία που διαπράχθηκε σε ώρα παρορμητική, τιμωρούνταν με εξορία. Σε περίπτωση που ο κατηγορούμενος μπορούσε να πάρει συγγνώμη από τους στενούς συγγενείς του θύματος μπορούσε να αποφύγει και την εξορία. Ο φόνος εκ προνοίας τιμωρούνταν με θάνατο⁵⁷.

Γινόταν επίσης διάκριση μεταξύ *βουλεύσεως*, δηλαδή προσχεδιασμού, και δολοφονία που διέπρατε κάποιος με τα ίδια του τα χέρια. Ένοχος *βουλεύσεως* ανθρωποκτονίας ήταν αυτός που είχε σχεδιάσει ή ευθυνόταν για τη δολοφονία που είχε διαπράξει κάποιος άλλος. Οι δύο λόγοι του Αντιφώντα, *Κατά της μητριάς* και *Περί του Χορευτού*, αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα μιας τέτοιας περίπτωσης. Μια άλλη διάκριση εξαρτιόταν από της προσωπική κατάσταση του θύματος, καθώς η δολοφονία Αθηναίου πολίτη ήταν σοβαρότερο έγκλημα από την τιμωρία ξένου ή δούλου.⁵⁸

1.7. Τα δικαστήρια της ανθρωποκτονίας

Οι παραπάνω διακρίσεις των φόνων καθόριζαν και το δικαστήριο, που ήταν κατάλληλο να εκδικάσει τη συγκεκριμένη υπόθεση. Η ανθρωποκτονία, εξαιτίας του μιάσματος που παρακολουθούσε τον δολοφόνο και κινδύνευε να μεταδοθεί σε όλη την πόλη, κράτησε πάντα τον χαρακτήρα του εγκλήματος κατά των ανθρώπων και των θεών. Όσο βαρύ και αν ήταν, δεν μπορούσε να εισαχθεί σε δίκη από οποιονδήποτε πολίτη με γραφή, αλλά μόνο από τους πιο στενούς συγγενείς του νεκρού με δημόσια δίκη. Ούτε μπορούσε να κριθεί από οποιουδήποτε πολίτες, αλλά μόνο από τα σχεδόν ιερά δικαστήρια, όπου προέδρευε ο επικεφαλής των εθνικών λατρειών, ο βασιλέας.

Το παλαιότερο και σπουδαιότερο δικαστήριο είναι ο Άρειος Πάγος. Συνεδρίαζε επί του ομώνυμου βράχου όπου υπήρχε ο βωμός των Αρών, των Ερινύων της *Ορέστειας*, από τον οποίο έλαβε και το όνομα, η στη βασιλείο Στοά. Αν και με τη μεταρρύθμιση του Εφιάλτη το 462π.Χ. αφαιρέθηκαν από τη Βουλή του Αρείου Πάγου πολλές εξουσίες, διατηρεί το κύρος του αδιαμφισβήτητο σε περιπτώσεις εκούσιας ανθρωποκτονίας. Κατά τον Δημοσθένη (23,66), ο Άρειος Πάγος “είναι το

---

56 MacDowell (2003), 178

57 Biscardi (2004), 275-276

58 MacDowell (2003), 179-181

μοναδικό δικαστήριο από το οποίο ούτε η τυραννία, ούτε η ολιγαρχία, ούτε η δημοκρατία έχει τολμήσει να αφαιρέσει τις φονικές δίκες, αλλά όλοι πιστεύουν ότι οι αποφάσεις τους σ' αυτές τις υποθέσεις θα ήταν κατώτερες από τις ετυμηγορίες αυτών των ανδρών. Επιπρόσθετα, αυτό είναι το μόνο δικαστήριο στο οποίο κανείς κατηγορούμενος που καταδικάστηκε ο μηνυτής που έχασε την υπόθεση δεν απέδειξε ποτέ ότι η ετυμηγορία ήταν άδικη". Ο Άρειος Πάγος αποτελούνταν εξ ολοκλήρου από πρώην αξιωματούχους: κάθε χρόνο οι εννέα άρχοντες, που ολοκλήρωναν την ετήσια θητεία τους, γίνονταν κατόπιν *εύθυνας* (λογοδοσίας) αυτομάτως μέλη του Αρείου Πάγου για όλη την υπόλοιπη ζωή τους. Κάθε μέλος είχε κάποια νομική εμπειρία διότι είχε προεδρεύσει σε δίκες ως άρχοντας και η πείρα αυτή μεγάλωνε με την νομιμότητα που είχε η ιδιότητα του μέλους του Αρείου Πάγου. Αυτό το κορυφαίο δικαστήριο εκδίκασε τους εκούσιους φόνους, δίκες τραύματος, εμπρησμού και φαρμάκου.⁵⁹ Η ποινή που επέβαλλε ήταν ο θάνατος.

Χαμηλότερα από τον Άρειο Πάγο βρίσκονταν τα δικαστήρια που, σύμφωνα με τη νομοθεσία του Δράκοντα, αποτελούνταν από πενήντα Εφέτες. Αυτοί ήταν στην πραγματικότητα πενήντα ένας άνδρες ηλικίας πάνω από πενήντα ετών και εκλέγονταν με κλήρο κατά πάσα πιθανότητα από τα μέλη του Αρείου Πάγου. Αυτοί εκδίκασαν τα υπόλοιπα είδη ανθρωποκτονίας σε διάφορα μέρη ανάλογα με τη φύση της υπόθεσης.

Το επί Παλλαδίω δικαστήριο, που βρισκόταν στον ναό της Παλλάδας Αθηνάς, εκδίκασε τους ακούσιους φόνους, τους φόνους μετοίκων, ξένων και οικετών καθώς και τις δίκες βουλεύσεως (ηθικής αυτουργίας σε έγκλημα). Επέβαλλε την ποινή της προσωρινής εξορίας χωρίς δήμευση, αλλά ο καταδικασμένος δεν μπορεί να γυρίσει στην Αττική παρά μόνο με την άδεια των συγγενών του νεκρού. Σε περίπτωση που δεν υπήρχαν εν ζωή ούτε ο πατέρας ούτε ο αδελφός ούτε οι γιοι του νεκρού, τη συγγνώμη προς τον κατηγορούμενο μπορούσαν να παραχωρήσουν τα δέκα μέλη της φρατρίας.

Στο *Δελφίνιον* ή *επί Δελφινίω* δικαστήριο, που βρισκόταν στον ναό του Δελφινίου Απόλλωνος, εκδικάζονταν οι υποθέσεις στις οποίες οι δράστες, ενώ παραδέχονταν την πράξη τους, ισχυρίζονταν ότι η δολοφονία ήταν νόμιμη (δίκαιη)· στην περίπτωση αυτή το θύμα έχανε τη ζωή του σε αθλητικούς αγώνες, ή στον πόλεμο κατά λάθος, ή είχε πιαστεί να έχει παράνομες σχέσεις με τη σύζυγο, τη μητέρα, την αδερφή, την κόρη ή την ελεύθερη παλλακίδα του φονιά. Το *Δελφίνιον* επέβαλλε την ποινή της εξορίας χωρίς δήμευση. Το *εν Φρεαττοί* δικαστήριο ήταν μια ιδιαίτερη περίπτωση και εκεί δικάζονταν υποθέσεις που αφορούσαν αυτούς που, ενώ βρίσκονταν στην εξορία καταδικασμένοι για ακούσια ανθρωποκτονία, κατηγορούνταν για διάπραξη άλλης ανθρωποκτονίας σκόπιμης αυτή τη φορά. Η δίκη γινόταν από μια βάρκα σε μικρή απόσταση από την ακτή, σε ένα μέρος που ονομαζόταν Φρεαττίδα, ενώ οι εφέτες κάθονταν στην ακτή. Αυτό γινόταν διότι δεν έχουν εξαγνιστεί από το πρώτο μίσημα και τους είναι απαγορευμένη η είσοδος στην

---

59 MacDowell (2003), 181-183, Mosse (2013), 22-23, Τσε-Τζα Γιονγκ (1991), 139-142

Αττική. Τέλος το *Πρυτανείον*, αφορούσε υποθέσεις ανθρωποκτονίας από άγνωστο δράστη, από ζώο ή από άψυχο αντικείμενο. Σε αυτό το δικαστήριο δικάζε ο βασιλιάς με τέσσερεις φυλοβασιλείς (αξιωματούχοι από τις τέσσερεις αρχαιότερες αθηναϊκές φυλές) Σε περίπτωση που διευκρινιζόταν ότι ο δολοφόνος ήταν άγνωστος, διακήρυσσαν ότι αυτός θα εξοριζόταν από την Αττική. Εάν ευθυνόταν ζώο, θανατωνόταν αμέσως, ενώ αν η αιτία του κακού ήταν αντικείμενο, πετιόταν από τους φυλοβασιλείς έξω από τα όρια της Αττικής⁶⁰.

2. Κατά της μητρυιάς

Ο λόγος *Κατηγορία φαρμακείας κατά της μητρυιάς* είναι ο πρώτος λόγος στις εκδόσεις του Αντιφώντα σύμφωνα με τη σειρά των χειρογράφων και ο μοναδικός σωζόμενος λόγος του κατηγορίας. Εκφωνήθηκε από έναν νεαρό άνδρα, ο οποίος κατηγορεί τη μητριά του ότι δηλητηρίασε τον πατέρα του. Τη γυναίκα υπερασπίζεται ο γιος της και ετεροθαλής αδελφός του κατηγορού. Η υπόθεση έχει ως εξής: ο πατέρας του ομιλητή, του οποίου το όνομα δεν αναφέρεται, και ο φίλος του ο Φιλόνεως είχαν κατέβει να δειπνήσουν μαζί στον Πειραιά, σε μια οικογενειακή γιορτή του Δία. Εκεί, όπως πληροφορούμαστε, η παλλακίδα του Φιλόνεω, την οποία και επρόκειτο να χωρίσει, αφού τους σέρβιρε το δείπνο, έχυσε δηλητήριο στο κρασί των δύο ανδρών, το οποίο σκότωσε ακαριαία θάνατο τον Φιλόνεω και μετά από δέκα ημέρες προκάλεσε τον θάνατο του πατέρα του νεαρού κατηγορού. Όταν ρωτήθηκε η Παλλακίδα για τα κίνητρα της πράξης της, απάντησε ότι η ουσία ήταν ένα ερωτικό φίλτρο, που της έδωσε η νόμιμη σύζυγος του πατέρα του κατηγορού, προκειμένου και η ίδια να επανακτήσει το ερωτικό ενδιαφέρον του. Οι συγγενείς του Φιλόνεου είχαν βασανίσει την Παλλακίδα και την είχαν εξορίσει για τη συμμετοχή της στον φόνο. Ο πατέρας του κατηγορού, πριν πεθάνει, του ζήτησε να καταγγείλει τη μητριά του για το έγκλημα, υποστηρίζοντας ότι δεν ήταν η πρώτη φορά που προσπάθησε να τον σκοτώσει με κάποιο ποτό προκειμένου να κερδίσει το ερωτικό του ενδιαφέρον. Ο κατηγορός, μικρό παιδάκι τότε, έπρεπε να περιμένει κάποια χρόνια, μέχρι την ηλικία των δεκαοχτώ, προκειμένου να φτάσει στην ηλικία που, σύμφωνα με τον νόμο, μπορούσε να μηνύσει τη μητριά του. Όπως προαναφέρθηκε, τη γυναίκα υπερασπίζονται οι γιοί της και ετεροθαλείς αδελφοί του, ενώ ο ίδιος είναι ο γιος της Παλλακίδας.⁶¹

Ο λόγος αυτός δεν μπορεί να χρονολογηθεί με ακρίβεια. Το γεγονός όμως ότι παρουσιάζεται στα χειρόγραφα ως πρώτος από τους φονικούς λόγους του Αντιφώντα και, εάν υποθέσουμε ότι η σειρά αυτή τηρήθηκε από τα πρώτα του αντίγραφα, μπορούμε με ασφάλεια να συμπεράνουμε ότι ο λόγος γράφτηκε γύρω στο 430 π.Χ. ή κατά τους Gagarin και MacDowell μεταξύ του 420 και 411 π.Χ. Σε αυτό συνηγορεί η διαπίστωση ότι αυτός ο λόγος διαφέρει ως προς την επιχειρηματολογία και την

---

60 MacDowell (2003), 182-183, Biscardi (2004), 445-448

61 Gagarin (1997), 104, Gagarin (2002), 146, Gagarin-MacDowell (1998), 9, Carey (2005), 36

έκταση από τα έργα της ακμής του Αντιφώντα.⁶²

Πράγματι, πρόκειται, κατά γενική ομολογία, για τον πιο αδύναμο από πλευράς επιχειρηματολογίας λόγο του Αντιφώντα, καθώς δεν φαίνεται να θίγει καθόλου τα κίνητρα της μητριάς του, τα οποία είναι κλειδί για την υπόθεση. Άλλωστε η αξία του κινήτρου για μια τέτοια υπόθεση προβάλλεται στα *Μεγάλα ηθικά*, ένα έργο που αποδόθηκε στον Αριστοτέλη μετά τον θάνατό του. Εκεί (1188b29-38), ο συγγραφέας, που ερευνά το κίνητρο και την πρόθεση του εγκλήματος, κάνει αναφορά σε μια υπόθεση, που δεν αποκλείεται να είναι και η δική μας, στην οποία μια γυναίκα που δηλητηρίασε τον σύζυγό της, αθωώνεται από τον Άρειο Πάγο, επειδή τον πότισε με τη δηλητηριώδη ουσία νομίζοντας ότι είναι ένα απλό ερωτικό φίλτρο και όχι επειδή ήθελε να τον σκοτώσει. Σε αντίθεση λοιπόν με αυτό που υποδεικνύεται ως σημαντικό στα *Μεγάλα Ηθικά*, εδώ ο ομιλητής καταβάλλει πολύ μικρή προσπάθεια να αποδείξει την ύπαρξη εγκληματικού κινήτρου για τη μητριά, αναφέροντας μόνο τη δήλωση του πατέρα του ότι η μητριά είχε κάνει και μια παλαιότερη προσπάθεια να τον δηλητηριάσει αλλά και την άρνηση της υπεράσπισης να υποστούν οι δούλοι *βάσανο* και ανάκριση. Στην πραγματικότητα η απόρριψη από την υπεράσπιση της προκλήσεως για ανάκριση είναι το μοναδικό σημαντικό επιχείρημα του λόγου. Ο ομιλητής εστιάζει κυρίως σε μια πολύ ζωντανή διήγηση των γεγονότων που αφορούν τους θανάτους των δύο αντρών. Παράλληλα σκιαγραφεί με μελανά χρώματα την κακιά μητριά και την παλλακίδα, ενώ παρουσιάζει τα αθώα θύματα να προσφέρουν θυσίες στον Δία πριν πιουν το τελευταίο και θανατηφόρο τους ποτό. Από την άλλη μεριά τονίζει την δική του αφοσίωση στον πατέρα του σε αντίθεση με την έλλειψη σεβασμού των ετεροθαλών αδελφών του, οι οποίοι δείχνουν αφοσίωση στο πρόσωπο της μητέρας τους. Σε αυτό το σημείο η υπόθεση ομοιάζει, κατά την άποψη πολλών μελετητών, με την δίκη του Ορέστη στις Ευμενίδες του Αισχύλου.⁶³

Η αδύναμη επιχειρηματολογία του λόγου οδήγησε μερικούς να υποστηρίξουν ότι ο λόγος είναι νόθος, διότι δεν είναι δυνατόν ο Αντιφώντας να μην μπορούσε να εκθέσει τα επιχειρήματα της κατηγορίας. Άλλοι πάλι θεωρούν τον λόγο μη πραγματικό αλλά σχολικό γύμνασμα, όπως είναι οι τετραλογίες. Όμως αυτή η άποψη αποδυναμώνεται λόγω της ύπαρξης της ζωντανής και λεπτομερούς διηγήσεως. Αν ήταν γύμνασμα θα έπρεπε να έχει κυρίως επιχειρήματα και συλλογισμούς και να στερείται διηγήσεως, όπως συμβαίνει και στις τετραλογίες. Ίσως το γεγονός ότι ο λόγος είναι το αρχαιότερο λόγο του Αντιφώντα να δικαιολογεί την έλλειψη επιχειρηματολογίας, καθώς όταν γράφτηκε η ρητορική δεν ήταν στην ακμή της και, συνεπώς, δεν μπορούμε να περιμένουμε να ανταποκρίνεται στο επίπεδο της επιχειρηματολογίας του τετάρτου αιώνα. Από την άλλη μεριά δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο Αντιφώντας θεωρεί βασικό επιχείρημα της ενοχής της κατηγορουμένης το γεγονός ότι δεν αποδέχτηκε την πρόσκληση να παραδώσει σε *βάσανο* τους δούλους της και εστιάζει σχεδόν αποκλειστικά σε αυτό. Επιπλέον πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι δεν τον βοηθούσαν τα γεγονότα, καθώς δεν είχε απτές αποδείξεις ότι η

---

62 Gagarin-MacDowell (1998), 9-10

63 Gagarin (1997), 104-105, Gagarin (2002), 146-152, Gagarin-MacDowell (1998), 9

κατηγορούμενη ήθελε να δηλητηριάσει τον άντρα της ή ότι γνώριζε ότι το φίλτρο ήταν δηλητήριο.

Η άποψη του Gagarin⁶⁴ απέναντι σε αυτήν τη σχετικά αδύναμη υπόθεση κατηγορίας είναι η εξής: “Παρά το γεγονός ότι φαίνεται απίθανο σε ένα σύγχρονο αναγνώστη ότι ο ενάγων μπορούσε να κερδίσει μια υπόθεση με τόσο αδύναμη επιχειρηματολογία, εντούτοις, η ζωντανή Διήγηση είναι αποτελεσματική και η υπόθεση μπορεί να ήταν ισχυρή στα μάτια των Αθηναίων ενόρκων. Πολλά θα εξαρτιόνταν από την αποτελεσματικότητα του λόγου της υπεράσπισης. Είναι πολύ πιθανό οι ένορκοι (που είναι όλοι άντρες) να συμμερίστηκαν τον φόβο για τις γυναίκες, όπως εμφανίζεται στον λόγο του κατηγορούμενου αλλά και να επιδοκίμασαν τη σταθερή αφοσίωση του κατηγορούμενου στον πατέρα του. Αν συμβαίνει αυτό, τότε αυτός ο λόγος του Αντιφώντα επιβεβαιώνει τη φήμη του ως κορυφαίου ρήτορα. Από την άλλη μεριά, ένα από τα κίνητρα του ρήτορα για να κάνει τη μήνυση είναι προφανώς να εκπληρώσει το καθήκον του απέναντι στον ετοιμοθάνατο πατέρα του· αυτό σημαίνει ότι θα προχωρούσε την υπόθεση ακόμα και αν οι πιθανότητες καταδίκης της μητριάς ήταν μικρές. Πρέπει επίσης να αναρωτηθούμε εάν υπάρχει και άλλη υπολανθάνουσα διαφορά ανάμεσα στον κατηγορούμενο και στα ετεροθαλή αδέρφια του, ίσως κάποια περιουσιακή διαφορά, για την οποία μια πιθανή νίκη σε αυτήν εδώ την υπόθεση θα δυνάμωνε τη δική του πλευρά. Ίσως οι αντίπαλοι του κατηγορούμενου κληρονόμησαν την περιουσία του πατέρα του”. Είναι καλό να έχουμε υπόψη μας τους παραπάνω προβληματισμούς, όταν αναλύουμε τον συγκεκριμένο λόγο.

Ένα σημαντικό θέμα σχετικά με αυτόν τον λόγο του Αντιφώντα, που έχει προβληματίσει τους μελετητές, είναι η μορφή της κατηγορίας που διατυπώνει εδώ ο κατηγορούμενος εναντίον της μητριάς του. Η μητριά κατηγορείται, σύμφωνα με τα γεγονότα της υπόθεσης, ως ηθικός αυτουργός των φόνων, αφού το πρόσωπο που τους εκτέλεσε παρέχοντας το δηλητήριο στους δύο άνδρες είναι η παλλακίδα. Η μητριά, λοιπόν, ως *βουλεύσασα τόν φόνον*, αντιμετωπίζει *δίκην βουλεύσεως* και ως τέτοια πρέπει να κρίθηκε ενώπιον του *επί παλλαδίου* δικαστηρίου. Από την άλλη μεριά όμως πρόκειται ταυτόχρονα για μια δίκη φαρμάκου και ως τέτοια, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Αριστοτέλη και του Δημοσθένη, πρέπει να εκδικάστηκε ενώπιον του Αρείου Πάγου. Η ιδιαίτερη, λοιπόν, διπλή φύση αυτής της κατηγορίας έχει δημιουργήσει σύγχυση στους σχολιαστές. Καταρχάς οι δύο σημαντικοί εκδότες του Αντιφώντα υποστηρίζουν δύο εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις: ο Blass στην υπόθεση του λόγου ονομάζει την κατηγορία γραφήν βουλεύσεως και θεωρεί ότι η δίκη έγινε ενώπιον του *επί Παλλαδίου* δικαστηρίου, ενώ ο Maetzner στη δική του έκδοση του Αντιφώντα διερωτάται μήπως ο λόγος απαγγέλθηκε ενώπιον του Αρείου Πάγου. Μαζί του σε αυτήν τη θέση τάσσεται και ο Gernet⁶⁵, αλλά και ο νεότερος Gagarin, που υποστηρίζει ότι “η δίκη έγινε στον Άρειο Πάγο, το δικαστήριο για τους φόνους εκ προθέσεως, εμπρησμό και φαρμακεία. Η γυναίκα κατονομάζεται ως ο δολοφόνος

---

64 Gagarin (1997), 106

του εγκλήματος και όχι ως βουλεύσασα, όπως υποστηρίζουν μερικοί”.⁶⁶

Ανακεφαλαιώνοντας, ο λόγος εκφωνείται από έναν νεαρό άνδρα που κατηγορεί τη μητριά του ότι δηλητηρίασε τον πατέρα του. Ήδη από την αρχή του λόγου ο ομιλητής υποστηρίζει ότι θα αποδείξει ότι η γυναίκα δολοφόνησε τον πατέρα τους με πρόθεση και κατόπιν σχεδιασμού της πράξης και ότι στην πραγματικότητα είχε στο παρελθόν αποκαλυφθεί να σχεδιάζει άλλη μία φορά το θάνατό του. Οι περισσότεροι σχολιαστές συμφωνούν ότι, από τη στιγμή που ο κατηγορος δεν παρουσιάζει μάρτυρες ή άλλα τεκμήρια που να αποδεικνύουν τις προθέσεις την μητριάς, η υπόθεσή του είναι πολύ αδύναμη και συνεπώς απέτυχε στο δικαστήριο να οδηγήσει στην καταδίκη της κατηγορουμένης. Υπάρχει όμως και η αντίθετη άποψη σχετικά με την αξία του λόγου. Η ανάλυσή του θα οδηγήσει σε μια όσο το δυνατόν αντικειμενικότερη αποτίμησή του.

Ο λόγος ξεκινά με έναν ελκυστικό για τους ενόρκους Πρόλογο (1-4) και συνεχίζει με επίθεση στην υπεράσπιση εξαιτίας της άρνησής της να δεχτεί την πρόκληση της *βασάνου* των δούλων (5-13). Ακολουθεί η Διήγηση (14-20), περαιτέρω επιχειρηματολογία (21-30) και ο σύντομος και άτονος Επίλογος (31).

2. 1. Προοίμιο (1-4)

Στο προοίμιο, όπως συνηθίζεται και σε άλλους λόγους, ο ομιλητής προσπαθεί να προκαλέσει την εύνοια των ακροατών, προβάλλοντας το νεαρό της ηλικίας του και την απειρία του στα δικαστήρια. Πρόκειται για τον κοινό τόπο στους δικανικούς λόγους της *captatio benevolentiae*. Εδώ ο ομιλητής ισχυρίζεται ότι βρίσκεται σε εξαιρετικά δύσκολη θέση διότι είναι νέος και άπειρος στα δικαστήρια (νέος μὲν καὶ ἄπειρος δικῶν ἔτι). Υπονοεί με αυτόν τον τρόπο ότι μόλις έχει συμπληρώσει τα δεκαοχτώ του χρόνια, ηλικία κατά την οποία τα αγόρια εγγράφονταν στον Δήμο στον οποίο ανήκαν. Κατά μια άλλη άποψη εδώ αναφέρεται στην ηλικία των είκοσι, όταν, σύμφωνα με τον νόμο, μπορούσε να εμφανιστεί ο νέος στα δικαστήρια, δύο χρόνια δηλαδή μετά την ενηλικίωσή του⁶⁷.

Αμέσως μετά ο ρήτορας αιτιολογεί τη δύσκολη θέση στην οποία έχει περιέλθει ως απόρροια της ηθικής υποχρέωσης απέναντι στον ετοιμοθάνατο πατέρα του, ο οποίος του άφησε ρητή παραγγελία να καταδιώξει τους δολοφόνους του (ἐπισκήψαντος τοῦ πατρός ἐπεξελθεῖν τοῖς αὐτοῦ φονεῦσι). Αυτή η ηθική υποχρέωση τον φέρνει αντιμέτωπο σε αυτόν τον δικαστικό αγώνα με αυτούς που δεν θα έπρεπε: με τα ετεροθαλή αδέρφια του και την μητέρα τους. Υπογραμμίζει δε ότι το χρέος των αδελφών του απέναντι στον κοινό τους νεκρό πατέρα υπαγορεύει να αναζητήσουν και να εκδιώξουν τους δολοφόνους του στο πλευρό του ιδίου, όμως η υπεράσπιση της μητέρας τους καθιστά ουσιαστικά συνένοχους. Με αυτό βέβαια δεν κατηγορεί τα αδέρφια του ότι συνέργησαν με κάποιο τρόπο στην δολοφονία του πατέρα τους, αλλά τους αποδίδει τον χαρακτηρισμό *ἀντίδικοι καὶ φονῆς* επειδή υπερασπίζονται την κατηγορούμενη μητριά σε αυτήν τη δίκη (*καθιστᾶσι ἀντίδικοι καὶ φονῆς*).

---

66 Gagarin (1997), 104, Harris (2006), 391-404

67 Gagarin (1997), 106-107

Στη συνέχεια (3-4) ο κατηγορος αναφερόμενος απευθείας στους δικαστές με την προσφώνηση ὦ ἄνδρες (ὅπως και στην παράγραφο 1), επιχειρεί να τους δεσμεύσει να εφαρμόσουν τους ισχύοντες παλαιούς φονικούς νόμους που έχουν θεϊκή προέλευση, εάν αποδείξει ότι η μητριά δηλητηρίασε τον πατέρα του με πρόθεση. Παράλληλα επικαλείται τη συμπαράσταση των δικαστών, οι οποίοι, κατά την άποψή του, πρέπει να πάρουν τη θέση των συγγενών του (ετεροθαλή αδέρφια) που τον πρόδωσαν και να τον βοηθήσουν στην απονομή της δικαιοσύνης για χάρη του νεκρού πατέρα του. Εδώ πρέπει να σταθούμε στα εξής σημεία-ζητήματα:

1. Την προσφώνηση “ὦ ἄνδρες”, που κάποιοι υποστηρίζουν ότι δεν ταιριάζει με το δικαστήριο του Αρείου Πάγου, μια και στον Λυσία η αρμόζουσα προσφώνηση για αυτό το δικαστήριο είναι “ὦ βουλῆ”. Ο Gagarin όμως υιοθετεί την άποψη ότι ο Αντιφώντας δεν χρησιμοποιεί κατ' ανάγκη τον ίδιο τύπο προσφώνησης με τον Λυσία και η έκφραση “ὦ ἄνδρες” χρησιμοποιείται από τον Αντιφώντα για τους δικαστές του Αρείου Πάγου στον 2.2.13, για τους δικαστές της Ηλιαίας στον 5 και για το Παλλάδιο στον 6.⁶⁸ Κατά συνέπεια, η προσφώνηση από μόνη της δεν μπορεί να αποτελέσει επαρκή τεκμηρίωση της άποψης αυτών που υποστηρίζουν ότι το δικαστήριο που εκδίκασε την υπόθεση αυτή δεν είναι ο Άρειος Πάγος. Άλλωστε και η αναφορά στους παλαιούς φονικούς νόμους του Δράκοντα, θεματοφύλακες των οποίων θεωρούνται οι Αεροπαγίτες (*τοις νόμοις τοῖς ὑμετέροις, οὓς παρὰ τῶν θεῶν καὶ τῶν προγόνων διαδεξάμενοι κατὰ τὸ αὐτὸ ἐκείνοις περὶ τῆς καταψηφίσεως δικάζετε*), αποτελεί απόδειξη ότι η υπόθεση εκδικάστηκε στον Άρειο Πάγο, κατά την άποψη πολλών σχολιαστών.⁶⁹
2. Το γεγονός ότι την αρχή του λόγου ο ομιλητής αντιμετωπίζει την μητριά ως δολοφόνο του πατέρα και όχι ως ηθικό αυτουργό της δηλητηρίασής του από την υπηρέτρια. Αυτό αιτιολογεί τον χαρακτηρισμό της ως *φονέα*. Υπογραμμίζει μάλιστα ότι η μητριά συνελήφθη επ' αυτοφώρω όχι μια αλλά πολλές φορές να μηχανεύεται τον θάνατό του. Από την άλλη μεριά αυτή η δήλωση του ομιλητή μας εισάγει στο βασικό δίπολο που κυριαρχεί στον λόγο· ένας αθώος άντρας-θύμα ενάντια στη δόλια δολοφόνο γυναίκα του. Αυτό ανακαλεί ανάμεσα στα άλλα τον μύθο του Αγαμέμνονα και της Κλυταιμνήστρας, με την οποία αργότερα, στην παράγραφο 17, ο ομιλητής συσχετίζει την μητριά του. Το να αποδείξει μάλιστα ότι η μητριά έχει κατ' εξακολούθηση στο παρελθόν επιχειρήσει να δολοφονήσει τον πατέρα του αποτελεί, μαζί με την απόρριψη από τον αντίδικο της βασάνου, την βασική του υπερασπιστική γραμμή σε ένα λόγο που, όπως αναφέρθηκε στερείται ισχυρής επιχειρηματολογίας.⁷⁰

---

68 Ο.π., 106-107

70 Gagarin (2002), 146, Gagarin (1997), 104-105, 106-109

2. 2. Προκατασκευή (5-13)

Στην προκαταρκτική αυτή επιχειρηματολογία ο ομιλητής εστιάζει στην άρνηση του ετεροθαλούς αδελφού του, ο οποίος έχει αναλάβει την υπεράσπιση της μητριάς, να αποδεχτεί την πρόσκληση για βάσανο των δούλων προκειμένου να αποδειχτεί η αθωότητα της κατηγορουμένης. Αυτό για τον ομιλητή αποτελεί την μέγιστη απόδειξη της ενοχής της. Διότι, αν πραγματικά δεν είχε ανάμειξη στον θάνατο του πατέρα, δεν θα είχαν λόγο να αρνηθούν την βασανιστική ανάκριση των δούλων. Αυτό για τον ομιλητή αποτελεί το ισχυρότερο επιχείρημα για την ενοχή της, θεωρώντας ότι είχε συμφέρον να αφήσει το έγκλημα ανεξιχνίαστο.

Η θέση της προκατασκευής εδώ αποτελεί παρέκκλιση από την τυπική δομή ενός ρητορικού δικανικού λόγου, καθώς σε αυτό το σημείο θα αναμενόταν η Διήγηση των πραγματικών γεγονότων. Το ίδιο ακριβώς βρίσκουμε επίσης στον 5.8-19 και στον 6.7-9 λόγο του Αντιφώντα, οι περιπτώσεις όμως αυτές κατά την άποψη του Gagarin είναι διαφορετικές.⁷¹

Ακολουθώντας το περιεχόμενο της εμβόλιμης αυτής επιχειρηματολογίας διαπιστώνει κανείς την απορία του ομιλητή για τις πράξεις του ετεροθαλούς αδελφού του: πώς είναι δυνατόν να μην εγκαταλείψει τη μητέρα του, η οποία προσχεδίασε τον φόνο του πατέρα του. Αξιολογεί δε ως ανοσιότερη πράξη την εγκατάλειψη του νεκρού, ο οποίος πέθανε χωρίς τη θέλησή του εξαιτίας της δικής της προσχεδιασμένης απόφασης(*ἐκ προβουλής ἀκουσίως ...ἐκουσίως ἐκ προνοίας*). Εδώ ο ρήτορας θέτει το μεγάλο ζήτημα του μητρικού δικαίου, που απασχόλησε την τραγωδία και ιδιαίτερα την Ορέστεια: το παιδί πρέπει να εκδικηθεί το θάνατο του πατέρα ή να τηρήσει το σεβασμό τον οφειλόμενο στη μητέρα;⁷² Εν προκειμένω η δίκη ομοιάζει με τη δίκη του Ορέστη στις Ευμενίδες του Αισχύλου, και σε εκείνη την περίπτωση, όπως και σε αυτήν, οι σύγχρονοι σχολιαστές έχουν την τάση να δίνουν μεγαλύτερη σημασία στο θέμα της πρόθεσης για την πράξη απ' ότι οι αρχαίοι διάδικοι.⁷³

Στις παραγράφους 6-10 ο κατηγορος επικεντρώνεται στην άρνηση του ετεροθαλούς αδελφού του, που υπερασπίζεται τη μητριά, αλλά και της ίδιας να αποδεχτούν την πρότασή του να ανακριθούν οι δούλοι κατόπιν βασανισμού, όπως προβλεπόταν από το νόμο να καταθέτουν αυτοί που δεν ήταν ελεύθεροι αθηναίοι πολίτες. Για τον ομιλητή η άρνηση αυτή ισοδυναμεί με απόδειξη ενοχής της μητριάς και συντελεί καθοριστικά στην πλήρη αποδυνάμωση της επιχειρηματολογίας της υπεράσπισης. Θεωρεί δε ότι το τυπικό των ερωτήσεων της βασάνου είναι ο πλέον αποτελεσματικός τρόπος για την ανάδειξη της αλήθειας.

Πρόκειται για τη διαδικασία που ο MacDowell ονομάζει “αποδεικτική βάσανο” και της οποίας απαραίτητως προηγείται η πρόκλησις. Όπως ήδη έχει τονιστεί, εάν κάποιος από τους διαδίκους ήθελε να χρησιμοποιήσει τους δούλους ως μάρτυρες στο δικαστήριο, υπέβαλλε μια πρόκληση, με την οποία πρόσφερε τους

---

71 Gagarin (1997), 109

73 Ο.π., 105

δικούς του ή ζητούσε τους δούλους του αντιπάλου του για ανάκριση. Η πρόκληση συχνά καθόριζε τις λεπτομέρειες σχετικά με το που και το πότε θα συνέβαινε η ανάκριση, αλλά και ποιες ακριβώς ερωτήσεις θα υποβάλλονταν. Η κατάθεση του σκλάβου περιοριζόταν σε μονολεκτικές απαντήσεις του τύπου ναι ή όχι. Η πρόκληση σε βάσανο κανονικά καταγραφόταν και παρακολουθούνταν από μάρτυρες. Ο αντίδικος μπορούσε να αποδεχτεί ή να απορρίψει αυτήν την πρόκληση. Εάν η κατάθεση ήταν αποφασιστικής σημασίας, οι δύο πλευρές μπορούσαν να καταλήξουν σε μια συμφωνία με αποτέλεσμα η υπόθεση να λυθεί εξωδικαστικά, όμως συνήθως η βάσανος δεν έκρινε τη δίκη.⁷⁴

Αυτοί σε γενικές γραμμές είναι οι κανόνες με τους οποίους λειτουργούσε η βάσανος και αυτό το κείμενο, όπως και οι άλλοι δύο λόγοι του Αντιφώντα, μας δίνει πολλές χρήσιμες σχετικές πληροφορίες. Σε αυτήν την περίπτωση, όπως και σε όλες τις άλλες γνωστές περιπτώσεις, οι αντίδικοι απέρριψαν την πρόκληση. Εδώ πρέπει να αντιμετωπίσουμε την πραγματικότητα ότι, ενώ οι ρήτορες αναφέρουν πολλές προκλήσεις για βάσανο στους λόγους τους, στην πραγματικότητα δεν γνωρίζουμε ούτε μία περίπτωση που να πραγματοποιήθηκε η διαδικασία της ανάκρισης των δούλων. Συνεπώς δεν έχουμε καμιά άμεση απόδειξη ότι κάποιος σκλάβος υποβλήθηκε ποτέ σε αποδεικτική βάσανο. Αυτή η πραγματικότητα έχει προβληματίσει τους σχολιαστές και τους έχει οδηγήσει σε αντικρουόμενες απόψεις σχετικά με την αποτελεσματικότητα και τη λειτουργία της βασάνου. Ο Thür πιστεύει ότι, δεδομένου ότι οι ρήτορες δεν περιμένουν να γίνουν οι προκλήσεις τους σε βάσανο αποδεκτές, τις χρησιμοποιούν προκαταρκτικά, με σκοπό να έχουν ένα ρητορικό πλεονέκτημα στο δικαστήριο και όχι για να συγκεντρώσουν πραγματικά αποδεικτικά στοιχεία από την ανάκριση.⁷⁵

Σε αυτήν εδώ την περίπτωση ο ίδιος ο ομιλητής ήθελε να ανακρίνει τους σκλάβους της αντίπαλης πλευράς, διότι, όπως υποστηρίζει, αυτοί γνώριζαν ότι ακόμα μια φορά στο παρελθόν η κατηγορούμενη είχε σκηνοθετήσει την δηλητηρίαση του πατέρα του, ότι είχε πιαστεί επ' αυτοφώρω και ότι δεν το είχε αρνηθεί, όμως είχε και τότε ισχυρισθεί, όπως τώρα η παλλακίδα, ότι του έδωσε το δηλητήριο ως ερωτικό φίλτρο και όχι για να τον σκοτώσει. Στη συνέχεια με μια υποθετική αντιστροφή ρόλων, που ομοιάζει με αυτή που χρησιμοποίησε ο Αντιφώντας και στον λόγο Περί του Χορευτού (27-29), ο ομιλητής επιχειρηματολογεί ότι η άρνηση της υπεράσπισης να ανακριθούν οι δούλοι, ενδυναμώνει σε αποδεικτικά στοιχεία τη θέση της υπεράσπισης.⁷⁶ Συγκεκριμένα, στην παράγραφο 11 ο ομιλητής υπογραμμίζει: “είμαι βέβαιος, ότι, αν αυτοί έρχονταν σε μένα αμέσως, μόλις έμαθαν, ότι διώκω δικαστικά τον φονιά του πατέρα μου, και μου πρότειναν να μου παραδώσουν τους δούλους τους κι εγώ δεν ήθελα να τους πάρω, το γεγονός αυτό θα το παρουσίαζαν ως την πιο μεγάλη απόδειξη ότι δεν είναι ένοχοι του φόνου. Τώρα όμως, που εγώ είμαι εκείνος,

---

74 Gagarin (1996), 3-5

75 Ό.π., 3-10

76 Gagarin (2002), 146, 113

που ζητεί να γίνει η βάσανος και μάλιστα τους προτείνω να βασανίσουν αυτοί τους δούλους αντί εγώ, για μένα φυσικά αποτελεί τούτο απόδειξη, ότι είναι ένοχοι του φόνου”.

2. 3. Διήγηση (14-20)

Ακολουθεί η Διήγηση των γεγονότων που προηγήθηκαν και οδήγησαν στο θάνατο του πατέρα. Πρόκειται για τη μεγαλύτερη και χωρίς διακοπές Διήγηση του Αντιφώντα, η οποία χαρακτηρίζεται από ζωντάνια και παραστατικότητα ως προς την απόδοση των πραγματικών γεγονότων. Αυτή η ζωντάνια έχει οδηγήσει πολλούς να παραλληλίσουν αυτή τη διήγηση με την αγγελική ρήση της τραγωδίας. Ο στόχος της είναι να παρασύρει τους ενόρκους και να αποσπάσει την προσοχή τους από την παντελή έλλειψη αποδεικτικών στοιχείων. Καθώς ο λόγος αυτός του Αντιφώντα είναι ο μόνος δικός του σωζόμενος λόγος κατηγορίας, η διήγηση είναι η καλύτερή του, καθώς παρουσιάζει επαρκείς πληροφορίες σχετικά με την υπόθεση καθώς και τα γεγονότα που πλαισίωσαν τους φόνους. Κάθε μια από τις γυναικείες φιγούρες της υπόθεσης έχει ένα διακριτό ρόλο και χαρακτήρα, αλλά ο ομιλητής εστιάζει στην κατηγορούμενη μητριά και ξεκαθαρίζει ότι το έγκλημα έγινε από αυτήν. Κάνει χρήση τραγικών εικόνων και μεταφορών, τόσο για να έχει ένα δραματικό αποτέλεσμα αλλά και για να συνδέσει την κατηγορούμενη με το μυθικό πρότυπο της συζύγου-δολοφόνου Κλυταιμνήστρας.⁷⁷

Ο πατέρας του ομιλητή είχε έναν στενό φίλο, τον Φιλόνεω, ο οποίος ήταν έμπορος και είχε μια ερωμένη παλλακίδα⁷⁸, η οποία προφανώς ήταν σκλάβο (αυτό φαίνεται από τον τρόπο που βασανίστηκε και θανατώθηκε μετά τους φόνους). Μια μέρα η μητριά του, που είχε αντιληφθεί ότι ο Φιλόνεωσ επρόκειτο να διώξει από κοντά του την παλλακίδα και να την βάλει σε πορνείο, αφού φρόντισε να γίνει φίλη μαζί της, την κάλεσε και την ενημέρωσε για τις προθέσεις του απέναντί της. Της εκμυστηρεύτηκε επίσης ότι και η ίδια είχε χάσει το ερωτικό ενδιαφέρον του συζύγου της και της ζήτησε να την βοηθήσει προκειμένου να ξανακερδίσουν και οι δύο την αγάπη και το ερωτικό ενδιαφέρον των αντρών τους. Η παλλακίδα συμφώνησε και λίγες ημέρες αργότερα, κατά τη διάρκεια ενός δείπνου, χορήγησε στο ποτό των θυμάτων το δηλητήριο που η μητριά της είχε δώσει ως ερωτικό φίλτρο που θα εξασφάλιζε το ερωτικό ενδιαφέρον των δύο ανδρών. Μάλιστα στον Φιλόνεω πρόσθεσε μεγαλύτερη από την συνιστώμενη δόση με την ελπίδα ότι θα την αγαπούσε περισσότερο από πριν. Ο Φιλόνεωσ πέθανε επί τόπου, ενώ ο πατέρας του ομιλητή είκοσι ημέρες μετά. Οι συγγενείς του Φιλόνεω οδήγησαν κατόπιν βασανισμού αμέσως την παλλακίδα στο θάνατο, ενώ η μητριά, που ήταν η πραγματικά υπεύθυνη των φόνων, έμεινε ατιμώρητη.

Ο στόχος του ομιλητή σε αυτήν τη ζωντανή διήγηση είναι να δείξει ότι κάθε μια από τις δύο γυναίκες έχανε το ερωτικό ενδιαφέρον του συντρόφου της, αλλά καμιά δεν θα ήθελε να τον δολοφονήσει. Το λάθος της παλλακίδας είναι εμφανές: επρόκειτο να οδηγηθεί στην πορνεία και ελπίζει ότι ξανακερδίζοντας το ερωτικό

---

77 Gagarin (1997), 105, Gagarin (2002), 147

78 Gagarin (1997), 114

ενδιαφέρον του Φιλόνεου θα αποφύγει αυτήν την εξέλιξη. Η περίπτωση όμως της μητριάς είναι πιο περίπλοκη: ο ομιλητής θέλει να καταστήσει εύλογο το ότι ζητούσε εκδίκηση, όμως εάν έδινε περισσότερες λεπτομέρειες για το πόσο υπέφερε, θα διευκόλυνε την υπεράσπιση να την σκιαγραφήσει ως το θύμα ενός σκληρού συζύγου. Έτσι δεν αναφέρεται το κακό που της είχε προκαλέσει ο σύζυγος, όμως μπορούμε να μαντέψουμε ότι σχετίζεται με την ερωμένη του συζύγου της και μητέρα του ομιλητή. Αυτή η γυναίκα δεν αναφέρεται καθόλου και πάντα γίνεται αναφορά μόνο στην παλλακίδα του Φιλόνεου, υποδηλώνοντας ότι ο ομιλητής ανησυχεί μήπως οι ένορκοι σκεφτούν την άλλη παλλακίδα, δηλαδή την μητέρα του.⁷⁹

Αξιοπρόσεκτη είναι η αναφορά του ονόματος της Κλυταιμνήστρας στην παράγραφο 17, ως το όνομα της μητριάς του ομιλητή. Την ονομάζει Κλυταιμνήστρα προφανώς όχι επειδή ήταν αυτό το όνομά της, αλλά για να την παρομοιάσει με την συζυγοκτόνο του δράματος. Το όνομα αυτό συντελεί στον τραγικό τόνο της Διήγησης, της οποίας αρκετά χωρία φαίνεται ότι ανακαλούν την *Ορέστεια*. Εκείνοι που ισχυρίζονται ότι ο συγκεκριμένος λόγος είναι σχολικό γύμνασμα βρίσκουν στο όνομα αυτό το υποθετικό όνομα της κατηγορουμένης, το οποίο νομίζουν ότι επίτηδες έθεσε ο ρήτορας όμοιο με το όνομα της δολοφόνου του Αγαμέμνονα.⁸⁰

Είναι προφανές ότι στη συνείδηση του ομιλητή η μητριά είναι συζυγοκτόνος, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι η παλλακίδα εκτέλεσε τους φόνους με τη δική της ηθική μόνο αυτουργία. Στην παράγραφο 20, με την οποία ολοκληρώνεται η Διήγηση, κορυφώνεται και η δραματική ένταση του λόγου ιδιαίτερα και με τη χρήση του ιστορικού Ενεστώτα, που ζωντανεύει τα γεγονότα (*ἐκπίνουσιν*), των πλεονασμών (*εὐθέως παραχρήμα*) αλλά και της γεμάτης δραματική ένταση έκφρασης “*τὸν ἑαυτὸν φονέα μεταχειριζόμενοι ἐκπίνουσιν ὑστάτην πόσιν*”. Εδώ, στο τέλος αυτής της ιδιαίτερα ζωντανής Διήγησης, περιγράφεται με λεπτομέρεια η στιγμή της δηλητηρίασης: “και εκείνοι, αφού τελείωσαν τις σπονδές, παίρνοντας με τα ίδια τους τα χέρια το φονικό ποτήρι, πίνουν το τελευταίο ποτό”. Στη συνέχεια δίνονται οι συνέπειες αυτής της τραγικής στιγμής. Ο Φιλόνεως βρήκε ακαριαίο θάνατο λόγω της υπερβολικής δόσης του δηλητηρίου που του χορηγήθηκε, ενώ ο πατέρας του ομιλητή πέθανε μετά από είκοσι ημέρες. Τέλος αναφέρεται στην τιμωρία των υπευθύνων γι' αυτούς τους δύο φόνους κάνοντας διάκριση ανάμεσα στη φυσική και την ηθική αυτουργία και αποδίδοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στη δεύτερη και συνεπώς ενοχοποιώντας απόλυτα τη μητριά. Για τη δική της τιμωρία μετατοπίζει την ευθύνη στους δικαστές: “Για το έγκλημα αυτό εκείνη, που ήταν το εκτελεστικό όργανο, έλαβε τα επίχειρα που της άξιζαν, αν και δεν έφταιγε καθόλου- ανακρίθηκε δηλαδή με τον τροχό (βασανιστικό όργανο, με το οποίο τέντωναν τα σώματα των βασανιζομένων) και ύστερα παραδόθηκε στο δήμιο -κι' αυτή που είναι η αιτία και που σχεδίασε στο νου της το κακό, θα πληρωθεί με τη σειρά της, αν το αποφασίσετε εσείς κι' αν είναι το θέλημα των θεών”.

---

79 Ό.π., 114-117

80 Ό.π., 116

Ο ομιλητής δεν αναφέρει με ποιο τρόπο έμαθε τα γεγονότα που αφηγήθηκε στην Διήγηση, αλλά ούτε παρουσιάζει μάρτυρες ή άλλα στοιχεία για να τα υποστηρίξει. Όμως αυτή η ζωντανή αφήγηση της ιστορίας των δύο γυναικών, που αναζητούν απελπισμένα τρόπους να διορθώσουν τα πράγματα, όταν αισθάνονται ότι χάνουν την αγάπη των συντρόφων τους θα μπορούσε, κατά την άποψη του Gagarin⁸¹, να εκφράσει όλους του άντρες ενόρκους του δικαστηρίου και τις προκαταλήψεις τους για τις υπερβολές στις οποίες μπορούν να φτάσουν οι γυναίκες για χάρη της αγάπης. Είναι βέβαιο ότι κάποιος από τους δικαστές είχαν ακούσει για την φράση στη *Μήδεια* του Ευριπίδη ότι “δεν υπάρχει περισσότερο δολοφονικό μυαλό από εκείνο της γυναίκας που εξαπατήθηκε στην αγάπη” (*Μήδεια*, 265-266). Η ιστορία του Αντιφώντα για τις δυο γυναίκες που συνωμοτούσαν να δηλητηριάσουν τους άντρες, που υποψιάζονταν ότι θα τις παρατούσαν, θα εύρισκε ένα πρόθυμο ακροατήριο να την ακούσει χωρίς να προβληματιστεί για την αξιοπιστία της. Πολλοί λίγοι από τους ενόρκους θα έμπαιναν στη διαδικασία να σκεφτούν ότι δεν ήταν δυνατόν ο ομιλητής να γνωρίζει τι πραγματικά ειπώθηκε ανάμεσα στις δύο γυναίκες και ακόμη περισσότερο βέβαια ποια ήταν τα κίνητρα και οι αληθινές προθέσεις τους.

2. 4. Επιχειρηματολογία (πίστις: 21-30)

Μετά τη διακοπή της Διήγησης, ο ομιλητής επιστρέφει στην επιχειρηματολογία του. Είναι απόλυτα αναμενόμενο σε έναν τυπικό δικανικό λόγο η πίστις να διαδέχεται τη Διήγηση, όμως ο Gagarin⁸² διατυπώνει την άποψη ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση το μεγαλύτερο μέρος αυτής της ενότητας είναι κατ' ουσίαν ένας εκτεταμένος επίλογος με γενικόλογα επιχειρήματα και σημαντικές επαναλήψεις, όπως η αντίθεση ανάμεσα στην έκκληση του ομιλητή προς τους ενόρκους και αυτή του αδερφού του στις παραγράφους 21-24, καθώς και τις ρητορικές ερωτήσεις στις 25, 26 και 28. Παράλληλα, το μέρος αυτό του λόγου, με τη σφοδρότητα της έκφρασης, φαίνεται ότι έχει σκοπό να διεγείρει τα αρνητικά συναισθήματα των δικαστών εναντίον της κατηγορουμένης και συνεπώς ανταποκρίνεται στην παθοποιία των ρητορικών λόγων.⁸³

Ο ομιλητής στις παραγράφους 21-27 επιστρέφει στην βασική του διάκριση με την οποία ξεκίνησε: ο ίδιος επιζητά να εκδικηθεί για τον θάνατο του πατέρα του προκειμένου να τον δικαιώσει, ενώ ο αδελφός του δεν δείχνει κανένα ενδιαφέρον για τον νεκρό τους πατέρα, αντίθετα, το μόνο που επιθυμεί είναι να υπερασπιστεί την μητέρα του που διέπραξε το έγκλημα. Επικαλείται επανειλημμένα το αίσθημα δικαίου των δικαστών προκειμένου να πάρουν θέση απέναντι στις δύο συμπεριφορές που αποτελούν αντιθετικό δίπολο: από τη μια μεριά, του κατηγορού και γιου του θύματος που ζητά να τιμωρηθούν οι ένοχοι, οι οποίοι μάλιστα, όπως τονίζεται στο κείμενο είναι “αυτοί που ελάχιστα ταίριαζε να είναι οι δολοφόνοι του” (*ὄφ' ὧν ἤκιστα ἐχρῆν τὸν βίον ἐκλιπών*), εννοώντας βέβαια τη στενή συγγενική σχέση, και από την άλλη, η συμπεριφορά της υπεράσπισης, που είναι ο γιος της μητριάς και του

---

81 Gagarin (2002), 147

82 Gagarin (1997), 118

θύματος· αυτός, σύμφωνα με τον κατηγορο θα ζητήσει από τους δικαστές πράγματα παράνομα και ανόσια (*ὑπὲρ δὲ τῆς ἀποκτεινάσης δεήσεται ἀθέμιτα καὶ ἀνόσια καὶ ἀτέλεστα καὶ ἀνήκουστα καὶ θεοῖς καὶ ὑμῖν*), δηλαδή την αθώωση της συζυγοκτόνου. Είναι αναπόφευκτη και εδώ η αναλογία με την ήδη προαναφερθείσα υπόθεση της *Ορέστειας* του Αισχύλου: εάν η δολοφόνος μητριά ομοιάζει με την Κλυταιμνήστρα, ο κατηγορος αναλαμβάνει τον ρόλο του Ορέστη, που εκδικήθηκε για χάρη του πατέρα του, τιμώντας τη μητριά του.⁸⁴

Ο κατηγορος απευθύνεται άμεσα, με τη χρήση του δεύτερου πληθυντικού προσώπου, στους δικαστές, σε μια προσπάθεια να τονίσει την ευθύνη τους για την απονομή της δικαιοσύνης. Στην παράγραφο 22 σε μια από τις αποστροφές προς τους δικαστές αναφέρει: “Σεις όμως, δεν είστε υποστηρικτές των φονέων, αλλά των εκ προμελέτης φονευομένων, και μάλιστα από εκείνους, που κανείς δε θα φανταζόταν ότι ήταν δυνατόν να δολοφονηθούν. Τώρα λοιπόν δικό σας έργο είναι η ορθή κρίση της υπόθεσης αυτής, επόμενως κρίνετέ την.” Εδώ, πέρα από την αμεσότητα της υπενθύμισης του χρέους των δικαστών, αξιοσημείωτη είναι η αναφορά του είδους των υποθέσεων που είναι στη δικαιοδοσία των συγκεκριμένων δικαστών. Πολλοί σχολιαστές στηρίζονται και σε αυτό το σημείο για να υποστηρίξουν την άποψη ότι ο συγκεκριμένος λόγος εκφωνήθηκε ενώπιον του δικαστηρίου του Αρείου Πάγου. Ιδιαίτερα ο Gagarin θεωρεί το χωρίο σαφή υπόδειξη αυτής της θέσης μια και οι υποθέσεις της ανθρωποκτονίας εκ προμελέτης εκδικάζονταν αποκλειστικά στον Άρειο Πάγο.⁸⁵

Στην παράγραφο 28 ο Αντιφώντας επαναλαμβάνει την ρητορική ερώτηση, πώς είναι δυνατόν η υπεράσπιση να έχει σίγουρη γνώση για το τι ακριβώς έγινε για την ημέρα του φόνου, μια ερώτηση βέβαια που θα μπορούσε άνετα να αντιστραφεί για τον κατηγορούμενο από την ίδια την υπεράσπιση⁸⁶: “Όσο για τον αδελφό μου θαυμάζω, πως τόλμησε και πώς διανοήθηκε να ορκιστεί για τη μητέρα του, ότι ξέρει καλά, πως δεν είναι ένοχος. Γιατί πώς μπορεί κανείς να ξέρει καλά πράγματα στα οποία δεν ήταν παρών;” Στη συνέχεια (29-30) ο ομιλητής θυμάται πώς λίγο πριν τον θάνατό του ο πατέρας του, έχοντας συνειδητοποιήσει τι ακριβώς είχε συμβεί, του ζήτησε, και ενώ εκείνος ήταν μικρό παιδάκι τότε, να κανονίσει ώστε το έγκλημα να τιμωρηθεί όπως του άξιζε. Η εμπιστοσύνη που του έδειξε ο πατέρας του σε αυτήν την μικρή ηλικία, ως ο μόνος συγγενής ο οποίος σύμφωνα και με το φονικό δίκαιο αλλά και το πραγματικό και άδολο ενδιαφέρον θα μπορούσε να κυνηγήσει ως ενήλικας τους φονείς του, κάνει αυτήν την στιγμή κατηγορική επιταγή το χρέος του να εξασφαλίσει την τιμωρία των ενόχων. Ο Maetzner⁸⁷ υπολογίζει ότι, όταν πέθανε ο πατέρας του, ο κατηγορος ήταν δεκατεσσάρων ετών. Για να έχει όμως το δικαίωμα να παρουσιασθεί στο δικαστήριο και να υποβάλει μήνυση για τον φόνο του πατέρα του έπρεπε να είναι γραμμένος στο ληξιαρχικό γραμματείο, δηλαδή να είναι δεκαοκτώ

---

84 Gagarin (2002), 151

85 Gagarin (1997), 118-119

86 Gagarin (2002), 147

ετών και να έχει πολιτικά δικαιώματα.

2. 5. Επίλογος (31)

Ο λόγος κλείνει με έναν συντομότατο Επίλογο: τώρα που ο κατηγορος εκπλήρωσε με αυτήν τη μήνυση το καθήκον του απέναντι στον πατέρα του νιώθει την ικανοποίηση να αφήσει την απόφαση στα χέρια των δικαστών: “Εγώ σας εξέθεσα πώς έχει η υπόθεση και έκανα το χρέος μου και απέναντι στον νεκρό και απέναντι στον νόμο. Τώρα δικό σας έργο είναι να εξετάσετε τα υπόλοιπα με τη συνείδησή σας και να κρίνετε το δίκαιο· νομίζω δε, ότι και οι κάτω θεοί ενδιαφέρονται για εκείνους που βρήκαν άδικο θάνατο.” Η αναφορά στους θεούς του Κάτω Κόσμου στο τέλος του λόγου αποτελεί, κατά τον Gagarin⁸⁸, τον μοναδικό υπαινιγμό στον συγκεκριμένο λόγο στην ιδέα της μόλυνσης που επιφέρει η ανθρωποκτονία. Τέτοιες αναφορές είναι ιδιαίτερα συχνές στις Τετραλογίες. Κατά την άποψη του μελετητή, αυτή η τελευταία παρατήρηση εδώ φαίνεται σχεδόν επιπόλαιη.

Ο Επίλογος, όπως προαναφέρθηκε ξαφνιάζει με το πόσο περιορισμένος είναι. Θεωρείται δε ότι δεν έχει όλα τα τυπικά στοιχεία που απαιτεί ο κλασικός τύπος του epilόγου, γεγονός που οδηγεί κάποιους μεταξύ άλλων να αμφισβητήσουν τη γνησιότητα του λόγου. Παρά τη βραχύτητα του, περιέχει όλα τα απαιτούμενα στοιχεία, δηλαδή ανακεφαλαίωση, επίκληση προς τους δικαστές και υπόμνηση της ευθύνης τους απέναντι στους θεούς, σημείο χαρακτηριστικό του Αντιφώντα. Αιτιολογεί δε τη συντομία του Επιλόγου από την ανάλογη βραχύτητα του λόγου και θεωρεί τη συμμετρία των Προοιμίων και των Επιλόγων προς το Κύριο Μέρος του λόγου απαραίτητο στοιχείο της ρητορικής.

2. 6. Αποτίμηση του λόγου

Ο λόγος *Κατά της Μητριάς* είναι ένας λόγος κατηγορίας, που η συντομία του αλλά και η μικρή και ασθενής επιχειρηματολογία του έχει οδηγήσει την πλειοψηφία των σχολιαστών να αποφανθούν ότι είναι ένας αδύναμος από αυτήν την άποψη λόγος. Το κεντρικό θέμα αυτής της υπόθεσης είναι εάν η μητριά είχε σκοπό να δώσει στον σύζυγό της ένα ερωτικό φίλτρο ή να τον δηλητηριάσει. Με άλλα λόγια αν τον σκότωσε με πρόθεση. Από την άλλη μεριά ο κατηγορος φαίνεται να μην ενδιαφέρεται για το αν η μητριά του είχε την πρόθεση να σκοτώσει ή όχι, αφού δεν δίνει κανένα επιχείρημα που να αποδεικνύει ότι όταν έδινε τη δηλητηριώδη ουσία ήξερε ότι έδινε ένα θανατηφόρο δηλητήριο και όχι ένα ερωτικό φίλτρο· αυτό το κάνει μόνο ευκαιριακά όταν αναφέρεται στον ισχυρισμό της μητριάς για την αθωότητά της όταν την κατηγορεί και για μια προηγούμενη απόπειρα εναντίον του πατέρα του στην παράγραφο 9. Η αλήθεια είναι ότι αυτό το σημείο, που οι περισσότεροι σχολιαστές θεωρούν κεντρικό θέμα στην υπόθεση, παρουσιάζεται εδώ ως επουσιώδες και αντιμετωπίζεται σαν να έχει μικρή αν όχι καθόλου σχέση με την ενοχή της μητριάς. Αυτό γίνεται σε τέτοιο βαθμό ώστε θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει ότι η Διήγηση υποδεικνύει ότι η μητριά ήξερε ότι η ουσία ήταν δηλητηριώδης και ξεγέλασε την

---

88 Gagarin (1997), 121

παλλακίδα ότι ήταν ένα ερωτικό φίλτρο. Όμως, οτιδήποτε αυτή κάνει, όπως το παρουσιάζει ο κατηγορος, βρίσκεται σε συνέπεια με την πεποίθησή της ότι είναι ερωτικό φίλτρο. Ακόμη και αν η μητριά είχε προηγουμένως παραδεχτεί ότι είχε δώσει στην παλλακίδα το φίλτρο, όπως υποθέτει ο Carawan, αυτό δεν θα σήμαινε ότι γνώριζε ότι αυτό ήταν δηλητήριο και είχε σκοπό να προξενήσει τον θάνατο. Ο ομιλητής δεν φαίνεται να ενδιαφέρεται για το ποια ήταν η πρόθεσή της ή η ψυχολογική της κατάσταση όταν έδωσε το δηλητήριο.⁸⁹

Αντίθετα, ο κατηγορος ενδιαφέρεται να δείξει ότι η κατηγορούμενη συνέλαβε το σχέδιο της δηλητηρίασης, έδωσε το δηλητήριο και έπεισε την παλλακίδα να υλοποιήσει το σχέδιό της, όμως δεν ενδιαφέρεται να αποδείξει ότι ήξερε ότι η ουσία ήταν δηλητηριώδης και όχι ερωτικό φίλτρο. Η στρατηγική του Αντιφώντα είναι να παρουσιάσει τη μητριά ως τον πρωταρχικό παράγοντα του σχεδίου της δηλητηρίασης του συζύγου της. Άσχετα με το κίνητρο της πράξης της, η ενασχόληση με δηλητηριώδεις ουσίες ήταν μία επικίνδυνη δουλειά, που στην λογοτεχνία είναι συσχετισμένη με γυναίκες δολοπλόκες που καταστρέφουν τους άντρες, όπως η Μήδεια. Ακόμα και στην περίπτωση Δηάνειρας στις *Τραχίνιες* του Σοφοκλή, της γυναίκας που σκοτώνει κατά λάθος τον σύζυγό της, Ηρακλή, αποτυπώνεται η άποψη ότι καμιά γυναίκα δεν θα έπρεπε να ποτίσει με κάποιο φίλτρο τον άντρα της, ακόμα και όταν το μοναδικό της κίνητρο είναι η αγάπη, και ότι, όποια γυναίκα επιχειρεί κάποια επιθετική ενέργεια για να κερδίσει την αγάπη του συζύγου της, είναι μια επικίνδυνη απειλή. Συνεπώς, εάν η μητριά προκάλεσε με το σχέδιό της τον θάνατο του συζύγου της, το κίνητρό της δεν ενδιέφερε τους ενόρκους, και γι' αυτόν τον λόγο δεν ασχολήθηκε ιδιαίτερα με αυτό ο Αντιφώντας.

Όμως είναι σημαντικό να αποδείξει ότι αυτή δεν ήταν η μοναδική φορά που η μητριά επιχείρησε κάτι τέτοιο και προφανώς δεν ήταν ένα αθώο λάθος, αλλά μέρος ενός επικίνδυνου σχεδίου της μητριάς εναντίον του συζύγου της. Γι αυτό ακριβώς τον λόγο ο κατηγορος ανακαλεί και μια άλλη φορά που η μητριά επιχείρησε να βουτήξει τα χέρια της στο αίμα και να γίνει συζυγοκτόνος. Και σε αυτήν την περίπτωση θεωρείται σημαντική η δολοφονική συμπεριφορά της και όχι το κίνητρο της πράξης της. Ο κατηγορος επίσης τονίζει και τη συμπεριφορά του γιου της, που τάχθηκε με το μέρος της μητέρας του ενάντια στον πατέρα του, σε αντίθεση με τον ίδιο που είναι πιστός στον πατέρα. Οι αναλογίες με την υπόθεση της Κλυταιμνήστρας και του Ορέστη, όπως έχει ήδη αναφερθεί, είναι προφανείς. Κατά την άποψη του Gagarin, με την οποία θα συμφωνήσουμε, η γενική στρατηγική του Αντιφώντα σε αυτόν τον λόγο, είναι να παρουσιάσει την ιστορία μιας γυναίκας που πιστεύει ότι χάνει την αγάπη του άντρα της και συλλαμβάνει ένα θανατηφόρο σχέδιο για να την ξανακερδίσει. Γι' αυτόν και μόνο τον λόγο πρέπει να τιμωρηθεί, ασχέτως αν γνώριζε για τη σύσταση της δηλητηριώδους ουσίας που χορήγησε.⁹⁰

Από την άλλη μεριά, δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε την υπερασπιστική

---

89 Gagarin (2002), 147-150

90 Gagarin (1997), 150-151

γραμμή του συνηγόρου της μητριάς, καθώς δεν διασώθηκε ο αντίστοιχος λόγος. Μπορούμε, με βάση τον λόγο κατηγορίας, να υποθέσουμε ότι προφανώς θα αρνούνταν την άποψη ότι η μητριά σχεδίασε την δολοφονία του συζύγου της και θα απέδιδαν τις όποιες πράξεις της στο κίνητρο της ερωτικής αγάπης και όχι σε κακόβουλα κίνητρα. Στα πλαίσια αυτά θα μπορούσαν να παρουσιάσουν την προσωπικότητα της μητριάς εντελώς διαφορετικά· ως μιας συζύγου απόλυτα πιστής στον σύζυγό της, η οποία δεν έχει καμιά σχέση με τον θάνατό του και τώρα που θρηνεί για την απώλεια του πολυαγαπημένου συζύγου της δέχεται την αναίτια επίθεση ενός εχθρικού προσώπου που την κατηγορεί για πράγματα που δεν έκανε ποτέ. Σε αυτήν την περίπτωση, θα ενοχοποιούσαν οπωσδήποτε την παλλακίδα ως την μοναδική υπεύθυνη της δηλητηρίασης των δύο ανδρών.⁹¹

Δεν πρέπει ακόμη να μας διαφεύγει το γεγονός ότι όταν πέθανε ο Φιλόνεως τιμωρήθηκε μόνο η παλλακίδα, που χορήγησε το δηλητήριο. Οι άμεσοι συγγενείς του δεν στράφηκαν εναντίον της μητριάς, ίσως διότι δεν υπήρχαν επαρκή στοιχεία που να παραπέμπουν στην ενοχή της. Τώρα, αρκετά χρόνια μετά, ο γιος ενός από τους δύο άνδρες που δηλητηριάστηκαν, ασκεί δίωξη εναντίον της μητριάς, με σαφώς λιγότερα στοιχεία. Γι αυτόν τον λόγο ο Αντιφώντας επινοεί για τον κατηγορο μια στρατηγική που δεν βασίζεται στην ύπαρξη αποδεικτικών στοιχείων, αλλά κυρίως στην ηθοποιία· παρουσιάζει την μητριά ως μια δολοπλόκο γυναίκα, τις οποίας οι μηχανορραφίες υπήρξαν το μοναδικό κίνητρο για τη δολοφονία του συζύγου της. Κατά την άποψη του Gagarin⁹², κάποιος θα μπορούσε να υποθέσει ότι αυτή η μήνυση είναι τμήμα της διαμάχης ανάμεσα στον γιο, που υπέβαλε τη μήνυση, με τον ετεροθαλή αδελφό του, που υπερασπίζεται την μητριά.

3. Περί Ήρώδου φόνου

3. 1. Εισαγωγή

Ο λόγος *Περί Ήρώδου φόνου* θεωρείται το τελειότερο έργο του ρήτορα Αντιφώντα του Ραμνούσιου. Ο λόγος είναι εικοστός τρίτος του corpus του Αντιφώντα κατά την κατάταξη του Blass και ο πέμπτος στις εκδόσεις του Αντιφώντα, σύμφωνα με τη σειρά των χειρογράφων. Πρόκειται για το αριστούργημα του πρώτου αττικού ρήτορα και ο μεγαλύτερος από όλους τους λόγους του. Πέρα από την ολοκληρωμένη δομή του λόγου και την επάρκεια των επιχειρημάτων, διαθέτει και καλλιτέπεια. Δίκαια επομένως θεωρείται ο λόγος που καθιέρωσε τον Αντιφώντα ως τον κατεξοχήν ποινικολόγο της αρχαιότητας, αφού βρίθει πληροφοριών για την ποινική δικονομία της εποχής, πληροφορίες που δε διασώζει κανένας άλλος δικανικός λόγος⁹³.

Πρόκειται για την υπεράσπιση του Μυτιληναίου Ευξίθεου, που κατηγορείται

---

91 Ο. π., 151

92 Ο. π., 152

93 Gagarin (1997), 173, Lesky (1988), 498-499

για το φόνο του Ηρώδη, του Αθηναίου κληρούχου στη Λέσβο. Σύμφωνα με την υπόθεση, από τον αρχαίο σχολιαστή που προτάσσεται του λόγου, κάποιος Έλος από τη Μυτιλήνη ταξίδευε από την Αθήνα για τον Αίνο μαζί με τον Ηρώδη (εδώ υπάρχει ασυμφωνία με την απολογία του ίδιου του κατηγορούμενου στην παράγραφο 20 : τὸν πλοῦν ἐποίησάμην ἐκ τῆς Μυτιλήνης ...ἐπλέομεν δὲ εἰς τὸν Αἴνον). Το όνομα Έλος προήλθε από κακή γραφή από το *έλασσωθείς*, αλλά μια μεταγενέστερη πηγή, ο Σώπατρος, διασώζει το πραγματικό όνομα του κατηγορουμένου, το οποίο είναι Ευξίθεος, σύμφωνα με τους περισσότερους μελετητές⁹⁴.

Στα Μήθυμνα οι ταξιδιώτες του πλοίου υποχρεώθηκαν λόγω κακοκαιρίας να μετεπιβιβαστούν σε ένα άλλο πλοίο αγκυροβολημένο σε ένα λιμανάκι στη βόρεια ακτή της Λέσβου Εκεί μετά από φαγοπότι ο Ηρώδης λέγεται ότι βγήκε στη στεριά και έκτοτε έγινε άφαντος. Οι αναζητήσεις των συνταξιδιωτών του δεν απέδωσαν. Μετά από δύο μέρες ο Ευξίθεος εξακολούθησε το ταξίδι του στον Αίνο. Όταν το πλοίο επέστρεψε στη Μυτιλήνη οι συγγενείς του Ηρώδη με την υποψία ότι ο τελευταίος δολοφονήθηκε από τον Ευξίθεο αναζήτησαν στο πλοίο τα ίχνη του εγκλήματος. Πράγματι βρήκαν αίμα που όμως θεωρήθηκε ότι ήταν από πρόβατο και ένα υποτιθέμενο σημείωμα του Ευξίθεου προς τον Λίκινο στον οποίο ομολογούσε ότι σκότωσε τον Ηρώδη. Χρησιμοποιήθηκαν και δύο μάρτυρες, οι οποίοι ανακρίθηκαν με διαφορετικό τρόπο λόγω της διαφορετικής κοινωνικής τους θέσης. Ο πρώτος, ξένος στην καταγωγή, αρνήθηκε την ενοχή του Ευξίθεου. Ο δεύτερος, δούλος υπέστη *βάσανο*, δηλαδή βασανισμό δύο φορές για να ομολογήσει. Την πρώτη φορά αρνήθηκε και αυτός να ομολογήσει εναντίον του Ευξίθεου. Την δεύτερη φορά όμως υπέκυψε στους εκβιασμούς και ομολόγησε. Αυτό, όπως θα δούμε στην ανάλυση του λόγου, χρησιμοποιήθηκε από τον Αντιφώντα ως επιχείρημα υπεράσπισης του κατηγορουμένου.

Την δίκη εναντίον του Ευξίθεου, όπως γινόταν σε όλες τις περιπτώσεις ανθρωποκτονίας, που στο αρχαίο ελληνικό δίκαιο χαρακτηριζόταν ως ιδιωτικό αδίκημα, την κίνησαν οι συγγενείς του Ηρώδη⁹⁵. Αυτοί στηριζόμενοι στη δεύτερη κατάθεση του δούλου, τον οποίο για ευνόητους λόγους σκότωσαν αφού ομολόγησε ότι ήταν συνεργός στο έγκλημα, έσυραν τον Ευξίθεο σε δίκη απαγωγής και όχι στην ενδεδειγμένη για ανθρωποκτονία δίκη φόνου. Η δίκη έγινε στην Αθήνα, η οποία ήταν σύμμαχος της Μυτιλήνης. Η ακριβής χρονολογία της δίκης είναι δύσκολο να προσδιοριστεί. Από το ίδιο τον λόγο, αφού ο Ευξίθεος απολογείται για τον ρόλο του πατέρα του στην αποστασία της Μυτιλήνης (74-79), υπολογίζεται ότι ο λόγος γράφτηκε και εκφωνήθηκε περίπου μια δεκαετία μετά την αποστασία της Μυτιλήνης (427 μ.Χ.), δηλαδή μεταξύ του 420 και 417μ. Χ.⁹⁶

---

95 MacDowell (2003), 183-187, Biscardi (2004), 273-276

96 Gagarin (1997), 173-174, Lanni (2006), 43, Carey (1997), 42-43

Ο λόγος λοιπόν της υπεράσπισης του Ευξίθεου απέναντι στην κατηγορία που του απαγγέλθηκε βασίζεται στον ισχυρισμό ότι το γεγονός ότι συνταξίδεψε με τον Ηρώδη ήταν καθαρή σύμπτωση, σε έναν μάρτυρα που κατέθεσε ότι ο Ευξίθεος τη νύχτα του φόνου δεν απουσίασε λεπτό από το πλοίο, και σε δύο παραβιάσεις της τυπικής διαδικασίας της δίκης: οι κατηγοροί τον οδήγησαν σε λάθος τύπο δίκης σε σχέση με την κατηγορία και βασάνισαν τον δούλο παράνομα για να ομολογήσει αυτό που εκείνοι ήθελαν. Επίσης ισχυρίζεται ότι δεν είχε κανένα κίνητρο για τη διάπραξη του φόνου, υπερασπίζεται το ρόλο του πατέρα του στην αποστασία της Μυτιλήνης και επικαλείται θεϊκά σημεία⁹⁷.

3. 2. Προοίμιο

Ο λόγος αρχίζει με το προοίμιο (1-7), το οποίο είναι γεμάτο με κοινούς τόπους και ξεκινά με τον κατηγορούμενο να μιλά ως ένας άνθρωπος τίμιος και αγνός, άπειρος στα δικαστήρια. Εκφράζει τον φόβο μήπως αυτή η απειρία του σταθεί η αιτία να αδικηθεί στο δικαστήριο. Η δόμηση του προλόγου βασίζεται στις αντιθέσεις⁹⁸: ο Ευξίθεος εύχεται να είχε το ταλέντο του λόγου που θα του έδινε τη σιγουριά της αθώωσης, η πραγματικότητα όμως είναι εντελώς αντίθετη με την επιθυμία του και τώρα κινδυνεύει να χάσει το δίκιο του. Υποβάλλει λοιπόν στους δικαστές την παράκληση να αποδώσουν στην απειρία του τα λάθη και τις ανακρίβειες της απολογίας του. Αντίθετα οποιοδήποτε ελαφρυντικό ακουστεί στην απολογία πρέπει να εκληφθεί ως αληθές και να μην θεωρηθεί αποτέλεσμα ευγλωττίας. Με μια αντίθεση λόγων έργων υποδεικνύει την ανάγκη να βασίζονται οι δικαστές στα έργα και όχι στα λόγια των αντιδίκων προκειμένου να οδηγηθούν σε δίκαιη ετυμηγορία: *οὐ γάρ δίκαιον οὗτ' ἔργω ἁμαρτόντα διά ρήματα σωθῆναι, οὗτ' ἔργω ὀρθῶς πράξαντα διά ρήματα ἀπολέσθαι*). Ο πρόλογος ολοκληρώνεται με τη διαπίστωση ότι το γεγονός ότι σε μια δίκη διακυβεύεται η ζωή του κατηγορουμένου του δημιουργεί μια τόσο μεγάλη ψυχολογική επιβάρυνση, ώστε ακόμα και αυτός που έχει εμπειρία στα δικαστήρια να οδηγείται σε λάθη εξαιτίας του άγχους του. Γι' αυτό ζητά την επιείκεια των δικαστών αυτός που δεν έχει καμιά εμπειρία στα δικαστήρια .

Ουσιαστικά στο προοίμιο ο Αντιφών μεταχειρίζεται τον κοινό τόπο της *captatio benevolentiae* προκειμένου να κερδίσει τους ενόρκους οι οποίοι δεν έχουν ιδιαίτερες νομικές γνώσεις και επηρεάζονται συναισθηματικά στη λήψη των αποφάσεων. Η δήλωση της αδυναμίας του ρήτορα να μιλήσει αποτελεσματικά είναι συνήθης τακτική των προοιμίων όχι μόνο των δικανικών λόγων αλλά και των επιδεικτικών (βλ. Περικλέους Επιτάφιος). Επίσης αισθάνεται την ανάγκη να κολακεύσει τους δικαστές επικαλούμενος την τιμιότητά τους και το αίσθημα δικαιοσύνης τους. Φαίνεται να τους λέει: οι άλλοι που απευθύνονται στο δικαστήριο σας χτίζουν τις απολογίες τους προεξοφλώντας ότι η απόφασή σας θα είναι άδικη. Εγώ όμως είμαι βέβαιος ότι είστε έντιμοι δικαστές και θα σεβαστείτε τα δικαιώματά

---

97 Ό.π., 174

98 Ό.π., 177

τους. Είναι ένας άλλος κοινός τόπος να προκαταλάβει την εύνοια των δικαστών απέναντί του και να εξασφαλίσει μια ευνοϊκή αντιμετώπιση των επιχειρημάτων του.

3. 3. Κύριο μέρος

Μετά από έναν πρόλογο με κάποιους κοινούς τόπους σχετικά με τη δυσκολία να συνδυαστούν τα λόγια με τις πράξεις ο Ευξίθεος στρέφεται άμεσα σε ένα από τα βασικά σημεία της υπερασπιστικής του γραμμής: ενώ τον κατηγορούν για ανθρωποκτονία τον έχουν καταγγείλει και συλλάβει μέσω μιας άλλης διαδικασίας, της απαγωγής κακούργων, που ακολουθούσαν στην περίπτωση ενδεδειγμένων κακούργων και όχι στις ανθρωποκτονίες. Στην πρώτη, λοιπόν, ενότητα του Κύριου Μέρους (προκατασκευή) της απολογίας του (§8-19) και πριν τη διήγηση ο Ευξίθεος εκφράζει την ένστασή του για τη νομιμότητα της δίκης. Εξηγεί ότι η προβλεπόμενη διαδικασία για δίκη φόνου απαιτεί εκδίκαση της υπόθεσης στην ύπαιθρο και επίσημους όρκους. Αντίθετα στην περίπτωση του οι κατήγοροι έχοντας ύποπτα κίνητρα παραβίασαν τη νόμιμη διαδικασία, τον προφυλάκισαν άδικα μόλις επέστρεψε στην Αττική και αφήνουν ανοιχτό το ενδεχόμενο μιας δεύτερης δίκης, αυτή τη φορά δίκης φόνου, αν αποτύχουν να τον καταδικάσουν στην πρώτη⁹⁹.

Για να κατανοήσουμε όμως τους ισχυρισμούς του Ευξίθεου περί νομιμότητας της δίκης πρέπει πρώτα να εκτεθούν τα ζητήματα της αθηναϊκής ποινικής δικονομίας που θίγονται εδώ. Κατ' αρχάς είναι αναγκαίο να προσδιορίσουμε τη νομική διαδικασία της απαγωγής κακούργων. Επρόκειτο για μια διαδικασία που εφαρμοζόταν σε περιπτώσεις κοινών εγκληματιών, όπως κλέφτες, λωποδύτες, διαρρήκτες και δολοφόνους επί ληστεία. Προϋπόθεση της εφαρμογής της διαδικασίας της απαγωγής ήταν η επ' αυτοφώρω σύλληψη του δράστη. Της απαγωγής συνήθως προηγούνταν η ένδειξις, δηλαδή η γραπτή μήνυση κατά του δράστη που ήταν απών (ενδεδειγμένος), η οποία γινόταν στους Ένδεκα. Αυτός προφυλακιζόταν και υπήρχε δυνατότητα να αποφυλακιστεί αν εγγυώνταν γι' αυτόν τρεις ελεύθεροι Αθηναίοι πολίτες. Ακόμα και στην περίπτωση του φόνου εξ απαγωγής την υπόθεση δεν εκδίκαζε ο Άρειος Πάγος, το κατεξοχήν δικαστήριο των ανθρωποκτονιών, αλλά οι Ένδεκα, οι οποίοι εισήγαγαν την υπόθεση στην Ηλιαία, όταν υπήρχε αμφισβήτηση για το έγκλημα¹⁰⁰. Με αυτή τη διαδικασία επέλεξαν οι κατήγοροι να δικάσουν τον Ευξίθεο· μόνο που στην περίπτωσή του τον προφυλάκισαν στερώντας και το δικαίωμά του να αποφυλακιστεί με τη χρήση των τριών εγγυητών. Ο Ευξίθεος αμφισβητεί τη νομιμότητά της και επιτίθεται στο ήθος των κατηγορών, οι οποίοι αυθαιρέτησαν και τον αδικούν κατάφωρα, αφού τον δικάζουν ως κακούργο και του στερούν τα νόμιμα δικαιώματά του. Επιπλέον γνωρίζει καλά ότι εάν αθωωθεί από τη δίκη της απαγωγής, θα οδηγηθεί σε δεύτερη δίκη φόνου. Εάν όμως καταδικαστεί, οι κατήγοροί του θα απαιτήσουν να θανατωθεί ως ένοχος ανθρωποκτονίας (5, 16).

---

99 Gagarin (1997), 179-180, Gagarin (2002), 152-153

100 Gagarin (1997), 11, MacDowell (2003), 176

Ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει στην παράγραφο 17 και στη χρήση του όρου *έπιμεληταί* από τον Αντιφώντα: «Καίτοι οί έπιμεληταί τῶν κακούργων τῷ αὐτῷ χρῶνται νόμῳ τούτῳ». Ο όρος έχει προβληματίσει τους μελετητές· άλλοι συνδέουν το *έπιμεληταί* με το νόμῳ, οπότε σε αυτήν την περίπτωση υποδεικνύεται ότι οι Επιμελητές ήταν διαφορετικοί από τους Ένδεκα, δικαστές για όσους ξένους κατηγορούνταν για φόνο Αθηναίου πολίτη. Ένθερμος υποστηρικτής αυτής της άποψης είναι ο Gilbert. Εκτός όμως απ' αυτόν κανείς άλλος ιστορικός του δικαίου ή μελετητής του Αντιφώντα δεν υποστηρίζει την ύπαρξη ιδιαίτερων αρχόντων για την εισαγωγή της δίκης των ξένων φονεών. Οι περισσότεροι συνάπτουν το *έπιμεληταί* με το κακούργων, άποψη που υποστηρίζει ότι δεν πρόκειται περί ειδικών δικαστών των ξένων αλλά για τους Ένδεκα. Σημειωτέον ότι τον όρο *έπιμεληταί* μεταχειρίζεται μόνο ο Αντιφώντας και όλα τα λεξικά ξεκινώντας από τον Αρποκρατίωνα αγνοούν τον όρο με την ιδιαίτερη σημασία «δικαστές των ξένων». Επίσης ο Αριστοτέλης στην Αθηναίων Πολιτεία¹⁰¹ χρησιμοποιεί τη μετοχή *έπιμελουμένους* για τους Ένδεκα και υποστηρίζει ότι σε τέτοιες περιπτώσεις η εισαγωγή της δίκης γινόταν από τους Ένδεκα και η κρίση της από τους Ηλιαστές¹⁰².

Ο Ευξίθεος, λοιπόν, υποβάλλει ένσταση για τη νομιμότητα της εισαγωγής της δίκης του ως κακούργου, ζητά να αποφυλακισθεί και κατόπιν να εισαχθεί σε δίκη φόνου ενώπιον του Αρείου Πάγου. Η δικαστική διαδικασία που ακολουθούνταν σε περιπτώσεις ανθρωποκτονίας ήταν πολύ διαφορετική από αυτή που τηρήθηκε στην περίπτωση του Ευξίθεου. Όταν ο άρχων βασιλεύς δεχόταν από τους συγγενείς του θύματος κατηγορία ανθρωποκτονίας, προέβαινε στη διακήρυξη του φερόμενου ως δολοφόνου και συγκαλούσε τρεις «προδικασίες» στους τρεις επόμενους μήνες (η δίκη γινόταν τον τέταρτο). Η διαδικασία αυτή έδινε στο βασιλιά τη δυνατότητα να αποφασίσει ποιο δικαστήριο ήταν αρμόδιο για την εκδίκαση της υπόθεσης και στους διάδικους το χρόνο να ηρεμήσουν και να ξανασκεφτούν τα πράγματα. Τον τέταρτο μήνα διεξαγόταν η δίκη, πάντα στην ύπαιθρο, διότι η συνύπαρξη κάτω από την ίδια στέγη με τον δολοφόνο θα μόλυνε τους παρευρισκόμενους. Ακολουθούσε ο φρικτός όρκος της διωμοσίας των αντιδίκων και η εκφώνηση δύο λόγων από κάθε πλευρά. Στο τέλος του πρώτου λόγου του επιτρεπόταν στον κατηγορούμενο να εγκαταλείψει το δικαστήριο και να φύγει στην εξορία, στην περίπτωση που περίμενε ότι θα καταδικαζόταν σε θάνατο για ανθρωποκτονία από πρόθεση. Μετά το τέλος των αγορεύσεων ο Άρειος Πάγος ψήφισε και ο άρχων βασιλεύς προέβαινε στην επίσημη απαγγελία της απόφασης¹⁰³.

Προφανώς οι κατηγοροί του Ευξίθεου είχαν σοβαρούς λόγους να παρακάμψουν αρχικά την παραπάνω περιγραφείσα διαδικασία και να καταφύγουν

---

101 Αθ. Πολ. 52, 1

102 Biscardi (2004), 408-410

103 MacDowell (2003), 183-189, Gagarin (2011), 139, Gagarin (1997), 12, Gagarin (2002), 135-139, Harris-Rubinstein (2004), 125-126, Biscardi (2004), 275-276, Lanni (2006), 80-81

στην απαγωγή κακούργων, που είχε λιγότερες διατυπώσεις και υποχρεώσεις από τη δίκη φόνου, αλλά και αποτελούσε σημαντικό πλήγμα στην αξιοπρέπεια του κατηγορούμενου και της οικογένειάς του, διότι η διαδικασία ήταν ιδιαίτερα προσβλητική. Βασική, λοιπόν στρατηγική του Αντιφώντα σε αυτόν τον λόγο είναι να εγείρει ενστάσεις περί της διαδικασίας και να τονίσει το γεγονός ότι η κατηγορία για φόνο εναντίον του βασίζεται περισσότερο σε εικασίες των κατηγορών παρά στο τι πραγματικά συνέβη. Και τα δύο αυτά οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι κατήγοροι δεν γνωρίζουν εν τέλει ποιος σκότωσε τον Ηρώδη και έχουν «στήσει» αυτήν την υπόθεση εναντίον του Ευξίθεου για «ίδιον όφελος».

Έχει όμως δίκιο ο Ευξίθεος; Τα παράπονά του για την καταλληλότητα της δίκης έχουν νομικά ερείσματα; Η ισχύουσα φονική νομοθεσία προέβλεπε για τους ξένους κατηγορούμενους για ανθρωποκτονία, όπως ήταν ο μυτιληναίος Ευξίθεος, να εφαρμόζεται ο νόμος για τους «κακούργους» είτε με απαγωγή, είτε με εφήγηση είτε με ένδειξη. Συνεπώς, εάν έτσι έχουν τα πράγματα, ο Ευξίθεος ως ξένος δεν φαίνεται να έπεσε θύμα καμιάς αυθαιρεσίας και παρανομίας. Από την άλλη μεριά, εάν ο Ευξίθεος κατηγορήθηκε για ληστεία μετά φόνο, όπως ίσως αφήνουν να εννοηθεί δύο χωρία του λόγου (5, 9 και 5, 58: *ἀλλά χρήματα ἔμελλον λήψεσθαι ἀποκτείνας αὐτόν;*), έπρεπε ως κακούργος να δικαστεί σύμφωνα με τη διαδικασία της απαγωγής. Εξάλλου μια τέτοια για ληστεία κατηγορία κατά του Ευξίθεου δε θα φαινόταν αστήρικτη, διότι ο Ηρώδης δεν ήταν άπορος, αντίθετα φαίνεται να ήταν αρκετά εύπορος, όπως αποκαλύπτει και ο σκοπός του ταξιδιού του στη Θράκη: πήγε να απελευθερώσει δούλους. Μεγαλύτερη όμως βασιμότητα φαίνεται να έχει η ένστασή του όσον αφορά τον επ' αυτοφώρω φόνο. Ίσως η δολοφονία του Ηρώδη έπρεπε να χαρακτηριστεί ως μυστηριώδης εξαφάνιση. Εάν όμως και για τους ξένους που καταγγέλλονταν ως δράστες φόνου, όχι όμως αυτόφορου, υπήρχε στη νομοθεσία πρόβλεψη εκδίκασης της υπόθεσης στον Άρειο Πάγο, είναι δίκαιη η ένσταση του Ευξίθεου. Στην περίπτωση όμως που δεν υπήρχε μια τέτοια διάταξη, τότε η ένσταση θεωρείται άστοχη.

3. 4. Διήγηση

Η παράγραφος 19 ουσιαστικά λειτουργεί ως ένα δεύτερο προοίμιο στο δεύτερο και πιο ουσιαστικό μέρος του λόγου. Ακολουθεί η σύντομη και εύστοχη διήγηση (§ 20-24), η οποία διακόπτεται αρκετές φορές από τις καταθέσεις των μαρτύρων. Ο Ευξίθεος στρέφει τώρα την προσοχή των δικαστών σε εκείνα τα περιστατικά της επίμαχης νύχτας που είναι σημαντικά για την υπόθεσή του. Ανακαλεί, λοιπόν, τα βασικά γεγονότα που οδήγησαν στην εξαφάνιση του Ηρώδη από τη στιγμή που αναχώρησε από τη Μυτιλήνη, τονίζοντας ιδιαίτερα το ρόλο της τύχης και της ανάγκης: «ὄτι οὐ τῇ ἐμῇ προνοίᾳ μᾶλλον ἐγίγνετο ἢ τύχῃ (5, 21)», «...ἀλλ' ἀνάγκη χρησάμενο» (5, 22), «...ἀλλ' ἀνάγκη καὶ τοῦτο ἐγίγνετο» (5, 22). Ο Ευξίθεος ταξίδευε στον Αίνο για να δει τον πατέρα του, ενώ ο Ηρώδης για ν' απελευθερώσει δούλους στη Θράκη. Η θαλασσοταραχή, ένα γεγονός καθαρά της τύχης, τους υποχρέωσε να διανυκτερεύσουν σε άλλο πλοίο αγκυροβολημένο στο λιμανάκι της Μηθύμνης. Τόσο λοιπόν το γεγονός ότι ο Ευξίθεος και ο Ηρώδης

συνταξίδευαν, όσο και η εξέλιξη του ταξιδιού είναι καθαρά τυχαία γεγονότα. Συνεπώς ο κατηγορούμενος δεν είχε προσχεδιάσει το παραμικρό. Στη συνέχεια με εξαιρετική συντομία δίνει τα γεγονότα της νύχτας του φόνου· επιβεβαιώνει το μεθύσι και το γεγονός ότι ο Ηρώδης βγήκε από το πλοίο χωρίς ποτέ να επιστρέψει, ισχυρίζεται όμως ότι ο ίδιος δεν άφησε ποτέ το πλοίο. Τέλος περιγράφει τα γεγονότα των επόμενων ημερών, υποστηρίζοντας ότι τόσο η δική του όσο και των κατηγορών του η συμπεριφορά μετά το έγκλημα υποδεικνύουν την αθωότητά του: μαζί με όλους τους συνεπιβάτες του караβιού και αυτός, με ιδιαίτερο ζήλο, αναζήτησε τον αγνοούμενο. Ο ίδιος έστειλε μάλιστα τον ακόλουθό του να αναζητήσει τον Ηρώδη και δεν έφυγε προτού βεβαιωθεί ότι έγιναν τα δέοντα για τον εντοπισμό του.

Όπως διαπιστώνουμε, παρά το γεγονός ότι σε έναν τυπικό ρητορικό λόγο το τμήμα της διήγησης είναι σαφώς διαχωρισμένο από την απόδειξη, σ' αυτόν τον λόγο ο Αντιφώντας παρεμβάλλει στη διήγηση επιχειρήματα για την αθωότητά του. Από την άλλη μεριά, συγκεκριμένα περιστατικά της υπόθεσης θα δούμε ότι δίνονται στην «πίστι»¹⁰⁴.

3. 5. Πίστις

3. 5 1. Εικότα

Στη συνέχεια ακολουθεί το εκτεταμένο τμήμα των πίστεων (§25-85). Χρησιμοποιεί κυρίως εικότα, δηλαδή τα λογικά, τα πιθανά επιχειρήματα. Η χρήση του εικότος είναι ευρεία στους δικανικούς λόγους και ιδιαίτερα από τον Αντιφώντα. Αυτού του είδους οι προσφυγές στο τυπικά προσδοκώμενο είναι ό, τι οι σύγχρονοι εκπρόσωποι της λογικής ονομάζουν μαχητό επιχειρήμα· ισχύουν μόνο υπό κανονικές συνθήκες και ανατρέπονται από τις απροσδόκητες αποκλίσεις από το κανονικό και προσδοκώμενο. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει στη *ρητορική* του ότι η χρήση της συλλογιστικής αυτού του τύπου από τους σοφιστές και ιδιαίτερα από τον Πρωταγόρα, έδινε την εντύπωση ότι καθιστούσε το ασθενέστερο επιχείρημα ισχυρότερο. Μια τέτοια μέθοδος προκάλεσε τον φόβο ότι θα ήταν δυνατόν ένας δεινός ομιλητής να υπερασπισθεί με επιτυχία έναν εγκληματία ή να καταδικάσει έναν αθώο. Αν δεν υπάρχει κανένας μάρτυρας για να λύσει το ζήτημα και η δικαστική κρίση δεν μπορεί να αποφανθεί ποια πληροφορία είναι πιο σχετική με την υπόθεση, τότε ένας αγώνας λόγων που προσφεύγουν στο *είκός* μπορεί απλώς να καταστεί αγώνας μεταξύ των δυνατοτήτων άσκησης πειθούς που διαθέτουν οι δύο ομιλητές. Σε μια τέτοια περίπτωση ένας ομιλητής μπορεί να επιχειρηματολογήσει για τη μια πλευρά του ζητήματος όπως μπορεί και για την άλλη αν είναι κατάλληλα εκπαιδευμένος για αυτό¹⁰⁵. Όμως ο Αντιφών επικαλείται μάρτυρες ακόμα και για αυτά που παρουσιάζει ως εικότα.

---

104 Gagarin (2002), 153, Gagarin (1997), 185-186

105 Gagarin (2002), 29-30

Η βασική θέση του Ευξίθεου είναι ότι οι κατηγοροί έχουν ουσιαστικά κατασκευάσει ολόκληρη την υπόθεση εναντίον του. Το γεγονός ότι δεν τον κατηγορήσαν αμέσως μετά την εξαφάνιση του Ηρώδη, αλλά πολύ αργότερα αφού έφυγε για τον Αίνο δημιουργεί υποψίες για τα κίνητρά τους. Επίσης, παρά το γεγονός ότι ο Ευξίθεος δεν βγήκε καθόλου από το πλοίο την επίμαχη νύχτα και δεν μπόρεσαν να βρουν πουθενά το πτώμα του Ηρώδη ή να προσδιορίσουν τον τρόπο με τον οποίο εξαφανίστηκε, οι κατηγοροί κατασκεύασαν εναντίον του την κατηγορία του φόνου, χωρίς ουσιαστικά κανένα στοιχείο. Επιπλέον οι κατηγοροί ισχυρίζονται ότι ο ίδιος αφού διέπραξε το φόνο πέταξε το πτώμα στη θάλασσα. Ο Ευξίθεος υποστηρίζει ότι θα ήταν *είκο*ς σε μια τέτοια περίπτωση να έμενε κάποιο ίχνος στο πλοίο μέσα στο οποίο τοποθετήθηκε το πτώμα και από το οποίο πετάχτηκε στη θάλασσα μέσα στη νύχτα. Οι κατηγοροί ισχυρίζονται ότι βρήκαν ίχνη αίματος μέσα στο πλοίο που έπινε ο Ηρώδης και από το οποίο βγήκε. Αυτό όμως έρχεται σε αντίφαση με την κατηγορητήριο, σύμφωνα με το οποίο ο Ηρώδης δεν δολοφονήθηκε σε αυτό το πλοίο αλλά σε άλλο, όπου δε βρέθηκε κανένα ίχνος αίματος. Συνεπώς, σύμφωνα με τα επιχειρήματα του εικότος δεν είναι πιθανή η ενοχή του Ευξίθεου¹⁰⁶.

3.6. Οι μάρτυρες

Στις παραγράφους 29-42 ο Ευξίθεος εξετάζει τη βάσανο των δυο μαρτύρων. Και εδώ ο Αντιφώντας αναμειγνύει τη διήγηση με την επιχειρηματολογία. Έτσι αναφέρεται σε γεγονότα που έλαβαν χώρα μετά την αναχώρηση του Ευξίθεου για τον Αίνο. Όταν λοιπόν αναχώρησε ο Ευξίθεος και το πλοίο που φιλοξένησε τους ταξιδιώτες εξαιτίας της θαλασσοταραχής γύρισε στη Μυτιλήνη, έγινε έρευνα επί τόπου στο πλοίο για τυχόν ευρήματα. Βρέθηκε αίμα, το οποίο όμως αποδείχτηκε ότι ήταν προβάτου. Έτσι οι κατηγοροί στράφηκαν στη βάσανο μαρτύρων. Επρόκειτο για μια συνήθη διαδικασία σε τέτοιες περιπτώσεις. Οι διάδικοι συχνά τόνιζαν την αξία των μαρτύρων και των βασάνων, που γίνονταν στην περίπτωση των δούλων προκειμένου να ομολογήσουν. Οι καταθέσεις των μαρτύρων γίνονταν δεκτές χωρίς περιορισμό, εκτός από την περίπτωση της ελαττωμένης νομικής προσωπικότητας. Από τη διαδικασία της μαρτυρίας εξαιρούνταν οι γυναίκες και οι δούλοι, εκτός από τις περιπτώσεις ανθρωποκτονίας. Οι μαρτυρίες των δούλων αποκτούσαν αξία για το δικαστήριο μόνο αν προηγούνταν βασανιστήρια. Και για να καταθέσουν έπρεπε να προηγηθεί η συγκατάθεση του κυρίου του με εξώδικη πράξη, την *πρόσκληση*.¹⁰⁷

Στην εξεταζόμενη υπόθεση οι κατηγοροί ανέκριναν διάφορους μάρτυρες. Ο ελεύθερος που ανακρίθηκε αμέσως, αρνήθηκε την ενοχή του Ευξίθεου. Ο δούλος αρχικά αρνήθηκε και αυτός· όταν όμως οι κατηγοροί του υποσχέθηκαν την ελευθερία του, ομολόγησε αυτά που ήθελαν. Αντί όμως να του χαρίσουν την ελευθερία του τον σκότωσαν παράνομα, αφού τον έβαλαν να ομολογήσει ότι ήταν συνένοχος. Πριν από το θάνατό του ο δούλος διέψευσε την ομολογία που είχε κάνει πριν βασανισθεί στον

---

106 Gagarin (2002), 153, Gagarin (1997), 189-191

107 Gagarin (2011), 222, 231, Biscardi (2004), 422-423

τροχό. Θεωρεί συνεπώς ο Ευξίθεος ότι αν το θέμα εξετασθεί από την πλευρά των πιθανοτήτων η τελευταία μαρτυρία του δούλου φαίνεται πιο αληθινή: «εἰ μὲν γὰρ ἐκ τοῦ εἰκότος ἐξετασθῆναι δεῖ τὸ πρᾶγμα, οἱ ὕστεροι λόγοι ἀληθέστεροι φαίνονται». Διότι με την ελπίδα της απελευθέρωσης και το φόβο του τροχού ο δούλος αρχικά ομολόγησε ψευδώς, όταν όμως συνειδητοποίησε ότι επρόκειτο να τον θανατώσουν, είπε την αλήθεια. Επίσης ὑποπτη τη συμπεριφορά των κατηγορών του καθιστά το γεγονός ότι έσπευσαν να εξαφανίσουν τον δούλο πριν επιστρέψει ο Ευξίθεος, φοβούμενοι κατά πάσα πιθανότητα τον εκ νέου βασανισμό του δούλου από τον ίδιο τον Ευξίθεο και την αποκάλυψη της αλήθειας. Είναι λοιπόν εύλογο (εἰκός) να υποθέσει κανείς ότι τα κίνητρα των κατηγορών είναι πονηρά και ότι τα ίδια τα γεγονότα και η ακολουθία τους αποδεικνύουν κατά τρόπο εύλογο την αθωότητα του Ευξίθεου.

Παρακολουθώντας τη μέχρι τώρα απολογία του Ευξίθεου, διαπιστώνουμε ότι ο Αντιφώντας ξεκίνησε παραθέτοντας περιληπτικά την ιστορία των κατηγορών χωρίς να αναφέρει από την αρχή την ύπαρξη του δούλου, ο οποίος στην ουσία ήταν και η μοναδική πηγή των πληροφοριών τους. Ωστόσο αυτοί δεν μπορούν να εξηγήσουν την εξαφάνιση του Ηρώδη. Στη συνέχεια (§ 28) ανακαλεί ότι οι κατήγοροι ισχυρίστηκαν ότι ο Ηρώδης πετάχτηκε στη θάλασσα χωρίς να έχουν ούτε γι' αυτό στοιχεία. Τονίζοντας την έλλειψη στοιχείων και μη αναφέροντας ακόμη το δούλο ως βασικό μάρτυρα, ο Ευξίθεος δίνει την εντύπωση ότι η ιστορία των κατηγορών του δε βασίζεται σε καμιά μαρτυρία και είναι εξ ολοκλήρου κατασκευασμένη. Μόνο στην παράγραφο 30 αναφέρει τον δούλο για πρώτη φορά και οτιδήποτε λέει γι' αυτόν στοχεύει στο να παρουσιάσει την κατάθεσή του ως εντελώς αναξιόπιστη. Με αυτήν την τακτική επιδιώκει να αποδυναμώσει το κατηγορητήριο¹⁰⁸.

Στις επόμενες τρεις παραγράφους (43-45) συνεχίζεται η χρήση του εικότος. Ο Ευξίθεος επιχειρηματολογεί εναντίον της αβάσιμης μαρτυρίας του δούλου και επανέρχεται στους ισχυρισμούς των κατηγορών. Από αυτήν την άποψη επανέρχεται σε αυτά που είχε πει στις παραγράφους 25-28 περί των γεγονότων της μοιραίας νύχτας. Στηρίζει την επιχειρηματολογία του στο γεγονός ότι εάν τα πράγματα έγιναν με τον τρόπο που ισχυρίζονται οι κατήγοροι, κάποιοι μάρτυρες ήταν φυσικό να υπάρχουν που θα είχαν ακούσει κάποιο θόρυβο, ή κάποια ίχνη αίματος. Από τη στιγμή που στην πραγματικότητα τίποτα απ' αυτά δεν υπάρχει, δηλαδή ούτε αυτόπτες ή αυτήκοοι μάρτυρες, ούτε αποδεικτικά στοιχεία, η μαρτυρία του δούλου είναι εντελώς αβάσιμη. Φυσικά, σε αυτόν τον ισχυρισμό του οι κατήγοροι θα είχαν πολλές ενστάσεις, τις οποίες βέβαια δεν μπορούμε να διαβάσουμε, αλλά μόνο να μαντέψουμε. Οπωσδήποτε ο Ευξίθεος χρειαζόταν τη βοήθεια κάποιου άλλου για να εξαφανίσει το πτώμα. Το γεγονός ότι κανείς δεν άκουσε το παραμικρό πιθανότατα οφείλεται στο γεγονός ότι εκείνο το βράδυ όλοι στο πλοίο έπιναν και ίσως γι' αυτό δεν άκουσαν τίποτα. Τέλος, η θαλασσοταραχή ήταν αναμενόμενο να καλύψει κάθε άλλο θόρυβο και να ξεπλύνει κάθε ίχνος αίματος.

---

108 Gagarin (2002), 156-157

Στις παραγράφους 46-52 συνεχίζεται η αναφορά στις συνθήκες της ανάκρισης των δύο μαρτύρων. Ο Ευξίθεος επαναλαμβάνει ότι ο σκλάβος δε θα έπρεπε να είχε θανατωθεί, επανέρχεται στις αντιφάσεις της κατάθεσης του δούλου πριν και μετά τη βάσανο, χωρίς όμως να δίνει περαιτέρω λεπτομέρειες. Θεωρεί την κατάθεση του ελεύθερου τη μόνη αξιόπιστη καθώς δεν εκβιάστηκε ούτε δωροδοκήθηκε. Τέλος αναφέρεται και στο σημείωμα προς τον Λύκινο που παρουσίασαν οι κατηγοροί (53-56). Αρχικά υποδεικνύει ότι και αυτό ήταν κατασκευασμένο, αφού δεν είχε η μεταφορά του από τον ίδιο κάποια χρησιμότητα, αντιθέτως αποτελούσε ενοχοποιητικό στοιχείο τέτοιο, που ένας ένοχος θα φρόντιζε να εξαφανίσει, όπως θα έκανε και με τους μάρτυρες. Έπειτα αποκαλύπτει την αντίφαση που υπάρχει ανάμεσα στο σημείωμα, το οποίο φανέρωνε τον Ευξίθεο ως δολοφόνο του Ηρώδη, και στην κατάθεση του δούλου, ο οποίος ομολόγησε ότι ο ίδιος διέπραξε το φόνο. Όλα δείχνουν, συνεπώς, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του Ευξίθεου ότι το σημείωμα κατασκευάστηκε από τους κατηγορούς για να τον ενοχοποιήσουν. Επιχειρώντας να αξιολογήσουμε και αυτό το επιχείρημα του εικότος του Ευξίθεου, παρατηρούμε ότι στην περίπτωση που αληθεύουν αυτά που καταθέτει ο Ευξίθεος σχετικά με αυτό, πρόκειται για ένα αρκετά ισχυρό επιχείρημα, αφού όπως σημειώνει, δεν υπάρχει κανένας εμφανής λόγος για τον οποίο θα έπρεπε μέσω του σημειώματος να δώσει πληροφορίες, τις οποίες θα μπορούσε να μεταφέρει με πολύ λιγότερο κίνδυνο προφορικά. Προφανώς όμως υπάρχουν λεπτομέρειες σχετικά με το σημείωμα που δεν μας δίνει ο Ευξίθεος, και η επιμονή του στις αντιφάσεις που περιέχει το σημείωμα μάλλον αποτελεί ένδειξη έλλειψης επιχειρημάτων¹⁰⁹.

3.7. Το κίνητρο

Οι επόμενες παράγραφοι της πίστωσης (57-63) είναι εστιασμένες στη ουσία της υπόθεσης και συγκεκριμένα στην έλλειψη κινήτρου για το Ευξίθεο στη διάπραξη του φόνου. Τόσο ο ίδιος όσο και ο αθηναίος κληρούχος Λύκινος δεν είχαν κανένα λόγο να επιδιώκουν την εξόντωση του Ηρώδη. Διότι κανένα από τα συνήθη κίνητρα τέτοιων φονικών πράξεων δε ισχύει στην προκείμενη περίπτωση· ούτε έχθρα είχαν με το θύμα, ούτε βρίσκονταν σε νόμιμη άμυνα εξαιτίας του φόβου ότι κινδυνεύουν με κάποιο τρόπο από το θύμα, ούτε τέλος ο Ηρώδης είχε τόσα χρήματα στα οποία θα μπορούσαν να αποβλέπουν. Ο Ευξίθεος, εύπορος αθηναίος πολίτης ο ίδιος δεν είχε τίποτα στον οικονομικό τομέα να κερδίσει από το φόνο του Ηρώδη. Ούτε ακόμα θα μπορούσε να κάνει μια τέτοια πράξη ως εκδούλευση στον Λύκινο, διότι ούτε φίλος του είναι ο Λύκινος, ούτε πλούσιος να του προσφέρει κάποια αμοιβή για μια τέτοια πράξη. Ο Ευξίθεος καλεί και πάλι μάρτυρες να επιβεβαιώσουν τους ισχυρισμούς του¹¹⁰.

Στη συνέχεια (64-73), θεωρεί το γεγονός ότι ο ίδιος δεν καταβάλει καμιά προσπάθεια να υποδείξει κάποιο δολοφόνο στη θέση του, απόδειξη της αθωότητας

---

109 Gagarin (1997), 202

110 Ανδρουτσόπουλος (1973), 21-23, Gagarin (2002), 158

τόσο της δικής του όσο και του Λύκινου. Ξεκινά από το αμφισβητούμενο αξίωμα ότι όποιος είναι ένοχος οργανώνει καλά την απολογία του έχοντας σε κάθε περίπτωση να κατασκευάσει υποθέσεις περί του ποιος κατά τη γνώμη του είναι ο πραγματικός ένοχος. Επιμένει ότι ο ίδιος δε γνωρίζει ποιος σκότωσε τον Ηρώδη. Αυτή η άρνηση του Ευξίθεου να διατυπώσει υποθέσεις για άλλους πιθανούς δολοφόνους ή τουλάχιστον άλλα σενάρια, όπως για παράδειγμα του τυχαίου πνιγμού λόγω μεθυσιού, έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον των μελετητών, οι οποίοι έχουν διατυπώσει πολλές απόψεις για τον λόγο αυτής της άρνησης. Μια πιθανή αιτία θα μπορούσε πολύ απλά να είναι η πεποίθηση του Αντιφώντα ότι μάλλον η τακτική της υπόδειξης άλλων εκδοχών ή υπόπτων δε θα προκαλούσε την αναγκαία αμφιβολία στο μυαλό των δικαστών και ως εκ τούτου θα αποδυνάμωνε την βασική του επιχειρηματολογία ότι δηλαδή οι κατηγοροί δεν πρέπει να τον καταδικάσουν εάν δεν είναι εντελώς βέβαιοι για την ενοχή του (αθώωση λόγω αμφιβολιών). Ωστόσο εξακολουθεί να δημιουργεί προβληματισμό το γεγονός ότι δεν προτείνει κάποιο εναλλακτικό σενάριο του φόνου, αντιθέτως αφιερώνει τρεις ολόκληρες παραγράφους (5,64-66) στο να δηλώνει ότι δε θα προβεί σε τέτοιου είδους εικασίες. Δε θα περίμενε κανείς να περιγράψει με λεπτομέρειες πώς κατά την άποψή του πέθανε ο Ηρώδης, αλλά θα μπορούσε τουλάχιστον να αναφερθεί, για παράδειγμα, στο μεθύσι του Ηρώδη ή σε άλλους παράγοντες που οδήγησαν σε πνιγμό σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο ίδιος δεν εγκατέλειψε το πλοίο την επίμαχη νύκτα¹¹¹.

Όμως ο Αντιφώντας δεν το κάνει αυτό, αντίθετα προβαίνει στην παράθεση τριών ιστορικών παραδειγμάτων (5, 67-71) προκειμένου να ενισχύσει τον ισχυρισμό του, που άλλωστε αποτελεί και μια γενικά παραδεκτή αλήθεια και της σύγχρονης δικονομίας, ότι δηλαδή οι δικαστές δεν μπορούν να καταδικάσουν κάποιον σε τέτοιες σοβαρές υποθέσεις εάν δεν είναι εντελώς βέβαιοι για την ενοχή του. Το πρώτο παράδειγμα αφορά στη δολοφονία του πολιτικού μεταρρυθμιστή Εφιάλτη, του οποίου οι δολοφόνοι παρέμειναν άγνωστοι, ενώ δεν προσπάθησαν καν να εξαφανίσουν το πτώμα του. Ακολουθώντας ο Ευξίθεος απορεί πώς είναι δυνατόν, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς των κατηγορών, ενώ δεν προσέλαβε κάποιον βοηθό στο συνωμοτικό σχέδιο της δολοφονίας του Ηρώδη, να το κάνει κατά την εξαφάνιση του πτώματος. Το δεύτερο παράδειγμα αφορά την περίπτωση ενός δωδεκαετή δούλου, ο οποίος αποπειράθηκε να σφάζει τον αφέντη του και υποδεικνύει ότι το νεαρό της ηλικίας του δράστη θα μπορούσε να παραπλανήσει τη δικαιοσύνη. Το τελευταίο παράδειγμα αφορά μια συγκλονιστική περίπτωση δικαστικής πλάνης και θανατώσεως των Ελληνοταμιών, οι οποίοι καταδικάστηκαν για κατάχρηση δημοσίων χρημάτων. Όταν όμως αποκαλύφθηκε η αλήθεια για τα χρήματα και αποδείχθηκε περίτρανα ότι ήταν αθώοι, είχαν οδηγηθεί στο θάνατο όλοι οι Ελληνοταμίες εκτός από έναν.

Με τα παραπάνω παραδείγματα ο Ευξίθεος προσπαθεί να αποδείξει ότι στις περιπτώσεις που ο δράστης ενός εγκλήματος είναι άγνωστος, είναι πολύ εύκολο το

---

111 Gagarin (1997), 211-212

δικαστήριο να οδηγηθεί σε πλάνη. Είναι καλύτερο λοιπόν οι δικαστές να βγάλουν αθωωτική απόφαση υπέρ του, ανακόπτοντας την εμπαθή επιθυμία των κατηγορών του να τον καταστρέψουν. Τους συμβουλεύει να μην οδηγηθούν σε μια γρήγορη απόφαση χωρίς ευθυκρισία, καθώς σε αυτές τις υποθέσεις ο χρόνος είναι εκείνος που εντέλει αποκαλύπτει την αλήθεια. Πόσο περισσότερο μάλλον στη δική του περίπτωση που υπάρχει δυνατότητα επανεξέτασης σε μια δεύτερη δίκη.

3. 8. Η συμμετοχή του πατέρα του Ευξίθεου στην αποστασία της Μυτιλήνης (74-80)

Το γεγονός ότι ο Ευξίθεος κατάγεται από τη Μυτιλήνη, δεδομένου ότι έχει προηγηθεί η αποστασία του νησιού από την αθηναϊκή συμμαχία (427 π.Χ.), δημιουργεί από μόνο του ένα βαρύ κλίμα κατά τη δίκη του στην Αθήνα. Ακόμα περισσότερο επιβαρυντικός παράγοντας είναι η συμμετοχή του πατέρα του στην επανάσταση εναντίον των Αθηναίων. Οι κατήγοροι προφανώς είχαν αναφερθεί και σε αυτό το γεγονός και είναι βέβαιο ότι πολλοί δικαστές θυμούνταν τα γεγονότα της αποστασίας περίπου μια δεκαετία πριν. Γι' αυτόν τον λόγο ο Ευξίθεος αισθάνεται την ανάγκη να υποβαθμίσει το ρόλο του πατέρα του στα γεγονότα, ώστε να αμβλύνει τις εντυπώσεις. Μολονότι ο κατηγορούμενος λόγω ηλικίας δεν είναι σε θέση να γνωρίζει με λεπτομέρειες τις πράξεις του πατέρα του στο παρελθόν, αποφασίζει όμως να αναφερθεί σε αυτά από αγάπη προς τον πατέρα και κυρίως λόγω του κινδύνου που αντιμετωπίζει. Τον παρουσιάζει λοιπόν ως έναν έντιμο άνθρωπο που σέβεται τους νόμους και κατά βάθος τρέφει φιλοαθηναϊκά συναισθήματα αλλά μισεί τους συκοφάντες που λυμαίνονταν την αθηναϊκή δημοκρατία. Ο Ευξίθεος στρέφεται εναντίον του ήθους των κατηγορών του, οι οποίοι τον βάζουν στη θέση να απολογείται για γεγονότα που ο ίδιος δεν είναι υπεύθυνος. Και ουσιαστικά αποκαλεί τους ίδιους συκοφάντες, χαρακτηρισμός που επιφέρει πλήγμα στην αξιοπιστία τους.

Σε μια σύντομη αναδρομή στα γεγονότα της αποστασίας της Μυτιλήνης παρουσιάζει τον πατέρα του ως θύμα της γενικότερης πολιτικής κατάστασης. Παρά τα αδιάκοπα φιλοαθηναϊκά του συναισθήματα, αναγκάστηκε και εκείνος να διαπράξει αυτό το κοινό πολιτικό ολίσθημα. Δεν μπορούσε εκείνη την εποχή να εγκαταλείψει τη Μυτιλήνη λόγω των οικογενειακών και περιουσιακών του υποχρεώσεων συνεπώς ήταν υποχρεωμένος να καταπνίξει τη συμπάθειά του προς τους Αθηναίους. Η συμμετοχή του στο πραξικόπημα ήταν αναπόφευκτη, αλλά δεν είχε καμιά ανάμειξη στο σχεδιασμό του, αφού δε θεωρήθηκε ότι ανήκει στους πρωταίτιους. Αντίθετα έκτοτε ζει ειρηνικά στη Μυτιλήνη χωρίς να δώσει καμιά αφορμή εκπληρώνοντας τακτικά όλες τις υποχρεώσεις του τόσο απέναντι στην πόλη του όσο και απέναντι στην Αθήνα¹¹².

Το κομμάτι του υπερασπιστικού λόγου του Ευξίθεου για τον πατέρα του φαίνεται να αποτελεί αυτόνομο κομμάτι της απολογίας του. Προφανώς είχε πληροφορίες ότι οι κατήγοροι θα έθιγαν το συγκεκριμένο θέμα. Στην περίπτωση

---

112 Gagarin (1997), 211-214, Ανδρουτσόπουλος (1973), 28-32

όμως που αποφάσιζαν να μην το συμπεριλάβουν στο κατηγορητήριό τους, έπρεπε να έχει τη δυνατότητα να το αφαιρέσει έστω και την τελευταία στιγμή¹¹³.

3. 9. Θεϊκά σημάδια

Στις επόμενες παραγράφους 81-84 ο Ευξίθεος, αφού εξάντλησε την επιχειρηματολογία του γύρω από τα ανθρώπινα, προσθέτει ένα ακόμη επιχείρημα που αφορά στα θεϊκά σημάδια. Επικαλούμενος το θρησκευτικό συναίσθημα των δικαστών αναφέρεται στην απουσία κάποιου θεϊκού σημαδιού αποδοκιμασίας προς τον ίδιο. Οι Αθηναίοι έδιναν μεγάλη σημασία σε ορισμένα θεόσταλτα, όπως πίστευαν σημάδια, μέσω των οποίων οι θεοί έδειχναν την αποδοκιμασία τους ή την επιδοκιμασία τους για τις πράξεις των ανθρώπων. Όταν λοιπόν ο μισασμένος από το φόνο κάποιου ανθρώπου συναναστρέφεται τους συνανθρώπους του συμβαίνουν διάφορες καταστροφές εξαιτίας του μιάσματος. Αντιθέτως στην περίπτωση του Ευξίθεου, όποτε συνταξίδευσε με άλλους ή συμμετείχε σε θυσίες, ουδέποτε συνέβη κάτι κακό. Συνεπώς, δεν είναι μισασμένος και γι' αυτό πρέπει να αθωωθεί.

Το επιχείρημα στο σημερινό αναγνώστη μπορεί να φαντάζει απλοϊκό και αφελές, αλλά για το θεοκρατικό πνεύμα που κυριαρχούσε στη νομοθεσία, και μάλιστα τη φονική, στον αρχαίο κόσμο, η απόδειξη αυτή παίρνει πολύ σπουδαία θέση. Ανάλογα με τη σχέση τους με το θείο, κάποιοι από τους δικαστές θα επηρεάζονταν στην απόφασή τους, ενώ κάποιοι άλλοι θα έμεναν εντελώς ανεπηρέαστοι· ακόμα και σε αυτήν όμως την περίπτωση, το επιχείρημα των θεϊκών σημαδιών δε θα μπορούσε να βλάψει την αξιοπιστία και την αποτελεσματικότητα που είχαν επάνω τους τα λοιπά επιχειρήματα¹¹⁴.

8. 10. Επίλογος (85-96)

Στον μακροσκελή επίλογο ο Ευξίθεος επικεντρώνεται σε δύο σημεία: επανέρχεται στο θέμα του είδους της δίκης που επέλεξαν οι κατηγοροί για να τον καταδικάσουν και ζητά την αθώωσή του σε αυτήν τη δίκη δίνοντας τη δυνατότητα να κριθεί το θέμα της ανθρωποκτονίας σε μια κατάλληλη δίκη φόνου. Αρχικά ο απολογούμενος επισείει στους δικαστές τις βαρύτερες ηθικές τους ευθύνες σχετικά με την απόφαση που θα λάβουν, αφού αυτή είναι που θα καθορίσει αμετάκλητα το μέλλον και όχι οι κατηγορίες των μηνυτών του. Υπογραμμίζει ότι σωστή και δίκαια απόφαση θα αποτελέσει η αθώωσή του από τους δικαστές, αφού πρόκειται να ακολουθήσει και άλλη καταλληλότερη δίκη. Ενώ, αν τώρα εξοντωθεί, δε θα υπάρξει στο μέλλον μια νηφαλιότερη σκέψη και απόφαση.

Οι τελευταίες παράγραφοι του λόγου βρίθουν γνωμικών διότι ο Αντιφώντας επιδιώκει να αφήσει βαθιά επίδραση στο ακροατήριό του. Ο ρήτορας έχει προφανώς

---

113 Gagarin (1997), 211

114 Ανδρουτσόπουλος (1973), 32-33, Gagarin (1997), 214-215

συνειδητοποιήσει ότι περισσότερο απ' όλες τις δικανικές αποδείξεις ζυγίζει ένα σοφό ρητό που κατορθώνει ο δικηγόρος να μεταχειριστεί έντεχνα υπέρ του πελάτη του. Τονίζει λοιπόν ότι μια εσφαλμένη αθωωτική απόφαση είναι προτιμότερη από μια άδικη καταδίκη. Διότι μια ανεπανόρθωτη πλανημένη δικαστική απόφαση εγείρει τύψεις συνειδήσεως στους δικαστές, διότι η καταδίκη ενός αθώου ισοδυναμεί με δολοφονία. Ο γνωμικός λόγος του τέλους φέρνει τους δικαστές προ των ευθυνών τους και τους υποδεικνύει να αθώωσουν τον Ευξίθεο σε αυτήν τη δίκη, δίνοντας το χρόνο για μια περισσότερο κατάλληλη για την περίπτωση του δίκη φόνου. Ο ρήτορας δίνει διέξοδο σε όσους δικαστές αμφιβάλλουν για την ενοχή του κατηγορουμένου να έχουν τη δυνατότητα να «ξαναδούν» αργότερα την υπόθεσή του και να τον κρίνουν σε μια δίκη για ανθρωποκτονία, ακολουθώντας όλη την προβλεπόμενη διαδικασία που περιλαμβάνει την κανονική ορκωμοσία των δικαστών. Η απόφαση από αυτή τη δίκη θα γίνει απόλυτα σεβαστή από τον κατηγορούμενο. Στην παρούσα δίκη όμως της απαγωγής ζητά την αθώωσή του· η τελευταία φράση του είναι η παράκληση «αθώωστε με»¹¹⁵.

3. 11. Αποτίμηση του λόγου

- Ο λόγος του Αντιφώντα «Περί του Ηρώδου φόνου» είναι ο χαρακτηριστικότερος και τελειότερος τεχνικά λόγος του. Πέρα από την υφολογικά χαρακτηριστικά του (τέλεια επεξεργασμένο προοίμιο, χρήση ρητορικών σχημάτων κατ' επίδραση του Γοργία) πρόκειται για ένα έργο με πολύ δυνατή επιχειρηματολογία, που διατρέχει όλο το λόγο, αφού επιχειρήματα υπάρχουν ακόμα και στο προοίμιο ή τη διήγηση.

- Στην επιχειρηματολογία του ο Ευξίθεος κάνει χρήση του εικότος σε μεγάλη έκταση ήδη από τη διήγηση και σε σχέση με τα γεγονότα της επίμαχης δίκης (5, 25-28). Διακόπτει για να αναφερθεί στην ανάκριση των δύο μαρτύρων και εν συνεχεία επιστρέφει σε άλλα εικόνες-επιχειρήματα (5,43) για να αναφερθεί ξανά στο θέμα της ανάκρισης των μαρτύρων. Ο Ευξίθεος επανέρχεται και επαναλαμβάνει ή προσθέτει νέα επιχειρήματα. Σε κάποιες περιπτώσεις υπάρχουν μικρές αντιφάσεις που όμως δεν γίνονται αντιληπτές. Ακολουθούν αναφορά στο σημείωμα στον Λύκινο, το κίνητρο του φόνου, τη συμμετοχή του πατέρα του στην αποστασία της Μυτιλήνης και στα θεϊκά σημάδια.

- Ο Ευξίθεος, πέρα από τα εικότα, προβάλλει το ήθος του ίδιου σε αντίθεση με τον χαρακτήρα των κατηγορών του. Παρουσιάζει τον εαυτό του ως έναν άνθρωπο που σύρεται σε μια άδικη δίκη για έναν φόνο που δεν διέπραξε. Είναι θύμα των κατασκευασμένων κατηγοριών, αφού είναι ένας άνθρωπος ευσεβής που ποτέ η συναναστροφή του με τους συναθρώπους του δεν προκάλεσε προβλήματα σε αυτούς. Αυτό είναι τρανή απόδειξη της αθωότητάς του για το φόνο. Από την άλλη μεριά επιτίθεται στο ήθος των αντιπάλων του, χαρακτηρίζοντάς τους κοινούς συκοφάντες, αφού δε δίστασαν να κατηγορήσουν έναν αθώο άνθρωπο.

---

115 Gagarin (1997), 216-220, Ανδρουτσόπουλος (1973), 33-36

- Στόχος του κατηγορούμενου καθ' υπόδειξη του Αντιφώντα είναι να προκαλέσει συγκεκριμένα συναισθήματα στους δικαστές: τη συμπάθεια για τον ίδιο και την απαξίωση των κατηγορών του.
- Στην προσπάθειά του να αποδείξει την αθωότητά του ο Ευξίθεος επαινεί τους αθηναϊκούς νόμους. Αυτό γίνεται σε μεγάλες παρεκβάσεις μέσα στο λόγο (5, 14 και 5, 87-89) που είναι οργανικά ενταγμένες σε αυτόν
- Ο «Περί του Ηρώδου φόνος» είναι ένας δυνατός λόγος από την άποψη της πειστικότητας και της αποτελεσματικότητας. Βέβαια δεν υπάρχει κάποια μαρτυρία από την αρχαιότητα αν αθώθηκε ή καταδικάστηκε ο κατηγορούμενος. Το σίγουρο είναι ότι θα επηρέασε ευνοϊκά τους δικαστές υπέρ του Ευξίθεου. Γι' αυτό ο λόγος θαυμάστηκε από σύγχρονους και μεταγενέστερους και έφτασε σε εμάς ακέραιος.
- Τέλος, η αξία του λόγου δεν εξαντλείται στο δικανικό αποτέλεσμα. Αντλούμε επίσης πληροφορίες για την ποινική νομοθεσία του καιρού του. Έτσι μαθαίνουμε για ποιο λόγο οι φονικές δίκες γίνονταν στην ύπαιθρο, ότι οι αντίδικοι στη δίκη φόνου δεσμεύονταν να πάθουν συμφορές εάν δεν έλεγαν την αλήθεια, ότι ορκίζονταν αγγίζοντας τα σφάγια, ότι οι υπόδικοι σε δίκη φόνου είχαν το δικαίωμα επιλογής μεταξύ της καταδίκης και της αυτοεξορίας, κ.α. Έτσι ο λόγος αυτός αποτελεί σημαντικό ντοκουμέντο για την ιστορία του ποινικού δικαίου¹¹⁶.

4. Περί του Χορευτού

Το 419 π.Χ. ένας πλούσιος Αθηναίος ορίστηκε χορηγός για διθυραμβικό χορό παιδών που θα συμμετείχε στα Θαργήλια. Στη διάρκεια των δοκιμών που γίνονταν στο σπίτι του χορηγού ένα από τα αγόρια του χορού πέθανε όταν του έδωσαν να πιει κάτι (φάρμακον) για να φτιάξει η φωνή του σύμφωνα με την αρχαία υπόθεση του έργου. Ο πατέρας του νεκρού χορευτή έκανε μήνυση στον χορηγό, ο οποίος όμως απουσίαζε την κρίσιμη ημέρα του θανάτου του νεαρού χορευτή. Τον θεωρούσε υπεύθυνο για τον θάνατο χωρίς ωστόσο να του καταλογίζει πρόθεση, *βούλευσιν* άνευ προθέσεως κατά την αρχαία ορολογία. Ο όρος *βούλευσις* χρησιμοποιούνταν ευρέως στο αθηναϊκό νομικό σύστημα για να δηλώσει την ηθική αυτουργία και απαντάται στις περιπτώσεις ανθρωποκτονίας με ή χωρίς πρόθεση.¹¹⁷ Ο χορηγός απολογούμενος αρνείται την ενοχή που του αποδίδεται. Σύμφωνα πάντα με την υπόθεση¹¹⁸ που προτίθεται του λόγου, η υπόθεση είναι στοχασμός, διότι το έγκλημα δεν είναι προφανές και το μόνο σημείο στο οποίο βασίζει την κατηγορία του ο ενάγων είναι το γεγονός ότι οι νέοι γυμνάζονταν στο σπίτι του χορηγού όταν επήλθε ο θάνατος του χορευτή. Αυτό δεν αποτελεί απόδειξη ενοχής αλλά δημιουργεί εύλογη

---

116 Gagarin (1997), 176-177

117 Carey (1997), 36

118 Ό.π., 63

υποψία¹¹⁹.

Ας εστιάσουμε όμως στο ιστορικό της δίκης, διότι η γνώση των συνθηκών κάτω από τις οποίες αυτή διεξήχθη βοηθά την κατανόηση της υπόθεσης και δίνει απάντηση σε προβλήματα που ανακύπτουν. Το αξιοσημείωτο σχετικά με τη συγκεκριμένη υπόθεση είναι το γεγονός ότι η καταγγελία καθυστέρησε να γίνει από τους συγγενείς του θύματος εναντίον του χορηγού. Τις πρώτες ημέρες μετά τον Θάνατο του Διοδότου (είναι το όνομα του νεκρού νεαρού χορευτή) οι μετέπειτα κατηγοροί του δεν θεώρησαν υπεύθυνο τον χορηγό αλλά τον κατήγγειλαν αργότερα, ύστερα από παρότρυνση των πολιτικών του αντιπάλων. Αυτά τα εξηγεί ο χορηγός στο δεύτερο μέρος της απολογίας του από την §34 κ.ε. Ο πλούσιος χορηγός που είχε ολιγαρχικές πεποιθήσεις είχε καταγγείλει τους ιδεολογικούς του αντιπάλους, Αριστίωνα, Φιλίνο και Αμπελίνο για κατάχρηση δημοσίου χρήματος. Στο διάστημα μέχρι να εκδικαστεί αυτή η υπόθεση κατάχρησης συνέβη ο άτυχος θάνατος του Διοδότου στο σπίτι του συγκεκριμένου χορηγού. Τα περαιτέρω ήταν για τους αντιδίκους του μονόδρομος: πλήρωσαν τους συγγενείς του θύματος, κατά τους ισχυρισμούς του χορηγού, και αυτή κατήγγειλαν τον χορηγό για φόνο στον βασιλέα. Επειδή όμως η θητεία του συγκεκριμένου αξιωματούχου έληγε σε δύο μήνες και απαιτούνταν τρεις μήνες για την προανάκριση και ένας μήνας για την εισαγωγή της δίκης, ο βασιλεύς δεν δέχτηκε την μήνυση. Εξάλλου δεν είχε τη δυνατότητα να μεταφέρει την υπόθεση στον επόμενο υπεύθυνο αξιωματούχο. Δεν θεωρείται όμως απίθανο να απέρριψε την κατηγορία λόγω φιλικής σχέσης με τον χορηγό, σύμφωνα με την άποψη των κατηγορών.¹²⁰

Κατόπιν οι συγγενείς του Διοδότου συμφιλώθηκαν με τον χορηγό και εμφανίστηκαν δημόσια μαζί του και για πενήντα ημέρες από την αρχή της θητείας του νέου χορηγού δεν του άσκησαν μήνυση. Εντωμεταξύ ο χορηγός υποβάλλει νέα μήνυση κατά των ποριστών. Αυτοί ακολούθησαν την ίδια τακτική με τους προηγούμενους αντιδίκους του χορηγού. Προκειμένου να αποφύγουν την βέβαιη δική τους καταδίκη πλήρωσαν και αυτοί τους συγγενείς του νεκρού να καταγγείλουν πάλι στον νέο βασιλιά τον χορηγό. Ο βασιλιάς δέχτηκε αυτή τη φορά την μήνυση καθώς είχε το χρόνο να κινήσει τις προβλεπόμενες διαδικασίες. Έτσι, ο χορηγός εκφωνεί τον συγκεκριμένο λόγο υπεράσπισής του¹²¹.

Σύμφωνα λοιπόν με τις πληροφορίες που δίνει ο ίδιος ο χορηγός στην υπεράσπισή του, η συγκεκριμένη δίκη δεν είναι αποτέλεσμα της αυθόρμητης κινητοποίησης των συγγενών του νεκρού, αλλά το αποτέλεσμα της δολοπλοκίας των πολιτικών του αντιπάλων στην προσπάθειά τους να αποφύγουν τη βέβαιη καταδίκη λόγω των οικονομικών καταχρήσεων για τις οποίες τους είχε ο χορηγός σύρει στα

---

120 Gagarin-MacDowell (1998), 74-75

δικαστήρια. Αυτή η εκδοχή φαντάζει δικαιολογημένη καθώς κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου ήταν συνηθισμένο να οδηγούνται στα δικαστήρια μεταξύ τους οι δημοκρατικοί και οι ολιγαρχικοί λόγω των ιδεολογικών και πολιτικών τους διαφορών.

Ο ίδιος ο χορηγός μας λέει στο εδάφιο 16 ότι οι αντίδικοι κατέθεσαν ενόρκως (*διωμόσαντο*) ότι σκότωσε τον Διόδοτο *βουλεύσαντα τὸν Θάνατον*, ενώ ο ίδιος ισχυρίζεται ότι δεν τον σκότωσε με το χέρι του ούτε με το να τον υποκινήσει: *ἐγὼ δὲ μὴ ἀποκτεῖναι, μήτε χειρὶ ἀράμενος μήτε βουλεύσας*. Προσθέτει επίσης στο 19 ότι οι ίδιοι οι κατηγοροί ομολογούν ότι ο θάνατος του παιδιού επήλθε χωρίς προμελέτη και χωρίς καμιά μηχανορραφία: *αὐτοὶ οἱ κατηγοροὶ ὁμολογοῦσι μὴ ἐκ προνοίας μηδ' ἐκ παρασκευῆς γενέσθαι τὸν θάνατον τῷ παιδί*. Σύμφωνα με αυτά έχει προκύψει ένας προβληματισμός γύρω από το είδος της δίκης, που διεξήχθη. Σε μια πρώτη ανάγνωση προμελέτη (*βουλεύσας*) και φόνος ακουσίος δεν μπορούν να συμβιβαστούν, αφού πρόκειται για δύο έννοιες αντιφατικές. Παράλληλα, το απροσδιόριστο είδος της δίκης δημιουργεί σύγχυση και στον προσδιορισμό του είδους του δικαστηρίου που ανέλαβε την εκδίκαση της υπόθεσης. Από αυτήν την άποψη ο λόγος παρουσιάζει ομοιότητα με τον λόγο του Αντιφώντα *Κατὰ τῆς Φαρμακείας Μητρῖας*. Πρόκειται για δίκη φαρμάκου που εκδικάζεται στον Άρειο Πάγο ή για δίκη φόνου ακουσίου ή βουλεύσεως, οπότε την ανέλαβε επί Παλλαδίω δικαστήριο; Σύμφωνα με την άποψη του Gagarin¹²² το *βουλεύσας* στη συγκεκριμένη περίπτωση θα πρέπει να αναφέρεται στον βαθμό της εμπλοκής ή της ευθύνης που για μας θα έκανε κάποιον δυνάμει ένοχο παραμέλησης. Για τους Gagarin και MacDowel¹²³ η προσπάθεια των κατηγορών να κατηγορήσουν τον χορηγό ως υπεύθυνο για τον Θάνατο του νεαρού χορευτή μπορεί, με μια σύγχρονη αναλογία, να παρομοιαστεί με την προσπάθεια ενός γονιού να κατηγορήσει τον ιδιοκτήτη ενός παιδικού σταθμού για το θάνατο ενός μικρού παιδιού που οφείλεται σε αμέλεια του υπαλλήλου και όχι του ιδιοκτήτη που δεν ήταν καν στον χώρο. Η αλήθεια είναι ότι το αθηναϊκό δίκαιο δεν προέβλεπε την αμέλεια σε φόνο, αλλά ο κανόνας ότι ο φόνος χωρίς πρόθεση πρέπει να τιμωρείται μπορούσε να οδηγήσει σε κατηγορία πολύ κοντά σε αυτό που εμείς σήμερα καλούμε φόνο εξ αμελείας. Αυτό σε συνδυασμό με τον κανόνα ότι ο υποκινητής του φόνου είναι εξίσου ένοχος με τον αυτουργό, έναν κανόνα που αφορούσε μόνο τις ανθρωποκτονίες από πρόθεση, ίσως να έδωσε στους αντίδικους την ευκαιρία να κατηγορήσουν τον χορηγό, παρά το γεγονός ότι αυτός δεν είχε προφανώς καμιά σχέση με τον θάνατο του νεαρού χορευτή.¹²⁴

Ανάλυση του λόγου

Σε αυτό το λόγο ο Αντιφώντας χρησιμοποιεί ισχυρά επιχειρήματα για να

---

122 Gagarin (2002), 140

123 Gagarin-MacDowell (1998), 75

124 Gagarin (2002), 140

αποδείξει την αθωότητά του κατηγορουμένου μπροστά στους δικαστές και να τους κάνει να αναρωτηθούν πως είναι δυνατόν να θεωρείται υπεύθυνος ο χορηγός για τον θάνατο του χορευτή, ενώ είχε φροντίσει με κάθε τρόπο τη διαμονή και την εκπαίδευση των παιδιών του χορού και δεν ήταν καν παρών όταν πέθανε ο Διόδοτος. Ο τρόπος που σκιαγραφεί την προσωπικότητα των αντιπάλων του και ιδιαίτερα του Φιλοκράτη θα δημιουργούσε στους ενόρκους αμφιβολίες αν η υπόθεση αυτή άξιζε να φτάσει στα δικαστήρια.

4. 1. Προοίμιο 1-6

Στον εκτενή πρόλογό του ο ρήτορας ξεκινά με αναφορά στην αθωότητά του, γενικεύοντας όμως τη σημασία του να είναι αθώος ο εμπλεκόμενος σε μια δίκη, όπως αυτός τώρα. Υπογραμμίζει ότι είναι τυχερός και ευλογημένος ο άνθρωπος που στη ζωή του μένει μακριά από τα δικαστήρια. Από την άλλη μεριά θεωρεί φυσικό (τουτο γοῦν ὑπάρχειν) για έναν άνθρωπο να βρεθεί κάποτε στη ζωή του, έστω και χωρίς να το θέλει, στα δικαστήρια. Τότε το πλέον σημαντικό είναι να είναι κανείς βέβαιος για την αθωότητά του, όπως αυτήν την στιγμή ο χορηγός. Με την αντίθεση ανάμεσα στην τύχη και την αδικία, προτιμά ως ηθικότερο το πρώτο, δηλαδή την τύχη, που σύμφωνα με τον κατηγορούμενο έχει οδηγήσει και τον ίδιο αυτήν την στιγμή στο δικαστήριο. Ήδη λοιπόν από την αρχή, ο Αντιφώντας τονίζει την αθωότητα του κατηγορουμένου και αποδίδει στην κακή του τύχη και όχι στην άδικη πράξη του το γεγονός ότι αντιμετωπίζει αυτήν τη δίκη.

Αμέσως μετά επαινεί τους φονικούς νόμους ως τους αρχαιότερους και σταθερότερους(3-6)¹²⁵. Οι νόμοι αυτοί δοκιμασμένοι στον χρόνο και την εμπειρία των ανθρώπων, πρέπει να αποτελέσουν τη βάση για να κριθεί η ορθότητα και η νομιμότητα των ισχυρισμών των κατηγορών. Όπως ήδη έχει αναφερθεί και στην ανάλυση του λόγου Περί του Ηρώδου φόνου, ο έπαινος των φονικών νόμων αποτελεί ηθικό κοινό τόπο και στους δύο λόγους. Αυτό έχει εγείρει στους μελετητές υποψίες περί μεταγενέστερης μεταφοράς των σχετικών χωρίων από τον ένα λόγο στον άλλον, με μεγαλύτερη πιθανότητα να έχουν ενσφηνωθεί από τον Περί του Ηρώδου φόνου στον Περί του Χορευτού (Dorbe) λόγω του κάπως ταραγμένου κειμένου με τις επαναλήψεις και τις παρεμβολές. Ο Δενδρινός θεωρεί ιδιαίτερα ύποπτο το §5 *ἔστι μὲν γὰρ τὰ πλείω τοῖς ἀνθρώποις τοῦ βίου ἐν ταῖς ἐλπίσιν* ως παρεμβολή του αντιγραφένως διότι ενώ αποτελεί μια ωραία αλήθεια για την ελπίδα, ελάχιστα στηρίζεται η παράγραφος στο προηγούμενο *ἐλπίζων*.¹²⁶

Πράγματι, ο νόμος που καθόριζε την ακολουθητέα διαδικασία σε περιπτώσεις ανθρωποκτονίας ήταν ο παλαιότερος νόμος που εξακολουθούσε να ισχύει στην Αθήνα τον τέταρτο αιώνα. Τόσο ο ίδιος ο φονικός νόμος όσο και τα δικαστήρια του

---

125 Ο.π.

Αρείου Πάγου και των Εφετών είχαν συμπληρώσει ως τον τέταρτο αιώνα περισσότερα από διακόσια χρόνια ύπαρξης με μικρές μεταβολές και αντιπροσώπευαν ένα από τα αρχαιότερα και συντηρητικότερα τμήματα του αθηναϊκού νομικού συστήματος. Πρόκειται για τον νόμο του Δράκοντα που δεν είχε αντικατασταθεί από τους νόμους του Σόλωνα και μέρος μόνο της νέας καταγραφής, που έγινε το 409/8 σώζεται σε μια μαρμάρινη στήλη που βρέθηκε το 1843 κατά τη θεμελίωση της Μητρόπολης Αθηνών. Μεγάλο μέρος συνεπώς των νόμων του Δράκοντα έχει χαθεί και καταστραφεί και ως εκ τούτου το παρόν απόσπασμα του λόγου του Αντιφώντα, όπως και άλλα του ίδιου αλλά και του Δημοσθένη αποτελούν πολύτιμες πηγές για την αποκατάσταση του νόμου.¹²⁷

Ειδικά για την ανάγκη εξαγνισμού του ανθρωποκτόνου ένα σχόλιο στους *Νόμους* του Πλάτωνα, στο οποίο ο φιλόσοφος μιλά για την ανάγκη εξαγνισμού του κάθε ανθρωποκτόνου ακόμα και εκείνου που σκότωσε χωρίς τη θέλησή του, λέγεται ότι ο σχετικός κανόνας διατυπώθηκε από το μαντείο των Δελφών¹²⁸. Ως εκ τούτου, φαίνεται ότι πρέπει να αποδοθούν στο Μαντείο των Δελφών και στον Απόλλωνα η καθιέρωση της αρχής της μιαιρότητας των ανθρωποκτόνων και η ρύθμιση του τυπικού του καθαρισμού τους. Με βάση τα παραπάνω ο Biscardi¹²⁹ υποστηρίζει ότι «η νομοθεσία του Δράκοντα και αν ακόμη υπήρξε η πρώτη νομοθετική επέμβαση στο χώρο της ανθρωποκτονίας για την οποία έχουμε ασφαλείς πληροφορίες, πάντως όμως δεν υπήρξε η πρώτη αυταρχική παρέμβαση στον ίδιο χώρο. Προηγήθηκε η κοσμική δραστηριότητα μιας αρχής θρησκευτικού τύπου, της οποίας οι αποφάνσεις είχαν κύρος που υπερέβαινε τη ρύθμιση των επιμέρους πράξεων έτσι ώστε να καταλήγουν να παίρνουν την αξία κατευθυντήριων αρχών - αρχών που άσκησαν επίδραση, κάθε άλλο παρά αμελητέα, πάνω στο σχηματισμό των κανόνων δικαίου του ελληνικού κόσμου και που σχετικά με την ανθρωποκτονία αποτέλεσαν, στην κοσμική ανέλιξή τους, το έδαφος μέσα στο οποίο η νομοθεσία του Δράκοντα βύθισε τις ρίζες της αναζητώντας την ιδεολογική θεμελίωσή της».

Τι ήταν εκείνο όμως που προέβλεπε αυτός ο αρχαιότατος νόμος σε περιπτώσεις ανθρωποκτονίας και τόσο πολύ φοβάται ο ρήτορας; Η απάντηση δίνεται στο κείμενο στο § 4-6, το οποίο μας δια φωτίζει σχετικά με τις επιπτώσεις στον ανθρωποκτόνο πριν ακόμα διεξαχθεί η δίκη. Ο ρήτορας, λοιπόν, τονίζει τη σημασία μιας δίκαιης απόφασης απέναντι στην υπόθεση καθώς οι προβλεπόμενες συνέπειες της καταδίκης για φόνο είναι φοβερές για τον κατηγορούμενο: αποκλεισμός από τα ιερά, τους αγώνες και τις θυσίες και στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων. Ο φόνος πιστευόταν ότι προκαλεί μόλυνση, μιάσμα, το οποίο είχε την τάση να εξαπλώνεται

---

127 MacDowell (2003), 172-173, 187, Biscardi (2004), 445-448, Harris-Rubinstein (2004), 125-126, Gagarin-Cohen (2005), 104-105, 239-240

128 Πλάτωνος *Νόμοι*, IX,865 β

129 Biscardi (2004), 443-444

από τον δολοφόνο σε όσους τον συναναστρέφονταν. Ένα μολυσμένο άτομο μπορούσε να προσβληθεί από αρρώστια, να ναυαγήσει και γενικά να υποστεί πολλές θεόσταλτες συμφορές. Χαρακτηριστικό είναι και το χωρίο από την αρχή του Οιδίποδα Τύραννου του Σοφοκλή, όπου ο λοιμός που βασανίζει τους πολίτες αποδίδεται στο γεγονός ότι ανάμεσα τους ζει ένας δολοφόνος ατιμώρητος.¹³⁰ Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο ήταν επιβεβλημένο να αποφευχθεί το μίasma του ανθρωποκτόνου μέσα από τον περιορισμό του και τον αποκλεισμό του αρχικά από τα θρησκευτικά και τα πολιτικοκοινωνικά του καθήκοντα και, στη συνέχεια, να κινηθεί νομική δίωξη εναντίον του.

Η δίωξη λοιπόν του ανθρωποκτόνου ξεκινούσε με *πρόρρηση* στην Αγορά από τους άμεσους εξ αγχιστείας συγγενείς του θύματος, τον πατέρα, το παιδί, τους αδελφούς μέχρι τον ανιψιό. Στη δίωξη συμμετείχαν τα ξαδέλφια, τα παιδιά τους, ο γαμπρός και ο πεθερός. Στον λόγο υπογραμμίζεται η δύναμη της επιβολής του νόμου, με το παράδειγμα του φόνου δούλου από τον κύριό του. Στην περίπτωση αυτή, αν και δεν υπήρχε άνθρωπος να εκδικηθεί για το θάνατο του δούλου, εντούτοις από φόβο στους θεούς και τους ανθρώπινους νόμους, ο ίδιος ο αφέντης και δολοφόνος του δούλου υποβαλλόταν μόνος του σε κάθαρση και απομακρυνόταν από τα θρησκευτικά και πολιτικά του καθήκοντα¹³¹.

Σύμφωνα με αυτούς τους παλαιούς φονικούς νόμους πρέπει, κατά τον ρήτορα να αποφασίσουν οι δικαστές σχετικά με τον κατηγορούμενο, αν είναι αθώος ή όχι. Η απόφαση αυτή, βασισμένη στους φονικούς νόμους, έχει απόλυτο κύρος και ισχύ και βρίσκεται πάνω και από την ίδια την αλήθεια. Κανείς δεν μπορεί να την αμφισβητήσει, ούτε ο κατηγορούμενος να ασκήσει έφεση επ' αυτής. Γι' αυτό πρέπει να είναι κοντά στην αλήθεια. Θέτει λοιπόν ο ρήτορας στο τέλος της §6 τους δικαστές προ των ευθυνών τους. Η δική τους απόφαση θα διορθώσει το λάθος των κατηγορών που σέρνουν τον κατηγορούμενο άδικα στα δικαστήρια.

4. 2. Προοίμιο επί της υπόθεσης §7-10

Οι §7-10 αποτελούν κατά μία έννοια ένα ειδικότερο προοίμιο επί της υπόθεσης¹³² καθώς ο ρήτορας επικεντρώνεται στην ποιότητα της κατηγορίας των αντιπάλων του. Κατά τους Gagarin και MacDowell όμως το τμήμα αυτό του λόγου είναι μια προκαταρκτική επίθεση εναντίον του κατηγορητηρίου καθώς ο χορηγός ξεκινά την υπεράσπισή του υποστηρίζοντας ότι οι κατήγοροι αγνόησαν τον νόμο που τους επιβάλλει να μην ξεφεύγουν από την κατηγορία και του προσάπτουν διάφορα δημόσια αδικήματα άσχετα από την πραγματική υπόθεση τη ανθρωποκτονίας¹³³.

---

130 MacDowell (2003), 172

131 Carey (1997), 26-27

133 Gagarin (2002), 140, Gagarin-MacDowell (1998), 76

Στα πλαίσια αυτά ο ρήτορας επιχειρεί να προσδιορίσει τον σκοπό της απολογίας και να τον συγκρίνει με τον σκοπό της κατηγορίας των αντιδίκων του. Θεωρεί, λοιπόν, ότι ο ισχυρισμός των κατηγορών ότι υπέβαλλαν την μήνυση εναντίον του χορηγού χάριν της δικαιοσύνης και του σεβασμού στα θεία είναι υποκριτικός και κρύβει πονηρά κίνητρα. Ο μόνος λόγος που, κατά τη γνώμη του, τον οδήγησαν στα δικαστήρια είναι η συκοφάντηση του ιδίου και η εξαπάτηση των δικαστών, αφού αποσκοπούν μέσω της κατασυκοφάντησής του για κάτι που δεν έκανε να τον απομακρύνουν άδικα από τη Αθήνα.

Σε αυτό το σημείο προφανώς αναφέρεται στην ποινή που θα επιβαλλόταν στον χορηγό σε περίπτωση που οι δικαστές αποφάσιζαν ότι ήταν ένοχος. Κανονικά η ποινή, σύμφωνα με τον αθηναϊκό νόμο, για όποιον κρινόταν ένοχος ήταν ο θάνατος, στην περίπτωση όμως ακούσιας ανθρωποκτονίας, όπως στη συγκεκριμένη υπόθεση, η ποινή ήταν εξορία. Στα πλαίσια αυτής της ποινής, ο δράστης έπρεπε όχι μόνο να απομακρυνθεί από την Αττική αλλά και να απέχει από τις μεγάλες θρησκευτικές τελετές και τους αγώνες που λάμβαναν χώρα σε όλη την Ελλάδα. Είχε όμως τη δυνατότητα να κρατήσει την περιουσία του και να ζήσει ελεύθερος μακριά από την Αττική. Η εξορία του κρατούσε ισόβια, ενώ αν κάποιος τον έβρισκε στην Αττική είχε το δικαίωμα από τον νόμο ή να τον σκοτώσει αμέσως ή να τον οδηγήσει στους Θεσμοθέτες, ή να τον υποδείξει σε αυτούς και να εκτελεστεί χωρίς άλλη δίκη. Η ίδια ποινή επιβαλλόταν και σε αυτόν τον αθηναίο πολίτη που του παρείχε καταφύγιο. Η εξορία του ανθρωποκτόνου μπορούσε να τερματιστεί σε μια και μοναδική περίπτωση: στην περίπτωση της *αϊδέσεως*, δηλαδή της συγνώμης που ενδεχομένως μπορούσε να παραχωρήσει η οικογένεια του θύματος. Η συγνώμη για ακούσια ανθρωποκτονία μπορούσε να δοθεί από τον πατέρα, τους αδελφούς και τους γιους του θύματος αν ήταν όλοι σύμφωνοι. Για τους Αθηναίους η φυγή εθεωρείτο ποινή εξίσου αυστηρή με τον θάνατο διότι αποτελούσε ηθικό και πολιτικό θάνατο του κατηγορουμένου.¹³⁴

Παρουσιάζοντας λοιπόν ο κατηγορούμενος την κατηγορία που του προσάπτουν οι αντίπαλοί του ως άδικη, αφού ο ίδιος δεν έχει κάνει κάτι κακό και κινδυνεύει, εάν καταδικαστεί, να εγκαταλείψει την πόλη του, επιδιώκει να προκαλέσει τον οίκτο των δικαστών προς το πρόσωπό του. Το συναίσθημα αυτό είναι αναμενόμενο να προκαταλάβει θετικά τους δικαστές απέναντί του και να τους οδηγήσει πιθανότατα σε μια ευνοϊκότερη μεταχείριση και, κατ' επέκταση, σε μια αθωωτική απόφαση. Ο S.C. Todd σημειώνει σχετικά: «Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι η πρόκληση του οίκτου στα αθηναϊκά δικαστήρια βασίζεται σταθερά στις ιδιαίτερες συνθήκες της ζωής του κατηγορουμένου οι διάδικοι συνήθως δεν αξιολογούν την ίδια την ποινή ως δυσανάλογη των κατηγοριών, αλλά μάλλον υπογραμμίζουν τα τραγικά αποτελέσματα που θα έχει η ποινή στη ζωή τους

---

134 MacDowell (2003), 183-187

δεδομένης της συγκεκριμένης κατάστασής τους».¹³⁵

Στην §8 ο ρήτορας παρουσιάζει την πρόθεση του κατηγορούμενου να απολογηθεί πρώτα για την συγκεκριμένη κατηγορία και στη συνέχεια να υπερασπιστεί τον εαυτό του σχετικά με τις αιχμές των κατηγορών του για τη δημόσια ζωή του. Παράλληλα τονίζει ότι οι αντίπαλοί του δεν κατόρθωσαν ποτέ να αποδείξουν ότι ο κατηγορούμενος έβλαψε τη δημοκρατία είτε ως χορηγός είτε εν γένει ως δημόσιο πρόσωπο. Έτσι, ενώ τον κατηγορούν για φόνο και ο νόμος ορίζει πως η κατηγορία πρέπει να περιοριστεί αυστηρά μόνο σε αυτό το θέμα, αυτοί μηχανοραφούν εναντίον του σκηνοθετώντας κατηγορίες ψευδείς και συκοφαντώντας τη δημόσια ζωή του.

Ο ισχυρισμός του ρήτορα για την υποχρέωση των κατηγορών του να περιοριστούν στα σχετικά με την υπόθεση της ανθρωποκτονίας και να μην επεκταθούν σε κατηγορίες σχετικές με τη δημόσια ζωή του, να μη κάνουν δηλαδή αναφορές *έξω του πράγματος*, εδράζεται στον περιοριστικό νόμο περί άσχετων δηλώσεων που ίσχυε στα φονικά δικαστήρια. Η εξέταση των τεσσάρων σωζόμενων λόγων που εκφωνήθηκαν στο δικαστήριο του Αρείου Πάγου (Αντιφ. 1, Λυσ. 3, 4, 7) καθώς και των δύο που εκφωνήθηκαν σε άλλα δικαστήρια που εξέταζαν υποθέσεις ανθρωποκτονιών (Αντιφ. 6 –ο παρών λόγος- και Λυσ. 1) μας δίνουν μια ένδειξη για το γεγονός ότι τα δικαστήρια για υποθέσεις ανθρωποκτονίας είχαν ένα διαφορετικό επίπεδο ανοχής για αναφορές *έξω του πράγματος* σε σχέση με τα υπόλοιπα δικαστήρια. Σύμφωνα με τον Todd¹³⁶, «οι ομιλητές στα φονικά δικαστήρια είναι περισσότερο επιφυλακτικοί να αναφερθούν στις υπηρεσίες που έχουν προσφέρει στην πατρίδα ή να συκοφαντήσουν τον αντίπαλο. Παρά το γεγονός ότι ο νόμος περί συνάφειας των αναφορών των διαδίκων με τις υποθέσεις ανθρωποκτονίας δεν τηρούνταν πάντα ευλαβικά, εντούτοις οι διάδικοι των φονικών υποθέσεων είχαν επίγνωση ότι τα φονικά δικαστήρια είχαν ανώτερες προσδοκίες ως προς αυτό σε σχέση με τα υπόλοιπα. Οι διάδικοι μπροστά στα δικαστήρια για εκδίκαση ανθρωποκτονιών ήταν πολύ διστακτικοί να εισάγουν στοιχεία στη υπόθεση για τις καλές τους πράξεις ή να κατακρίνουν τον χαρακτήρα του αντιπάλου τους, τη στιγμή που τέτοιες αναφορές είναι συχνές στα κοινά δικαστήρια».

Σε αυτόν τον λόγο, ο ομιλητής ψέγει τους κατηγορούς που δεν επικεντρώθηκαν μόνο σε κατηγορίες σχετικά με τον θάνατο του χορευτή αλλά επεκτάθηκαν και στην δημόσια εικόνα του. Θεωρεί ότι το κίνητρό τους είναι να πάρουν προσωπική εκδίκηση από τον κατηγορούμενο προσποιούμενοι ότι ενδιαφέρονται για το καλό της πατρίδας. Ισχυρίζεται, λοιπόν, ότι οι δικαστές δεν πρέπει να δείξουν εμπιστοσύνη στους κατηγορούς, διότι αυτοί, αντίθετα με τον νόμο, θίγουν στην κατηγορία τους άλλα θέματα από αυτά που περιέχονται στην επίσημη καταγγελία για τον θάνατο του χορευτή. Καλεί λοιπόν τους δικαστές να τον κρίνουν

---

135 Gagarin-Cohen (2005), 110

136 Gagarin-Cohen (2005), 56

μόνο για το υπό συζήτηση θέμα και όχι για τα υπόλοιπα, μια και αυτό είναι δίκαιο και για τους θεούς και σύμφωνα με τον ανθρώπινο νόμο.

Διαπιστώνουμε ότι στο προοίμιο του λόγου ο ρήτορας κάνει χρήση του ήθους και του πάθους: παρουσιάζει τους κατηγορούς ως πρόσωπα αναξιόπιστα και άδικο, που για προσωπικούς λόγους εκδίκησης προτίθενται να εξαπατήσουν τους δικαστές και να αδικήσουν τον ίδιο. Εκείνος προβάλλεται ως θύμα της άδικης και ανέντιμης συμπεριφοράς των κατηγορών του που ελπίζει να δικαιωθεί από τους δικαστές. Στόχος του είναι να προκαλέσει τη συμπάθεια των δικαστών προς το πρόσωπό του και την αντιπάθεια προς τους κατηγορούς προκειμένου να επιτύχει μια ευνοϊκή δικαστική απόφαση για τον ίδιο.

Ολοκληρώνει το προοίμιο ανακοινώνοντας την πρόθεσή του να εκθέσει αμέσως τα γεγονότα.

4. 3. Διήγηση

4. 3. 1. Πρώτο μέρος (κυρίως κατηγορία, §11-32)

Στις § 11-14 ο Αντιφώντας περιγράφει περιληπτικά την προσεκτική και σχολαστική φροντίδα που πρόσφερε στον νεαρό χορευτή και τους συγχορευτές του κατά την εκπαίδευσή τους, όπως είχε κάνει και στο παρελθόν ως χορηγός. Ως χορηγός λοιπόν των Θαργηλίων, της γιορτής του Απόλλωνα και της Αρτέμιδος που τελούνταν τον μήνα Θαργηλιώνα (15 Μαΐου-15 Ιουνίου), επίπλωσε ένα ιδιαίτερο δωμάτιο στο σπίτι του και επέλεξε προσεκτικά τα μέλη του χορού, χωρίς να ασκήσει καμία πίεση σε κανένα, καθώς οι γονείς με προθυμία του εμπιστεύονταν τα παιδιά τους. Στη συνέχεια, επειδή δεν μπορούσε ο ίδιος να είναι παρών στην εκπαίδευση των νέων του χορού, καθώς ήταν μπλεγμένος σε μια δικαστική διαμάχη ως κατηγορός, ανέθεσε την επίβλεψη τα εκπαίδευσης των νεαρών αγοριών σε τέσσερεις έμπειρους συναδέλφους του. Όλοι αυτοί είχαν διοριστεί προκειμένου τα παιδιά να έχουν απόλυτη περιποίηση και να μην τους λείπει τίποτα.

Για την αλήθεια των ισχυρισμών του επικαλείται τη δευτερολογία του κατηγορού, στην οποία μπορεί να διαψεύσει τον χορευτή, αλλά και την ορκωμοσία του στον ορκωτή, υπάλληλο του δικαστηρίου που όρκιζε τους διαδίκους και έγραφε ή απάγγελλε τον όρκο. Οι όρκοι δίνονταν στην αρχή της δίκης επί *τομίων* κάπρου, κριαριού ή ταύρου στις Σεμνές Θεές και από τους δύο αντίδικους καταρώμενοι *έξώλειαν έαυτοῖς, εἰ έξαπατήσαιεν*.¹³⁷ Ειδικά στη *δίκη φόνου*, που είχε θρησκευτική οργάνωση, οι όρκοι έπρεπε να είναι πιο υπεύθυνοι και σοβαροί.¹³⁸ Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι όρκοι ανήκουν στις άτεχνες πίστεις και ο Solmsen τους θεωρεί, μαζί με τη *βάσανο*, βασικό συστατικό στοιχείο της δομής των λόγων του Αντιφώντα. Στο έργο του *Antiphonstudien* υποστηρίζει ότι τα επιχειρήματα του ρήτορα στους λόγους

---

138 Gagarin (2002), 136

που εκφωνήθηκαν στα δικαστήρια βασίζονται στην ύπαρξη αυτών των άτεχνων πίστευων. Ειδικά οι όρκοι, κατά την άποψή του, μπορούσαν να καθορίσουν το αποτέλεσμα της δίκης στο πρώιμο ελληνικό δίκαιο και, παρά το γεγονός ότι αυτό είχε πάψει να ισχύει τον καιρό του Αντιφώντα, εντούτοις έχει υιοθετηθεί αυτή η πρακτική από τον ίδιο. Η άποψη του Solmsen έχει ουσιαστικά απορριφθεί από τη σύγχρονη έρευνα, που θεωρεί ότι δεν υπάρχουν στην πραγματικότητα αποδείξεις ότι οι άτεχνες πίστεις έπαιζαν έναν τέτοιο ρόλο στις πρώιμες φονικές δίκες. Αντιθέτως σήμερα όλοι πιστεύουν ότι οι λογογράφοι χρησιμοποιούσαν αυτά τα στοιχεία ως έντεχνες πίστεις, σύμφωνα με τις ανάγκες της υπόθεσης.¹³⁹ Ο Gagarin υποστηρίζει ότι «ο Αντιφώντας στην πραγματικότητα δίνει μικρή σημασία στους όρκους, και ότι τα επιχειρήματά του για τη βάσανο των δούλων είναι πολύ διαφορετικά στον πρώτο και τον πέμπτο λόγο του, ενώ σε κάθε περίπτωση καθορίζονται από τις περιστάσεις της δίκης».¹⁴⁰

Ο χορηγός, λοιπόν, στις §11-14, παρουσιάζει τον εαυτό του ως ένα σημαντικό δημόσιο πρόσωπο, που περιφρουρεί με σθένος το δημόσιο συμφέρον, αλλά ταυτόχρονα κανονίζει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τη φροντίδα του χορού, ώστε, ανεξάρτητα από την απουσία του λόγω της δημόσιας υπόθεσης που έχει αναλάβει, οι νεαροί χορευτές να λάβουν άριστη εκπαίδευση.¹⁴¹ Η εικόνα αυτή θα επηρεάσει την απόφαση των δικαστών σχετικά με την εμπλοκή του στον θάνατο του νεαρού χορευτή.

Στην §15, και ενώ θα περίμενε κανείς να δώσει ο χορηγός τη δική του εκδοχή για τον θάνατο του Διοδότου, εκείνος υποστηρίζει απλά ότι δεν έχει άμεση εμπλοκή με το θάνατο του Χορευτή: «Πρώτα πρώτα, λοιπόν, θα σας αποδείξω, ότι ούτε έδωσα εντολή να πιεί το παιδί το φάρμακο. Ούτε το ανάγκασα, ούτε του το έδωσα και ούτε καν ήμουν παρών, όταν το έπινε.» Αποδίδει δε στην τύχη τον θάνατο του Διοδότου, μη θέλοντας πιθανότατα να ενοχοποιήσει τους ανθρώπους στους οποίους ανέθεσε την φροντίδα του χορού¹⁴². Στη συνέχεια καλεί τους μάρτυρες να επιβεβαιώσουν τους ισχυρισμούς του και παρακινεί τους δικαστές να αποφασίσουν αποκλειστικά με βάση τη δική τους μαρτυρία.

Στις §16 ο χορηγός καλεί τους δικαστές να κρίνουν με βάση τις μαρτυρίες που μόλις κατατέθηκαν την αλήθεια των όρκων τόσο των κατηγορών όσο και του ιδίου. Παρατηρούμε εδώ τη διαπλοκή της δύναμης των μαρτυριών και των όρκων των διαδίκων ως αποδεικτικών στοιχείων. Και αμέσως μετά, τη χρήση τους ως έντεχνες πίστεις μέσω της σύνδεσής τους με την υπόθεση: “Οι κατήγοροι κατέθεσαν ενόρκως (διωμόσαντο) ότι εγώ σκότωσα τον Διόδοτο, όντας ηθικός αυτουργός του θανάτου

---

139 Caravan (2007), 223-227

140 Gagarin (2002), 138-139

141 Ό.π., 140-141

142 Gagarin (2002), 140

του (βουλεύσαντα τὸν θάνατον), ενώ εγώ ότι δεν τον σκότωσα (μὴ ἀποκτεῖναι) ούτε με το χέρι μου (μῆτε χειρὶ ἐργασάμενος) ούτε με δική μου υποκίνηση (μῆτε βουλεύσας)”.¹⁴³

Στην §17 γίνεται ακόμη πιο συγκεκριμένος στην αναφορά του στο κατηγορητήριο και στη δική του υπερασπιστική γραμμή: “Με κατηγορούν στηριζόμενοι σε αυτήν τη βάση, ότι ένοχος για τον θάνατο του παιδιού είναι εκείνος που έδωσε εντολή να πιεί το παιδί το φάρμακο ή το ανάγκασε ή του το έδωσε ο ίδιος (ὡς οὗτος ἐκέλευσε πιεῖν τὸν παῖδα τὸ φάρμακον ἢ ἠνάγκασεν ἢ ἔδωκεν). Εγώ όμως, στηριζόμενος στην ίδια τη βάση της κατηγορίας, αποδεικνύω ότι δεν είμαι ένοχος (ἀποφαίνω ὅτι οὐκ ἔνοχος εἰμί), διότι ούτε έδωσα εντολή να πιει το παιδί το φάρμακο, ούτε το ανάγκασα, ούτε του το έδωσα ο ίδιος (οὔτε γὰρ ἐκέλευσα οὔτ' ἔδωκα) και προσθέτω ακόμη ότι ούτε καν ήμουν παρών, όταν το έπινε”.

Διαπιστώνουμε ότι ο χορηγός τηρεί εν μέρει τη δέσμευσή του, όπως την εξέφρασε στην §8, ότι δηλαδή θα ασχοληθεί πρώτα με το κατηγορητήριο και θα διηγηθεί ενώπιον των δικαστών τα γεγονότα που σχετίζονται με την υπόθεση (ἐγὼ δὲ ἀξιῶ πρῶτον μὲν περὶ τοῦ πράγματος ἀποκρίνεσθαι καὶ διηγήσασθαι ἐν ὑμῖν τὰ γενόμενα πάντα). Ενώ επικεντρώνεται στην φύση του κατηγορητηρίου (βούλευσις ἀκουσίου φόνου), εντούτοις δεν φαίνεται διατεθειμένος να δώσει τη δική του εκδοχή σχετικά με το πώς και από ποιους δηλητηριάστηκε ο νεαρός χορευτής, όπως θα περιμέναμε. Αρκείται μόνο να διαβεβαιώσει ότι ο ίδιος, λόγω της απουσίας του, δεν έχει καμιά ανάμειξη με τον θάνατο του παιδιού και να δικαιολογήσει την υπερασπιστική του γραμμή με το γεγονός ότι οι αντίδικοι στήριξαν το κατηγορητήριό τους στο επιχείρημα ότι οποιοσδήποτε έδωσε εντολή στο παιδί να πιεί το φάρμακο ή το πίεσε να το πιεί, ή του το έδωσε ο ίδιος, είναι και υπεύθυνος για τον θάνατό του.¹⁴³

Από τη στιγμή που ο χορηγός, αποδεδειγμένα, δεν έκανε καμιά από τις παραπάνω ενέργειες, δεν είναι και υπεύθυνος για τον θάνατο του χορευτή. Η υπεράσπιση σε αυτό το σημείο δομείται με μια σειρά αλληπάλληλων υποθετικών συλλογισμών που οδηγούν στην απόδοση “οὐκ ἀδικῶ” και “ἐγὼ οὐκ αἰτιος” με την αντίστοιχη αιτιολόγησή της “οὐ γὰρ ἐκέλευσα”, “οὐ γὰρ ἠνάγκασα”, “οὐ γὰρ ἔδωκα”.

Στην §18, ο ρήτορας εμπλέκει στη διήγηση την απόδειξη. Κύριο χαρακτηριστικό του Αντιφώντα, άλλωστε, είναι η προσαρμοστικότητα. Την παραδοσιακή τετραμερή διαίρεση ενός ρητορικού λόγου σε πρόλογο, διήγηση, απόδειξη ή επιχειρηματολογία και επίλογο, που μια γενιά νωρίτερα καθιέρωσε ο Τεισίας, ακολουθεί χαλαρά ο Αντιφώντας, προσαρμόζοντας τον λόγο του κάθε φορά στις ανάγκες της υπόθεσης. Έτσι, κάποιες φορές παραβιάζει τις διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στα καθιερωμένα μέρη του λόγου και μεταβαίνει με άνεση από τα

---

143 Ο.π., 141

γεγονότα στα επιχειρήματα.¹⁴⁴

Στα πλαίσια λοιπόν της απόδειξης δηλώνει ότι δεν θα στηριχτεί στα εικότα, στα πιθανολογικά δηλαδή συμπεράσματα, όπως γίνεται στις περιπτώσεις που δεν υπάρχουν μάρτυρες. Σε αυτήν την υπόθεση, υπάρχει πλήθος μαρτύρων (άνδρες και παιδιά, ελεύθεροι και δούλοι), που ήταν παρόντες στο τραγικό γεγονός, αλλά και η ίδια η ομολογία του κατηγορού, ότι ο θάνατος του παιδιού επήλθε χωρίς προμελέτη και δόλο (ἐκ προνοίας μητ' ἐκ παρασκευῆς).

Ο Gagarin¹⁴⁵ θεωρεί αινιγματικό το γεγονός ότι η άρνηση του χορηγού ότι έχει σχέση με τον φόνο είναι τόσο στενά οριοθετημένη στις §15-19. Είναι βέβαιο ότι οι δικαστές θα αναρωτιούνταν τι πραγματικά συνέβη. Ποιος έδωσε στο παιδί το φάρμακο και για ποιο λόγο; Ακόμα και αν οι λεπτομέρειες αυτές δίνονταν από τους μάρτυρες, θα περίμενε κανείς να τα αναφέρει και ο ρήτορας. Γιατί δεν το κάνει όμως; Μήπως επειδή δεν εξυπηρετούν την υπερασπιστική του γραμμή ή μήπως επειδή εμπλέκουν και ενοχοποιούν τους συνεργάτες του; γι' αυτό άλλωστε και στην §15 αποδίδει τα πάντα στην τύχη (ἄλλοις πολλοῖς ἀνθρώπων αἰτία ἐστὶν ἀποθανεῖν). Προφανώς οι λεπτομέρειες που αφορούν στον τρόπο που απεβίωσε ο νεαρός χορευτής δεν έχουν να προσφέρουν τίποτα στην υπερασπιστική γραμμή του χορηγού, ο οποίος υπογραμμίζει ότι η δικαστική αυτή υπόθεση είναι κομμάτι της συνεχούς διαμάχης ανάμεσα σε αυτόν και τους πολιτικούς του αντιπάλους, οι οποίοι οδήγησαν τον αδελφό του νεκρού να του κάνει καταγγελία. Σχετικά με αυτό, ο Carawan θεωρεί ότι ένας προφανής τρόπος για να πλήξει κάποιος τον πολιτικό του αντίπαλο ήταν να πείσει τους στενούς του συνεργάτες ή υποστηρικτές να καταθέσουν εναντίον του¹⁴⁶

Στην πραγματικότητα η άρνηση της ενοχής από τον χορηγό στις παραγράφους 16-19 είναι η μόνη απευθείας αναφορά στην ουσία της υπόθεσης, καθώς θα διαπιστώσουμε ότι αφιερώνει το μεγαλύτερο μέρος του λόγου του στις ενέργειες του κατηγορού τις μέρες και τους μήνες μετά το θάνατο του Διοδότου. Αυτό το κάνει διότι θέλει να αποδείξει ότι οι κατηγοροί του κινήθηκαν εναντίον του από υστεροβουλία. Άλλωστε ήδη στις §7-10 έχει αναφέρει ότι η συμπεριφορά των αντιπάλων του θα αποτελέσει σημαντικό θέμα για τη συγκεκριμένη υπόθεση.

Ο Carawan προσεγγίζει διαφορετικά το θέμα¹⁴⁷. Υπογραμμίζει την απαίτηση του χορηγού να αποφασίσουν οι ένορκοι ποιος από τους διαδίκους έδωσε τον καλύτερο και πειστικότερο όρκο: “Οι κατηγοροί κατέθεσαν ενόρκως, ότι εγώ σκότωσα τον Διόδοτο, όντας ηθικός αυτουργός του θανάτου του, και εγώ, ότι δεν τον σκότωσα ούτε με το χέρι μου ούτε με δική μου υποκίνηση”(§16). Αναφέρει σχετικά: “οι ένορκοι δεν καλούνται να αποφασίσουν σχετικά με την υπόθεση καθεαυτή ... Οι

---

144 Gagarin-MacDowell (1998), 7

145 Gagarin (2002), 141-142

146 Carawan (2007), 181

147 Carawan (1998), 180

αντικειμενικές ερωτήσεις για το τι έγινε και τι προβλέπει ο νόμος είναι ουσιαστικά θέματα που θα απασχολήσουν τους διαδίκους για να τα ερευνήσουν και να αποφασίσουν οι ίδιοι. ... Οι δικαστές καλούνται να αποφασίσουν σχετικά με τους ένορκους ισχυρισμούς των διαδίκων και συγκεκριμένα ποιος από τους δύο έχει προσεγγίσει την υπόθεση με ηθική βεβαιότητα.” Όμως, από τη στιγμή που οι δύο ένορκες καταθέσεις παρουσιάζουν τη θέση της κάθε πλευράς, η αξιολόγηση των όρκων ισοδυναμεί με την εξέταση των θέσεων των διαδίκων επί της υπόθεσης. Συνεπώς, αν οι όρκοι καθαυτοί ή η ηθική βεβαιότητα των διαδίκων ήταν το κεντρικό θέμα, θα ακούγαμε περισσότερα γι' αυτά.

Στις §20-22 ο χορηγός προσπαθεί να αποκαλύψει στους δικαστές την πρόθεση των αντιδίκων του και με ποιο τρόπο έγιναν τα πράγματα. Επιστρέφει ουσιαστικά στη Διήγηση αναφέροντας τις κινήσεις των αντιπάλων του μετά τον θάνατο του νεαρού χορευτή. Δηγείται, λοιπόν, ότι την ημέρα της κηδείας του παιδιού, ο αδελφός του Διοδότου, ο Φιλοκράτης, παρουσιάστηκε στην Ιλιαία των Θεσμοθετών, όπου επρόκειτο να εκδικαστεί την επόμενη ημέρα η καταγγελία του χορηγού εναντίον του Αριστίωνα και Φιλίνου. Ο και τον κατηγορήσε ότι σκότωσε τον Διόδοτο εξαναγκάζοντάς τον να πει ένα φάρμακο. Το κίνητρο του Φιλοκράτη, σύμφωνα με τον χορηγό, ήταν να τον εμποδίσει να ασκήσει τη δίωξή του, διότι όποιος κατηγορούνταν επίσημα για ανθρωποκτονία, του απαγορευόταν η είσοδος σε διάφορους δημόσιους χώρους, μεταξύ των οποίων και τα δικαστήρια.

Στις §23-33 παρουσιάζει το πιο σημαντικό τεκμήριο του ψεύδους της κατηγορίας και της δικής του αθωότητας, το γεγονός δηλαδή ότι, ενώ επανειλημμένα ζήτησε από τους κατηγορούς να ανακριθούν τα πρόσωπα που ήταν παρόντα στο δυστύχημα του νεαρού χορευτή, ελεύθεροι και δούλοι, εκείνοι δεν συναίνεσαν ποτέ σε κάτι τέτοιο. Στην πραγματικότητα αυτού του είδους οι κλητεύσεις των μαρτύρων ήταν μια συνηθισμένη τακτική των διαδίκων στα αθηναϊκά δικαστήρια. Ένας διάδικος μπορούσε να προκαλέσει τον αντίπαλό του να αναλάβει ο ίδιος ή να επιτρέψει την ενεργοποίηση μιας σειράς ενεργειών, όπως να μπει ο ίδιος στη διαδικασία της ένορκης κατάθεσης ή να επιτρέψει την ανάκριση των δούλων του με βασανισμό. Κάποιες από αυτές τις προκλήσεις-προσκλήσεις μπορεί πράγματι να ήταν έντιμες προσπάθειες να βρεθούν σημεία συμφωνίας με τον αντίπαλο. Σε άλλες όμως περιπτώσεις αποτελούσαν ρητορικό τέχνασμα, διότι ένας διάδικος που προκαλούσε τον αντίπαλό του σε μια τέτοια διαδικασία, που ήξερε ότι ο άλλος θα αρνηθεί, δημιουργούσε μέσω αυτής της άρνησης ένα επιχείρημα υπέρ του στο δικαστήριο¹⁴⁸.

Ο Gagarin¹⁴⁹ πιστεύει ότι η πρόσκληση του χορηγού να επιτρέψουν οι κατηγοροί του να καταθέσουν οι αυτόπτες μάρτυρες της υπόθεσης, οι ελεύθεροι με όρκο και οι δούλοι με βάσανο, ανήκει στη δεύτερη κατηγορία ενεργειών, δηλαδή αποτελεί ένα ρητορικό πυροτέχνημα. Θεωρεί ότι η άρνηση του Φιλοκράτη επιτρέπει στον χορηγό να υποστηρίξει στην επιχειρηματολογία του ότι γι αυτό τον λόγο ο

---

148 Gagarin (2002), 142-143

149 Ό,π, 142-143

αντίπαλός του έχει ένα αδύναμο κατηγορητήριο που δεν μπορεί να αντέξει την αλήθεια των μαρτυρικών καταθέσεων. Είναι το μοναδικό σημείο στο οποίο ο χορηγός διαθέτει το ισχυρό τεκμήριο των μαρτυρικών καταθέσεων που θα επιβεβαιώσουν τον ισχυρισμό του ότι ο ίδιος δεν ήταν παρών στο δυστύχημα του νεαρού χορευτή. Γι αυτό και στις §23-26 δίνει πολύ μεγάλη έκταση στην άρνηση του Φιλοκράτη να δεχτεί την ανάκριση των μαρτύρων και την αντιδιαστέλει με τη δική του προθυμία να αναζητήσει την αλήθεια. Δημιουργεί στους δικαστές την εντύπωση ότι ο ίδιος δεν έχει να φοβηθεί τίποτα από τις καταθέσεις των ανθρώπων που ήταν παρόντες στα γεγονότα που οδήγησαν στον θάνατο του Διοδότου. Αντίθετα, ο κατηγορός του δεν επιθυμεί να δοθούν οι μαρτυρικές καταθέσεις, διότι φοβάται ότι η αλήθεια θα αποδυναμώσει τους ισχυρισμούς του.

Η άποψη Gagarin φαίνεται πολύ ενδιαφέρουσα και στηρίζεται στο επιχείρημα του εικότος: εάν ο κατηγορός έλεγε την αλήθεια και είχε το δίκιο με το μέρος του θα αποδεχόταν τη πρόκληση του χορευτή να ανακριθούν οι μάρτυρες. Από τη στιγμή, όμως, που αρνείται να ανακρίνει τους μάρτυρες, αποδεικνύεται από μόνος του ότι λέει ψέματα και με τον ίδιο τρόπο απαλλάσσει και τον κατηγορούμενο από την κατηγορία.

Ας έλθουμε όμως τώρα στο θέμα των μαρτύρων σε μια δικανική υπόθεση. Όπως ήδη έχει αναφερθεί, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, οι μάρτυρες, οι βάσανοι και ο όρκος είναι οι τρεις από τις πέντε σε σύνολο άτεχνες πίστεις (οι άλλες δύο είναι οι νόμοι και οι συνθήκες). Από τις σωζόμενες δικαστικές υποθέσεις συνάγεται το συμπέρασμα ότι οι μαρτυρικές καταθέσεις ήταν σημαντικό και σταθερό κομμάτι των δικών στα αθηναϊκά δικαστήρια. Ειδικότερα, οι μαρτυρικές καταθέσεις των σκλάβων με βάσανο και οι όρκοι λάμβαναν χώρα έξω από τα δικαστήρια και όχι μπροστά στους δικαστές. Είχαν δε θέση στη δίκη μόνο αν συμφωνούσαν και οι δύο αντίδικοι. Σύμφωνα με τη συνήθη διαδικασία, σε γενικές γραμμές, η πρόκλησις σε βάσανο από τον ένα αντίδικο λάμβανε χώρα πριν η υπόθεση φτάσει στο δικαστήριο. Σε αυτήν την περίπτωση ο διάδικος πρότεινε στον αντίπαλό του την ανάκριση ενός σκλάβου με βάσανο. Επειδή οι σκλάβοι κανονικά δεν είχαν το δικαίωμα να παρουσιαστούν στα δικαστήρια ως μάρτυρες, ένας αντίδικος μπορούσε να ανακρίνει τους σκλάβους του αντιπάλου του με την χρήση βασανιστηρίων μόνο αν συμφωνούσε ο αντίπαλός του. Ο ιδιοκτήτης του σκλάβου έφερνε τον σκλάβο του στον αντίδικο για βασανισμό, διατηρούσε όμως τον έλεγχο του τρόπου που θα γινόταν αυτό. Ο σκλάβος γνώριζε την αλήθεια σχετικά με τη δικαστική διαμάχη και η βάσανος εξασφάλιζε αυτήν την αλήθεια. Για τους Αθηναίους, η πρόκληση σε βάσανο παρείχε τη δυνατότητα επίλυσης μιας διαμάχης στη βάση της αλήθειας. Η άποψη αυτή βασίζεται στην επίγνωση των αδυναμιών των δημοκρατικών δικαστηρίων, τα οποία δεν είχαν τη δυνατότητα να διεξάγουν ανεξάρτητη έρευνα. Η επίλυση της δικαστικής διαφοράς που βασίζεται στη γνώση των πραγματικών γεγονότων προέρχεται από τις πηγές των ίδιων των συμμετεχόντων. Η βάσανος, αποδεκτή και από τις δύο πλευρές, ήταν μια τέτοια πηγή¹⁵⁰.

---

150 Gagarin-Cohen (2005), 146, Carawan (2007), 247-260

Στην *Αθηναίων Πολιτεία* (53. 2-3) ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι οι νόμοι, οι προκλήσεις και οι μαρτυρικές καταθέσεις είναι τα μόνα έγγραφα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ενώπιον του δικαστηρίου. Τον όρο *προκλήσεις* τα ρητορικά εγχειρίδια εξειδικεύουν με τους όρους *βάσανοι* και *όρκοι*. Ο Αριστοτέλης θεωρεί τη *βάσανο* ένα είδος μαρτυρίας (μαρτυρίαί τινές, 1376b31), ενώ ο Αναξιμένης 16.1 αποκαλεί *βάσανο* την ακούσια κατάθεση κάποιου, θεωρώντας το ακούσιο της κατάθεσης τη μόνη της διαφορά από τη μαρτυρία. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι οι θεωρητικοί τοποθετούν τη *βάσανο* στο ίδιο επίπεδο με τη μαρτυρία των ελεύθερων αθηναίων πολιτών. Στον λόγο του Αντιφώντα *Περί του Χορευτού*, στην §22, όπου ο ρήτορας δίνει έμφαση στην προαπάθειά του να επιλύσει τη διαφορά με τους κατηγορούς του και να αποδείξει την αθωότητά του επικαλείται τη μαρτυρία όλων όσων ήξεραν καλά τα γεγονότα (*οί συνειδότες*), οι οποίοι ήταν ελεύθεροι και δούλοι: *εἶεν γὰρ οἱ συνειδότες πολλοί*. Υπάρχει δηλαδή μια σύνδεση μεταξύ των δύο, όμως ο Αντιφώντας, σε αντίθεση με κάποιους θεωρητικούς της ρητορικής, δεν συγχέει τη *μαρτυρία* με τη *βάσανο*. Στην πραγματικότητα, στην §25 σπεύδει να τονίσει τη στενή σχέση ανάμεσα στη *βάσανο* και τον *όρκο*¹⁵¹: “και ότι ο πλέον σαφής και αξιόπιστος έλεγχος του δικαίου στις περιπτώσεις που υπάρχουν πολλοί ελεύθεροι πολίτες γνώστες των πραγμάτων και πολλοί δούλοι, και είναι δυνατό να αναγκάσει κανείς τους πρώτους να πουν την αλήθεια με τον όρκο και με τον λόγο της τιμής τους (ὄρκοις καὶ πίστεσιν ἀναγκάζειν).

Σχετικά με τα παραπάνω ο Carawan¹⁵² αναφέρει: “Η *μαρτυρία* και η *βάσανος* σε καμία περίπτωση δεν μοιάζουν από δικαστική άποψη. Η *μαρτυρία* είναι η κατάθεση ενός ελεύθερου άνδρα που γίνεται για να υποστηρίξει την αξιοπιστία μιας δήλωσης ενός αντίδικου στο δικαστήριο. Με την κατάθεση ο μάρτυρας παίρνει ένα μερίδιο του κινδύνου από τον διάδικο (*Αριστ. Ρητορ.* 1. 15, 1376a8). Η *βάσανος*, από την άλλη πλευρά, αποτελεί ένα επιπλέον ένδικο μέσο διασφάλισης της αλήθειας στην περίπτωση μιας δικαστικής διαφοράς. Η χρησιμότητά της είναι να κρίνει την έκβαση μιας διαμάχης, με τον τρόπο που θα το έκανε η απόφαση ενός διαιτητή ή η συμφωνημένη κατάθεση ενός όρκου”.

Σε συνέχεια του βασικού του επιχειρήματος, ότι οι αλληπάλληλες προκλήσεις προς τους αντιπάλους για τη χρήση μαρτύρων, βασάνων και όρκων έπεσαν στο κενό, στις §27-29, χρησιμοποιώντας μια συνήθη ρητορική κίνηση, που ονομάζεται “υποθετική αντιστροφή ρόλων, υποστηρίζει πως αν οι ρόλοι τους είχαν αντιστραφεί, αν δηλαδή οι μάρτυρες που, όπως και οι ίδιοι οι κατηγοροί έχουν παραδεχτεί, ήταν παρόντες, κατέθεταν εναντίον του χορευτή, θα τους μεταχειριζόταν ο Φιλοκράτης ως ένα ισχυρότατο όργανο ελέγχου και θα τους μεταχειριζόταν ως ολοφάνερη απόδειξη εναντίον του¹⁵³. Με μια σειρά υποθετικών συλλογισμών αντιστρέφει την κατάσταση

---

151 Carawan (2007), 263

152 Ο. π., 264

153 Gagarin (2002), 143

και προσπαθεί να αποδείξει την αθωότητά του. Για να καταλήξει στο συμπέρασμα μέσω ενός ρητορικού ερωτήματος, που δεν αφήνει περιθώρια αμφισβήτησης: “Στην παρούσα όμως περίπτωση, όπου οι κατηγοροί ομολογούν, ότι υπήρχαν μάρτυρες και εγώ παρουσιάζω τους πραγματικούς, και που αμέσως από την πρώτη ημέρα κι εγώ ο ίδιος και οι μάρτυρες όλοι είναι φανερό, πως είπαμε τα ίδια που λέμε και σήμερα ενώπιόν σας, με ποιον άλλο τρόπο, κύριοι, πρέπει να κάνει κανείς πιστευτή την αλήθεια και το ψέμα παρά με αυτά τα μέσα;”

Στις §30-32 ο ρήτορας συνοψίζει όλα τα αποδεικτικά μέσα που χρησιμοποίησε για να αποδείξει την αθωότητά του σε σχέση με την κατηγορία¹⁵⁴: *λόγους εικότας, μάρτυρας όμολογοῦντας τοῖς λόγοις καὶ τοῖς μάρτυσι τὰ ἔργα, τεκμήρια ἐκ τῶν ἔργων, καὶ δύο τῶ μεγίστω καὶ ἰσχυροτάτῳ*. Όπως ήδη έχει αναφερθεί, όλα αυτά προκύπτουν από την άρνηση των κατηγορών να δεχθούν τον προτεινόμενο έλεγχο και αποδεικνύονται μόνοι του ψευδόμενοι και με τον ίδιο τρόπο απαλλάσσουν συγχρόνως και τον κατηγορούμενο από την κατηγορία. Έτσι εύλογα καταλήγει στο έντονο ρητορικό ερώτημα: “πού αλλού πρέπει να πάω να βρω απόδειξη και με ποιον τρόπο αποδεικνύοντας την αθωότητά μου θα μπορέσω να απαλλαγώ από την κατηγορία;” Με αυτό το ερώτημα δηλώνει ότι έχει εξαντλήσει κάθε ρητορικό μέσο, αποδεκτό από το δικαστήριο, που έχει στη διάθεσή του, για να αποδείξει την αθωότητά του και ολοκληρώνει το πρώτο μέρος της διήγησης-απόδειξης, επ’ αυτών τούτων των γεγονότων¹⁵⁵, δηλαδή αυτών που αφορούν το κατηγορητήριο. Από εδώ και μέχρι το τέλος θα ασχοληθεί με τα ελατήρια της κατηγορίας.

4. 3. 2. Δεύτερο μέρος (Αντικατηγορία, 33-51)

Ακολουθεί το δεύτερο μέρος του λόγου, που είναι τυπικά ανεξάρτητο με το πρώτο, διότι ο χορευτής δεν αναφέρεται άμεσα στο θέμα της κατηγορίας του φόνου, όπως στο πρώτο, αλλά εκθέτει τους λόγους που ώθησαν τους κατηγορούς να προβούν στη μήνυση εναντίον του. Θεωρεί ότι τα ελατήρια της κατηγορίας είναι πολιτικά, όπως ήδη ανέφερε επιγραμματικά στην § 21. Σχετίζονται δε με την πολιτική ζωή της Αθήνας του 412 π.Χ., όταν υπολογίζεται ότι γράφτηκε ο λόγος: είχε συντελεστεί η καταστροφή της Σικελίας, υπήρχε οξύτατη κομματική πάλη ανάμεσα σε δημοκρατικούς και ολιγαρχικούς και οι αλληλοκατηγορίες είτε ευθέως επί των πολιτικών απόψεων, είτε προσχηματικά, όπως ίσως εδώ, ήταν συνεχείς¹⁵⁶.

Οι § 33-51 αποτελούν συνέχεια της Διήγησης και Απόδειξης, που αναμειγνύονται εδώ, όπως και στο πρώτο μέρος, εστάζουν όμως στα γεγονότα που αφορούν τη διαδικασία της καταγγελίας και τις κινήσεις των κατηγορών του σε σχέση με αυτή. Από αυτήν την άποψη, το τμήμα αυτό του λόγου, που ισοδυναμεί περίπου με το ένα τρίτο του συνολικού, αποτελεί, πέρα από όλα τα άλλα, πολύτιμη πηγή πληροφοριών για το τυπικό της διαδικασίας της φονικής δίκης, όπως το

---

154 Ό.π., 143

155 Αραπόπουλος (1964), 178

156 Ό.π., 9-11

προέβλεπε το αθηναϊκό νομοθετικό σύστημα. Σε σύγκριση δε με το πρώτο μέρος του λόγου, έχει τη λειτουργικότητα μια αντικατηγορίας του χορευτή στους κατηγορούς του. Πρόκειται για την αντεπίθεσή του, η οποία στόχο έχει να αποκαλύψει τα κίνητρα αυτών που τον έσυραν στο δικαστήριο. Θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι η αντικατηγορία αυτή αποτελεί ολοκληρωμένο δικανικό λόγο με το προοίμιο, τη διήγηση και την απόδειξή του¹⁵⁷.

Στις §33-51 ο χορηγός δίνει την απάντηση στο ρητορικό ερώτημα που ο ίδιος έθεσε στην § 32: “τι παραπάνω μπορώ να κάνω για να αποδείξω την αθωότητά μου; Προβαίνει, λοιπόν, σε μια αναλυτική περιγραφή της συμπεριφοράς των κατηγορών του μετά τον θάνατο του Διοδότου με στόχο να αποδείξει τον ηθικό ξεπεσμό τους και να προκαλέσει εναντίον τους την οργή και το μίσος των δικαστών. Μέσα από τη Διήγηση των γεγονότων θα προσπαθήσει να αποδείξει ότι ο Φιλοκράτης του υπέβαλε μήνυση για ανθρωποκτονία μόνο και μόνο επειδή υποκινήθηκε και ίσως δωροδοκήθηκε από τους πολιτικούς του αντιπάλους¹⁵⁸.

Ο χορηγός διηγείται ότι αμέσως μετά τον θάνατο του νεαρού χορευτή (τις δύο πρώτες μέρες) ο Φιλοκράτης ήταν φιλικός μαζί του και τον συναναστρεφόταν ευχάριστα και δεν τον κατηγορούσε για τίποτα. Την τρίτη όμως ημέρα, μετά την ταφή του νεκρού, υπέβαλε μήνυση εναντίον του, αφού πείσθηκε από τους αντιπάλους του χορηγού, προκειμένου να προκαλέσουν τη στέρηση των θρησκευτικών και πολιτικών του δικαιωμάτων. Ο λόγος ήταν ότι ο χορηγός, ο οποίος, όπως φαίνεται ανήκε στην ολιγαρχική παράταξη, είχε καταγγείλει τους δημοκρατικούς Αριστίωνα, Φιλίνο και Αμπαλίνο, καθώς και τον υπογραμματέα των Θεσμοθετών για κατάχρηση δημοσίου χρήματος. Ο αδελφός όμως του νεαρού χορευτή, Φιλοκράτης, με εισήγηση του Φιλίνου και των συνεργατών του, είδαν το τραγικό γεγονός του θανάτου του παιδιού ως την κατάλληλη ευκαιρία να βγάλουν από τη μέση έναν σκληρό και επίμονο αντίπαλο. Έτσι κατήγγειλαν τον χορηγό για φόνο πριν καλά καλά ολοκληρωθεί η ταφική τελετή και αποδοθούν όλες οι τιμές στον νεκρό (εξαγνιστικές θυσίες και καθαρισμός στο σπίτι του νεκρού)¹⁵⁹

Σε αυτό το σημείο αξίζει να εστιάσουμε στο τυπικό που, σύμφωνα με το κείμενο, ακολουθούνταν στις περιπτώσεις ανθρωποκτονίας, όπως συνάγεται από τον συγκεκριμένο λόγο, ο οποίος αποτελεί μαζί με τους άλλους περί ανθρωποκτονίας λόγους του Αντιφώντα πολύτιμη πηγή πληροφοριών. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, με τη διαπίστωση του φόνου και τον εντοπισμό του δολοφόνου, οι άμεσοι άρρενες συγγενείς του θύματος, εδώ ο αδελφός του Φιλοκράτης, αναλάμβαναν την πρωτοβουλία να ασκήσουν δίωξη εναντίον του. Το πρώτο πράγμα που έκαναν ήταν να προβούν σε διακήρυξη στην αγορά. Αυτή η διακήρυξη έδινε εντολή στον

---

158 Gagarin (2002), 143, Αραπόπουλος (1964), 160

159 Gagarin (2002), 143, Αραπόπουλος (1964), 160

δολοφόνο να απέχει από τα πράγματα που καθόριζε ο νόμος. Έπειτα υπέβαλλαν μήνυση στον άρχοντα βασιλέα, που ήταν αρμόδιος για αυτές τις περιπτώσεις(υπεύθυνος για θρησκευτικές υποθέσεις). Εκείνος προέβαινε σε νέα διακήρυξη αποχής του κατηγορούμενου “από τα πράγματα που καθόριζε ο νόμος”. Παρά το γεγονός ότι δεν έχει σωθεί πλήρης κατάλογος των πραγμάτων που καθόριζε ο νόμος, προφανώς αυτά σχετίζονται με τη δημόσια συναναστροφή στην Αγορά, προκειμένου να αποφευχθεί η μόλυνση των υπολοίπων από το μίσημα του ανθρωποκτόνου. Έτσι η αποχή κατά πάσα πιθανότητα αφορούσε τις δημόσιες θρησκευτικές τελετές, την Αγορά, τα δικαστήρια. Στην πραγματικότητα ο κατηγορούμενος υφίστατο μια προσωρινή στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων. Ο σκοπός ήταν ίσως η προστασία των άλλων από την μόλυνση την οποία θα υφίσταντο εάν έρχονταν σε επαφή με έναν δολοφόνο, η απλώς ότι η προοπτική αποκλεισμού από τη δημόσια ζωή θεωρούνταν πιθανό να αποτρέψει τους επίδοξους δολοφόνους.¹⁶⁰.

Αυτή ακριβώς η απαγόρευση και προσωρινή στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων (ατιμία) ήταν σύμφωνα με τον χορηγό οι λόγοι που ο Αριστίων και ο Φιλίνος δωροδόκησαν τον Φιλοκράτη να υποβάλει εναντίον του μήνυση για ανθρωποκτονία, διότι η διακήρυξη που γινόταν εναντίον του δολοφόνου θα τον εμπόδιζαν να εισέλθει στο δικαστήριο ως κατηγορος στην υπόθεση κατάχρησης. Όπως ήταν αναμενόμενο, μετά απ' αυτά η κατηγορία της ανθρωποκτονίας αποσύρθηκε.

Στην εξέλιξη της δίκης του χορηγού όμως υπήρξε μια επιλοκή· ενώ σύμφωνα με το νόμο ο βασιλεύς έπρεπε να ολοκληρώσει ο ίδιος τη δίκη σε ένα προκαθορισμένο χρόνο τριών μηνών, συνέπεσε το τέλος της θητείας του, με αποτέλεσμα να μην έχει περιθώριο προκειμένου να διενεργήσει προανάκριση και να φέρει εις πέρας την όλη διαδικασία που απαιτούνταν πριν την δίκη. Έτσι αρνήθηκε να αποδεχτεί την κατηγορία της ανθρωποκτονίας. Αυτό έδωσε την ευκαιρία στον χορηγό να καταγγείλει τους αντιπάλους του, Αριστίωνα, Φιλίνο και Αμπελίνο, και να πετύχει την καταδίκη τους. Τότε οι συγγενείς του Διοδότου νιώθοντας εκτεθειμένοι και μην πιστεύοντας ούτε οι ίδιοι στην ενοχή του επεδίωξαν να συμφιλιωθούν μαζί του (§38). Αφηγείται σχετικά ο χορηγός (§39-40) “...άκουσα τους φίλους μου και συμφιλιώθηκα μαζί τους στην Ακρόπολη, μπροστά σε μάρτυρες που μας συμφιλίωσαν μπροστά στον ναό της Αθηνάς. Ύστερα απ' αυτό με συναναστρέφονταν και συνομιλούσαν μαζί μου στους ναούς, στην Αγορά, στο σπίτι μου, στο δικό τους και σ' άλλα διάφορα μέρη. Και το πλέον εκπληκτικό-ω Δία και όλοι οι θεοί μαζί!- αυτός εδώ ο Φιλοκράτης μέσα στο βουλευτήριο μπροστά στη βουλή ήρθε και στάθηκε κοντά μου επάνω στο βήμα και βάζοντας το χέρι στον ώμο μου συνομιλούσε μαζί μου καλώντας με τ' όνομά μου κι εγώ με το δικό του, ώστε να φανεί φοβερό στη βουλή, όταν έμαθε πως μου είχαν απαγγείλει στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων αυτοί οι ίδιοι, τους οποίους έβλεπαν την προηγούμενη ημέρα να πλησιάζουν και να

---

160 MacDowell (2003), 171-177, Carey (1997), 26-27

μου μιλούν”

Καθώς ήταν ανάρμοστο για την οικογένεια του νεκρού να συναναστρέφεται, με οποιονδήποτε φιλικό τρόπο, με τον άνθρωπο που κατηγορούσε ως δολοφόνο του, ο Φιλοκράτης και οι υπόλοιποι συγγενείς του Διοδότου απέδειξαν ότι είναι ανειλικρινείς με την κοινωνική τους συμπεριφορά προς τον χορηγό. Η λεπτομερής αναφορά του χορηγού στις κινήσεις των κατηγορών μετά τον θάνατο του παιδιού έχει διπλό στόχο: να αποκαλύψει το πραγματικό κίνητρο της καταγγελίας και να πλήξει την ηθική ποιότητα των κατηγορών, οι οποίοι όχι μόνο κατηγορούν έναν αθώο κατόπιν δωροδοκίας (ευτελής κίνητρο) αλλά και συμφιλιώνονται μαζί του, ενώ τον κατηγορούν για τον φόνο του δικού τους ανθρώπου.

Σε αυτό το σημείο είναι σκόπιμο να γίνει μια σύντομη αναφορά στην τυπική διαδικασία, που, όπως συνάγεται από τον συγκεκριμένο λόγο, προβλεπόταν από τον νόμο προκειμένου να οδηγηθεί μια υπόθεση ανθρωποκτονίας στα δικαστήρια και η αδυναμία ολοκλήρωσης της οποίας έδωσε στον χορηγό τη δυνατότητα να μην παραπεμφθεί την πρώτη φορά σε δίκη και, με αυτόν τον τρόπο, να πραγματοποιήσει την δική του μήνυση εναντίον των αντιπάλων του. Μετά την κατηγορία της ανθρωποκτονίας που δεχόταν ο άρχων βασιλεύς από την οικογένεια του θύματος και τη διακήρυξη του δολοφόνου, έπρεπε να συγκαλέσει τρεις προδικασίες. Αυτές έπρεπε να συγκληθούν σε τρεις διαφορετικούς μήνες, ενώ η ίδια η δίκη σε έναν τέταρτο. Στο διάστημα αυτό οι αντίδικοι παρουσίαζαν τις αποδείξεις τους, δηλαδή έγγραφα, πειστήρια και τις ένορκες καταθέσεις των μαρτύρων. Καθώς ήταν δεσμευτικό όλες αυτές να διευθύνονται από τον ίδιο βασιλέα, καμιά διαδικασία ανθρωποκτονίας δεν μπορούσε να αρχίσει κατά τους τρεις τελευταίους μήνες του έτους, διότι ο βασιλιάς δεν είχε πια καιρό να ολοκληρώσει όλες του τις ενέργειες, πριν εγκαταλείψει το αξίωμα.¹⁶¹ Αυτός είναι και ο λόγος που την πρώτη φορά ο βασιλεύς δεν δέχτηκε την μήνυση κατά του χορευτή.

Σχετικά με τα παραπάνω ο Gagarin¹⁶² θεωρεί ότι οι κανόνες που αφορούσαν μια υπόθεση ανθρωποκτονίας έθεταν από τη μια μεριά ένα περιοριστικό πλαίσιο στον άρχοντα βασιλέα αλλά του έδιναν και περιθώρια πρωτοβουλιών. Πιστεύει ότι ο νόμος απαιτούσε τη διενέργεια των τριών προδικασιών σε τρεις διαδοχικούς μήνες, όπως ίσως στο 6. 38 φέρεται να αναφέρει ο βασιλιάς επικαλούμενος τους νόμους. Όμως θεωρεί σχεδόν βέβαιο πως ο νόμος δεν απαγόρευε να περάσει η υπόθεση στον επόμενο άρχοντα, όπως υποστηρίζεται από τον χορηγό. Αν συνέβαινε αυτό, ο χορηγός και ο βασιλεύς θα παρέπεμπαν απευθείας στον ίδιο τον νόμο και όχι σε ιστορικό προηγούμενο. Προφανώς ο νόμος δεν όριζε πως πρέπει να χειριστεί ο ίδιος βασιλεύς την όλη διαδικασία μέχρι την δίκη. Είναι ίσως λογικό να προτιμάται να

---

161 MacDowell (2003), 183-185, Biscardi (2004), 275-276, Gagarin (1997), 12, 242

162 Gagarin (1997), 242-243

χειρίζεται την υπόθεση μέχρι το τέλος ο ίδιος αξιωματούχος, όμως αυτό θα μπορούσε να έχει ως συνέπεια σε κάποιες υποθέσεις να κυκλοφορεί ελεύθερος ένας δολοφόνος και να συμμετέχει στα κοινά για κάποιους μήνες. Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω, ο νόμος δεν απαγόρευε στο βασιλιά να αποδεχτεί την μήνυση για την συγκεκριμένη υπόθεση και όπως υποδηλώνει η εξήγηση που δίνει ο χορηγός στο τέλος της § 42 ότι ο βασιλεύς “δεν θεώρησε σωστό να δεχτεί την μήνυση”, φαίνεται πως ο βασιλιάς μπορούσε να τη δεχτεί αν το επιθυμούσε. Η απόφασή του, λοιπόν, να μην την δεχτεί αιτιολογείται πολλαπλώς· στην ιδιαίτερη φύση της κατηγορίας περί βουλεύσεως ακουσίου φόνου, στην υψηλή κοινωνική θέση του χορηγού και ίσως στην προσωπική σχέση του βασιλιά με τον χορηγό.

Στην § 43 ο χορηγός φέρνει μια πολύ μεγάλη απόδειξη (*μειζον τεκμήριον*) για να αποδυναμώσει πλήρως τη θέση των αντιδίκων και να πείσει τους δικαστές ότι ο βασιλεύς με την άρνηση της μηνύσεως δεν αδίκησε τους κατηγορούς του. Ενώ ο Φιλοκράτης στο παρελθόν κατά τη διαδικασία της εύθυνας των αρχόντων είχε χτυπήσει με τις συκοφαντίες του άλλους άρχοντες, τον βασιλιά αυτόν, που λένε ότι έκανε φοβερά πράγματα δεν τον κατηγόρησε κατά τη διάρκεια της ίδιας διαδικασίας. Αυτό, για τον χορηγό, αποδεικνύει ότι ούτε ο ίδιος ο κατηγορός δεν πίστευε στην πρόθεση του βασιλιά να τον αδικήσει, όταν απέρριψε την μήνυσή του εναντίον του χορηγού. Οι *εύθυναι*, που αναφέρονται εδώ, είναι ο έλεγχος των αρχόντων στο τέλος της θητείας τους. Οι άρχοντες ήταν υποχρεωμένοι να λογοδοτήσουν για την οικονομική διαχείριση που έκαναν ή τυχόν παραβιάσεις των καθηκόντων τους. Στη διάρκεια αυτής της διαδικασίας δινόταν η ευκαιρία στους πολιτικούς τους αντιπάλους να τους ασκήσουν κατηγορίες ή να τους συκοφαντήσουν με την ελπίδα οικονομικού κέρδους. Φαίνεται πραγματικά περίεργο που ο Φιλοκράτης δεν άδραξε την ευκαιρία να κατηγορήσει τον χορευτή, αλλά προφανώς σε αυτό το χρονικό σημείο είχαν συμφιλιωθεί¹⁶³.

Στις § 44-50 ο χορηγός ολοκληρώνει αυτήν την ιδιότυπη διήγηση και παρουσιάζει την τελευταία απόδειξη της αθωότητάς του, κορυφώνοντας την ένταση της επιχειρηματολογίας του. Σε αντίθεση με αυτό που συμβαίνει σε ανάλογες περιπτώσεις, οι κατηγοροί, όταν ανέλαβε ο νέος βασιλεύς, δεν έσπευσαν αμέσως να υποβάλουν εκ νέου την μήνυση εναντίον του χορευτή, αλλά άφησαν να περάσουν πενήντα ολόκληρες ημέρες. Κατά την διάρκεια αυτών των ημερών, ο χορηγός εκτελούσε κανονικά τα βουλευτικά του καθήκοντα, έκανε θυσίες στους θεούς και διετέλεσε πρύτανης όταν η φυλή του επιλέχτηκε ως πρυτανεύουσα για 35 από τις 37 ημέρες. Δεδομένου ότι το αξίωμα του πρυτάνεως ήταν κορυφαίο στην αθηναϊκή πολιτεία, αφού ως αξιωματούχος εκτελούσε ιερουργίες και θυσίες εν ονόματι της δημοκρατίας, διενεργούσε ψηφοφορίες και έλεγε την γνώμη του για τα πιο σημαντικά ζητήματα του κράτους, ο χορηγός διατυπώνει με αγανάκτηση το ρητορικό ερώτημα γιατί οι κατηγοροί του δεν τον κατήγγειλαν τότε. Η απάντηση έρχεται άμεσα από τον ίδιο: “για τον ίδιο λόγο, για τον οποίο με συναναστρέφονταν και μου μιλούσαν. Με

---

163 Gagarin (1997), 243-244

συναναστρέφονταν διότι δεν με θεωρούσαν φονιά και δεν με κατήγγειλαν γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, επειδή δεν πίστευαν ότι εγώ σκότωσα το παιδί τους, ούτε ότι είμαι υπεύθυνος για τον θάνατό του, ούτε ότι έχω καμιά σχέση σε αυτήν την υπόθεση". Εδώ υπολανθάνει ο συλλογισμός: αν πραγματικά με θεωρούσαν ένοχο θα έσπευδαν αμέσως να με καταγγείλουν στον νέο άρχοντα. Το γεγονός ότι δεν το έκαναν αποδεικνύει ότι στην πραγματικότητα η μήνυση εν γένει είχε άλλα ελατήρια, προφανώς πολιτικά.

Την κορύφωση της επιχειρηματολογίας ακολουθεί στις παραγράφους 47-51 η κορύφωση αυτού που στην ρητορική ονομάζεται παθοποιία και ηθοποιία. Ο χορηγός τελειώνει τον λόγο του με μια παθητικότατη αποστροφή προς τους δικαστές με την οποία επιτίθεται δριμύτατα κατά των κατηγορών του για την συκοφαντία και την επιορκία τους. Κατά την γνώμη του το γεγονός ότι οι κατήγοροί του περίμεναν πενήντα ολόκληρες ημέρες για να ασκήσουν εκ νέου δίωξη εναντίον τους αποδεικνύει την ηθική τους ποιότητα. Πρόκειται για ηθικά ανεργάματα άτομα που κάθε φορά που πληρώνονταν από τους πολιτικούς αντιπάλους του χορηγού τον κυνηγούσαν δικαστικά, ενώ όταν δεν υπήρχε κανείς να τους πληρώσει συνομιλούσαν μαζί του και τον συναναστρέφονταν σαν να μην συμβαίνει τίποτα. Από την άλλη μεριά, ο χορηγός είναι ένας έντιμος και υπεύθυνος αξιωματούχος που, για τριάντα μνες (το ποσό της δωροδοκίας των κατηγορών του), πληρώνει άδικα το γεγονός ότι εκπληρώνει στο ακέραιο και ευσυνείδητα τα καθήκοντά του.

Ο στόχος όλων των παραπάνω για τον χορηγό είναι να αποδείξει ότι η μήνυση που κατατέθηκε εναντίον του οφείλεται στα πολιτικά ελατήρια των πολιτικών του αντιπάλων και όχι στη δική του ενοχή. Η στρατηγική του Αντιφώντα εδώ είναι να τονίσει την αντίθεση ανάμεσα στην υπεύθυνη και κοινωνικά ωφέλιμη συμπεριφορά του χορηγού από την μια μεριά και στα εγκλήματα και τους δόλιους χειρισμούς των αντιπάλων του. Γι' αυτόν τον λόγο παρουσιάζει συστηματικά τον χορηγό υπεύθυνο, όπως φαίνεται μέσα από την σχολαστική φροντίδα του για την εκπαίδευση των νεαρών χορευτών αλλά και από τις αγωγές του για τη διασφάλιση του δημοσίου συμφέροντος, ενώ σκιαγραφεί τους αντιδίκους του ως ανέντιμους, όπως φαίνεται από την άρνησή τους να ελεγχθούν οι μάρτυρες και από τον τρόπο που χειρίστηκαν την μήνυσή τους εναντίον του χορευτή.

Ο Gagarin¹⁶⁴ υποστηρίζει σχετικά ότι "σε καθαρά νομικό πλαίσιο, η δημόσια συμπεριφορά των αντιδίκων μπορεί να μην σχετίζεται με την ερώτηση αν ο χορηγός είναι ένοχος *βουλεύσεως ακουσίου φόνου*. Και αυτή η υπόθεση θα μπορούσε να στηρίξει την άποψη ότι το αθηναϊκό δίκαιο δεν το απασχολούσε τόσο να διασφαλίσει την δικαιοσύνη σε στενά νομική έννοια αλλά περισσότερο να διαπραγματευθεί τη ισορροπία ανάμεσα στην κοινωνική και πολιτική δύναμη των δύο αντιδίκων. Στην πράξη όμως ο ευρύτερος προβληματισμός πάνω στην δημόσια συμπεριφορά του χορηγού είναι σχετικός με το θέμα της *βουλεύσεως* ή της αμέλειας, κυρίως επειδή η δημόσια συμπεριφορά του χορηγού παρουσιάστηκε από τους αντιδίκους ως η αιτία

της απουσίας του κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσης των νεαρών χορευτών αλλά και διότι η υπεύθυνη θέση του ως δημόσιος λειτουργός θα μπορούσε να δώσει έρεισμα στον ισχυρισμό του ότι οι φροντίδες του για την εκπαίδευση των αγοριών ήταν οι πρέπουσες και δεν συνιστούσαν αμέλεια. Κατά τον ίδιο τρόπο και τα κίνητρα των κατηγορών είναι σημαντικά από νομική άποψη, διότι, αν είναι μόνο πολιτικά, αυτό σημαίνει ότι ούτε οι ίδιοι δεν πιστεύουν στην κατηγορία της ανθρωποκτονίας, και αυτό με τη σειρά του οδηγεί στο αβάσιμο της κατηγορίας.“ Σύμφωνα και με αυτήν την άποψη αποδεικνύεται η επιτυχία της υπερασπιστικής γραμμής που εφαρμόζει εδώ ο Αντιφώντας.

4. 4. Επίλογος (§ 51)

Με την § 51 ο Αντιφώντας κλείνει τον λόγο του επαναλαμβάνοντας ουσιαστικά το περιεχόμενο της § 49: “αυτής της ποιότητας οι άνθρωποι είναι ικανοί να εξαπατήσουν το δικαστήριο και, ασεβέστατοι καθώς είναι, να παραβιάσουν τους όρκους, αλλά και να εξαπατήσουν τους δίκαιους δικαστές που καλούνται να αποφασίσουν γι' αυτήν την υπόθεση”. Με αυτήν την σύντομη αποστροφή προς τους δικαστές ο ρήτορας παρουσιάζει την αθώωση του χορηγού ως μόνη επιλογή προκειμένου να αποκατασταθεί η δικαιοσύνη και να αποδυναμωθεί το κακό που μπορούν να προξενήσουν οι κατηγοροί του χορηγού.

Ο επίλογος είναι τόσο σύντομος και ελλιπής ως προς τον συναισθηματικό αντίκτυπο που έχει στους δικαστές, ώστε πολλοί υποθέτουν ότι ένα τμήμα του έχει χαθεί.¹⁶⁵ Για άλλους ο λόγος δεν έχει επίλογο. Αυτή η άποψη έδωσε αφορμή να συζητηθεί αν υπήρχε τέτοιος επίλογος στο πρωτότυπο ή ο λόγος είχε εξαρχής τη σημερινή του μορφή. Μάλιστα ο Gernet υποστηρίζει ότι η έλλειψη επιλόγου δεν οφείλεται σε αντιγραφική απώλεια, αλλά ανάγεται στο πρωτότυπο. Θεωρεί δε την § 51 ξένη προς το έργο, διότι είναι επανάληψη της § 49.

4. 5. Αποτίμηση του λόγου

Ο λόγος Περί του Χορευτού, ως λόγος υπεράσπισης κρατά το μέτρο ανάμεσα στη σφοδρότητα του πάθους του Λόγου κατά της Μητρυιάς και της αυστηρής λιτότητας του Περί του Ηρώδου φόνου.

Αφορά μια ιδιαίτερη δικαστική υπόθεση και αυτό φαίνεται από το κατηγορητήριο: ο χορηγός κατηγορείται για βούλευση φόνου ακουσίου. Η φύση της κατηγορίας προσδιορίζεται από τις συνθήκες κάτω από τις οποίες επήλθε ο θάνατος του νεαρού χορευτή· ο κατηγορούμενος χορηγός απουσίαζε από το σπίτι όπου φιλοξενούσε και εκπαίδευε τα μέλη του χορού. Σε αυτήν την ουσιαστική και καθοριστική λεπτομέρεια βάσισε ο ρήτορας Αντιφών όλη την υπερασπιστική του γραμμή, κατασκευάζοντας έναν πολύ αποτελεσματικό από άποψη πειστικότητας

---

165 Ο.π., 247

λόγο .

5. Συμπεράσματα

Με την ολοκλήρωση της ανάλυσης των τριών σωζόμενων λόγων ανθρωποκτονίας του Αντιφώντα, είναι δυνατόν να εξάγουμε κάποια σχετικά συμπεράσματα:

- Πρόκειται για λόγους αρκετά πρώιμους αν συγκριθούν με τους λόγους των επιγόνων ρητόρων του τετάρτου αιώνα. Η αξία τους είναι αδιαμφισβήτητη όχι μόνο ως τα πρώτα μνημεία της δικανικής ρητορικής αλλά και λόγω του ήρεμου μεγαλείου του ρήτορα. Η αξία αυτή αποδεικνύεται από την επίδραση που άσκησε ο ρήτορας στους μεταγενέστερους και το θαυμασμό που εξέφρασαν σπουδαία πνεύματα γι' αυτόν (Θουκυδίδης, Αριστοτέλης, Καικίλιος, Ερμογένης, Γιλόστρατος, κ.α.)
- Ο Αντιφών αντιπροσωπεύει τους πεζογράφους της πρώτης περιόδου και διακρίνεται για την αρχαικότητα του ύφους του· είναι στη ρητορική ό, τι ο Αισχύλος στην τραγωδία και ο Θουκυδίδης στην Ιστορία. Ο λόγος του, λόγω της αρχαιοπρέπειας, της βραχυλογίας της περιεκτικότητας των εννοιών και της χρήσης των αφηρημένων νοημάτων, γίνεται συχνά στριφνός και δύσκολος αναγκάζοντας τον αναγνώστη να εντείνει τη σκέψη του. Από την άλλη μεριά οι προτάσεις του χαρακτηρίζονται από ισορροπία με τις καλοζυγιασμένες αντιθέσεις, κάνει χρήση σχημάτων λέξεων και όχι διανοίας, διότι χαρακτηρίζεται από την αγνότητα και τη νηφαλιότητα της εποχής του και δεν έχει ανάγκη τα τερτίπια των μεταγενέστερων δημαγωγών.
- Ως προς της έκφραση, οι λόγοι του Αντιφώντος χαρακτηρίζονται ως καλλιτεχνήματα· όπως διαπιστώσαμε, τα έργα του διαθέτουν απλά αλλά κομψά προοίμια, στα οποία επιδιώκει τη συμπάθεια των δικαστών εκθέτοντας με λεπτότητα τη δύσκολη θέση του πελάτη του χωρίς να κινεί τον οίκτο· οι διηγήσεις του είναι ωραίες και επιμελημένες· οι επίλογοι σχετικά αδύνατοι, σε σημείο που να κάνουν τους μελετητές του να αναρωτιούνται αν έδινε τελική μορφή στα έργα του. Παράλληλα διατάσσει με μεγάλη ελευθερία τα τμήματα αυτά των λόγων του, χωρίς πάντα να ακολουθεί το τυπικό και την καθιερωμένη σειρά των μεταγενέστερων ρητόρων.
- Ως λογογράφος ο Αντιφών είναι αποτελεσματικός και επιτυχημένος. Οι λόγοι του αναδεικνύουν την ευφυΐα του ως καλός δικηγόρος. Κατορθώνει να μεταχειρίζεται με πειστικότητα τα τεκμήρια που έχει στη διάθεσή του προς όφελος των πελατών του και να επινοεί επιχειρήματα. Τη μοναδική εξαίρεση αποτελεί ο λόγος *Κατά της Μητριάς*, που είναι συντομότερος και έχει σχετικά αδύναμη επιχειρηματολογία.

- Οι τρεις υπό εξέταση λόγοι του Αντιφώντος είναι υποθέσεις ανθρωποκτονίας. Από αυτούς, ο πρώτος, *Κατά της Μητριάς*, είναι λόγος κατηγορίας, ενώ οι άλλοι δύο, *Περί του Ηρώδου φόνου* και *Περί του Χορευτού* είναι λόγοι υπεράσπισης. Αυτός είναι ίσως και ο λόγος που ο πρώτος είναι σύντομος και έχει αρκετά αδύναμη επιχειρηματολογία. Ως λόγος κατηγορίας περιορίζεται περισσότερο να δώσει μια περιγραφή των γεγονότων με τρόπο που να προβάλλουν την ενοχή της κατηγορουμένης. Ο λόγος όμως έχει ιδιαίτεροι λογοτεχνικοί αξία. Οι άλλοι δύο, ως λόγοι υπεράσπισης είναι εκτενέστεροι, ειδικά ο *Περί του Ηρώδου φόνου* (96§), και διαθέτουν ισχυρή επιχειρηματολογία. Ο λόγος *Περί του Ηρώδου φόνου* από άποψη καλλιτέπειας αποτελεί το αριστούργημα του Αντιφώντος. Επίσης είναι έργο διανοητικό· απευθύνεται στη λογική και όχι στην καρδιά, όπως συμβαίνει με τον *Κατά της Μητριάς*, όπου ο Αντιφών προσπάθησε να σκεπάσει την ένδεια των επιχειρημάτων με τη σφοδρότητα της επίθεσης. Από την άλλη μεριά ο τελευταίος λόγος *Περί του Χορευτού*, θα λέγαμε, ότι κατέχει το μέσο ανάμεσα στη σφοδρότητα του πάθους του λόγου *Κατά της Μητριάς* και της αυστηρής λιτότητας και λογικής του *Περί του Ηρώδου φόνου*. Και οι τρεις λόγοι είναι πολύτιμοι, γιατί αποκαλύπτουν διάφορες πτυχές της ρητορικής ικανότητας του Αντιφώντα και την εξέλιξη του ρήτορα καθώς ωριμάζε ηλικιακά και συγγραφικά. Κυρίως όμως αποτελούν πολύτιμη πηγή γνώσεων του αρχαίου αθηναϊκού δικονομικού συστήματος για τον σύγχρονο αναγνώστη και μελετητή.
- Τα φονικά δικαστήρια που εκδίκαζαν τις περιπτώσεις ανθρωποκτονίας ακολουθούσαν μια ιδιαίτερη διαδικασία σύμφωνα με τους αρχαιότατους νόμους του Δράκοντα. Όπως φαίνεται και στο απόσπασμα 6. 6. του *Περί του Χορευτού*, οι Αεροπαγίτες ήταν υποχρεωμένοι να βασίζουν τις αποφάσεις τους στα γεγονότα όπως προκύπτουν από την υπόθεση και όχι σε αναφορές «έξω του πράγματος». Υπήρχε μάλιστα νόμος που απαγόρευε στα φονικά δικαστήρια τέτοιες αναφορές. Με αυτήν την αρχή συμμορφώνονταν και οι ρήτορες οι οποίοι απέφευγαν να κάνουν αναφορές σε υπηρεσίες που τυχόν είχαν προσφέρει οι αντίδικοι ή στον χαρακτήρα του αντιπάλου. Γι' αυτόν τον λόγο τα επιχειρήματα του *ήθους* δεν χρησιμοποιούνται στα φονικά δικαστήρια ή χρησιμοποιούνται πολύ περιορισμένα σε σχέση με τα κοινά δικαστήρια. Ασχέτως αν υπήρχε ένας επίσημος μηχανισμός που να ενεργοποιεί αυτήν την απαγόρευση, οι πηγές επιβεβαιώνουν ότι ήταν κοινή γνώση το γεγονός ότι οι αναφορές *οι έξω του πράγματος* δεν είχαν θέση στο δικαστήριο του Αρείου Πάγου. Αυτό αποδεικνύουν οι σωζόμενοι λόγοι με υποθέσεις ανθρωποκτονίας, οι τέσσερις που εκφωνήθηκαν στον Άρειο Πάγο (Αντ. Ι, Λυσ. 3,4,7) και οι δύο που εκφωνήθηκαν σε άλλα φονικά δικαστήρια (Αντ. 6, Λυσ. 1). Οι ομιλητές εδώ είναι διστακτικοί να αναφερθούν στις υπηρεσίες που πρόσφεραν στην πατρίδα ή να στραφούν εναντίον του αντιπάλου τους,

καθώς οι προσδοκίες ήταν μεγαλύτερες σε αυτά τα δικαστήρια από ότι στα κοινά δικαστήρια. Υπάρχουν όμως εξαιρέσεις σε αυτόν τον κανόνα και κάποιες από αυτές εντοπίστηκαν και στους υπό εξέταση λόγους, αν και σε γενικές γραμμές ο Αντιφώντας προσπαθεί να ευθυγραμμιστεί με αυτόν. Στον *Περί του Χορευτού* ο ρήτορας προσπαθεί να δείξει στους δικαστές ότι ο αντίπαλός του είναι ψεύτης καθώς τον οδήγησε στα δικαστήρια μόνο και μόνο γιατί χρηματίστηκε από τους δικούς του πολιτικούς αντιπάλους. Στον *Κατά της Μητριάς* ο Αντιφώντας παρουσιάζει τη μητριά ως μια αδίστακτη Κλυταιμνήστρα. Και στις δύο όμως περιπτώσεις αυτές οι αναφορές στο ήθος εξυπηρετούν την ουσία της κατηγορίας.¹⁶⁶

- Μια κεντρική επιλοκή της ανθρωποκτονίας, που έχει θρησκευτικές διαστάσεις είναι το μίasma του ανθρωποκτόνου. Η μόλυνση του φόνου κατελάμβανε τον ίδιο αλλά και όσους τον συναναστρέφονταν. Ο αποκλεισμός του δολοφόνου από τα ιερά και την αγορά μέχρι την εκδίκηση της υπόθεσης είχε την σκοπιμότητα να προφυλάξει το κοινωνικό σύνολο από το μίasma και τις συμφορές που αυτό μπορούσε να προκαλέσει. Κατά τον Δημοσθένη όμως σχετιζόταν περισσότερο με τον παραδειγματισμό των επίδοξων δολοφόνων. Στα πλαίσια αυτής της λογικής ο Αντιφώντας μεταχειρίζεται επιχειρήματα που εδράζονται στον φόβο της εξάπλωσης του μίasmatos στους υπό εξέταση λόγους του. Έτσι στον λόγο *Περί του Ηρώδου φόνου*, που είναι λόγος υπεράσπισης, ο Ευξίθεος προσπαθεί να αποδείξει την αθωότητά του υποστηρίζοντας ότι δεν προκάλεσε καμιά κακοτυχία στους συνταξιδιώτες του που ταξίδευαν στο ίδιο με αυτόν πλοίο. Στον *Περί του Χορευτού* μεταχειρίζεται το επιχείρημα του μίasmatos σε συνδυασμό με το εικός για να υπερασπιστεί επίσης τον χορηγό: αν οι κατηγοροί του πίστευαν ότι ήταν ένοχος φόνου δεν θα τον συναναστρέφονταν μέχρι την δεύτερη μήνυση που υπέβαλαν στον καινούργιο άρχοντα βασιλέα. Στην περίπτωση του λόγου *Κατά της μητριάς*, που είναι λόγος κατηγορίας η έννοια της εκδίκησης για το φόνου του συζύγου, μεταβιβάζεται στον γιο. Και η καταδίκη της μητριάς συνδέεται με τη δικαίωση του νεκρού.
- Συνεπώς οι κοινωνικές και οι ηθικές αξίες ασκούν επιρροή στις υποθέσεις ανθρωποκτονίας και αυτό αποτυπώνεται στην επιχειρηματολογία των σωζόμενων λόγων. Το μίasma του ανθρωποκτόνου κυριαρχεί στην επιχειρηματολογία τόσο των λόγων υπεράσπισης όσο και κατηγορίας. Η σχέση ανάμεσα στην ανθρωποκτονία και το μίasma πρέπει να εξετασθεί σε σχέση με την κοινωνική ζωή του Αθηναίου πολίτη. Κατά την

---

¹⁶⁶ Volonaki (2015), 1-9, 10-15

Gagarin-Cohen (2005), 124-126

πρόρρηση ο ανθρωποκτόνος αποκλείεται από όλες τις εκδηλώσεις της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Συνεπώς το μίasma ως έννοια ενισχύει τον κοινωνικό έλεγχο και συμβάλλει στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής. Το μίasma σε περιπτώσεις ανθρωποκτονίας θεωρήθηκε ως συμπληρωματικό μέσο για τη δίωξη του δολοφόνου και ως κοινωνικό υποκατάστατο για την εκδίκηση και την αποτροπή.¹⁶⁷

- Τέλος, το επιχείρημα του εικότος, της πιθανότητας κυριαρχεί στην επιχειρηματολογία του Αντιφώντα. Όταν οι αποδείξεις και οι μαρτυρικές καταθέσεις δεν εξυπηρετούν τη θέση του, καταφεύγει στο εικότος, το εύλογο, τα αναμενόμενο σε τέτοιες περιπτώσεις. Αλλά και όταν τα στοιχεία είναι υπέρ του τα εικότα έρχονται να συνδυαστούν με αυτά και να τα ενισχύσουν. Ο τρόπος που το μεταχειρίζεται είναι ιδιαίτερα επιτυχημένος. Είναι ο αρχαιότερος του κανόνος των αττικών ρητόρων και ακολουθεί την παράδοση του Κόρακα και του Τεισία. Οι διάδοχοί του θα στραφούν σε άλλα είδη επιχειρηματολογίας.

---

¹⁶⁷ Volonaki (2015), 19-20

Βιβλιογραφία

1. Ανδρουτσόπουλος, Γ. Δ. (1973), *Αντιφών ο Ραμνούσιος, ο ρήτωρ ποινικολόγος*, τ. Β': *Ο περί του Ηρώδου φόνου λόγος*, Αθήνα
2. Αραπόπουλος, Κ.,Θ. (1954), *Αντιφώντος λόγοι*, Αθήνα
3. Biscardi, A. (2004), *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, μετάφραση Δημάκη Π. Δ., Αθήνα
4. Βολονάκη, Ε., Η. (2012), *Λυσίου Κατά Αγοράτου (13) και Κατά Νικομάχου (30)*, Αθήνα
5. Carey, C. (1997), *Trials from Classical Athens*, London and New York
6. Carawan, E. (2007), *Oxford Readings in the Attic Orators*. Oxford
7. Cartledge, P.,- Millett, P. – Todd, S. (1990), *Nomos, Essays in Athenian Law, Politics and Society*, Cambridge
8. Dorjahn, A., P. (1937), Intimidation in Athenian Courts. *Chicago Journals. Vol.32 (No 4)*
9. Δενδρινού, Ν. , *Αντιφών, Λόγοι*, Αθήνα
10. Gagarin, M. (1997), *Antiphon, The speeches*, Cambridge
11. Gagarin M. (2002), *Antiphon the Athenian, Oratory, Law, and Justice in the age of the Sophists*, Austin
12. Gagarin, M. (2011), *Γραφή και Δίκαιο στην Αρχαία Ελλάδα*, μετάφραση Μαραβέλιας Χ. Ε., Αθήνα
13. Gagarin, M. (1996), *The Torture of Slaves in Athenian Law*, *Chicago Journals, Vol., 91, No 1, 1-18*
14. Gagarin, M.-Cohen, D. (2005), *Ancient Greek Law*, Cambridge
15. Gagarin, M.- MacDowell, M. (1998), *Antiphon and Andocides*, Austin
16. , Gagarin, M. (1996), *The Torture of Slaves in Athenian Law. Chicago Journals. 91 ,(1)*
17. Harris, E.M. (2006), *Democracy and the Rule of Law in Classical Athens*, Cambridge
18. Harris, E. M. – Rubinstein, L., (eds) (2004), *The Law and the Courts in Ancient Greece*, Duckworth
19. Kennedy, G. (2005), *Ιστορία της Κλασσικής Ρητορικής*, μετάφρ. Νικολούδης, Ν., Αθήνα

20. Κωνσταντινόπουλος, Β. Α. – Πανομήτρος, Δ. Κ. (2010), *Το Ύφος του Αρχαίου Ελληνικού Πεζού Λόγου*, Επιμ. Ξανθάκου Καραμάνου, Γ., Αθήνα
21. Lanni, A. (2006), *Law and Justice in the Courts of Classical Athens*, Cambridge
22. Lesky, A. (1988), *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λόγοτεχνίας*, μετάφραση Α. Γ. Τσοπανάκη, Θεσσαλονίκη
23. Μακντάουελ, Ντ. Μ. (2003), *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασσικών χρόνων*, μετάφραση Μαθιουδάκη, Γ., Αθήνα
24. Mosse', C. (2013), *Δικαιοσύνη και Πολιτική στην Αθήνα της Κλασσικής Εποχής*, μετάφραση Νίκας, Γ., Αθήνα
25. Parry, Adam (1989), *The language of Achilles and other papers*, Oxford
26. Sealey, R. (1994), *The Justice of the Greeks*, Michigan
27. Τσε-Τζα Γιονγκ (1991), Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, ο Άρειος Πάγος στην Αρχαία Αθήνα
28. Wohl, V., (2010), *Laws Cosmos, Juridical Discourse in Athenian Forensic Oratory*, Cambridge
29. Volonaki, E. (2000), "Apagoge" in homicide cases. *Dike. Vol.,3*,
30. Volonaki, E. (2015), Social and moral values in homicide cases. *Platon*.
31. Worthington, I. (1994), *Persuasion: Greek Rhetoric in Action*, London and New York

